

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U ZAGVOZDU

Batinić, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:106863>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U ZAGVOZDU

KATARINA BATINIĆ

SPLIT, 2020.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost
Hrvatski jezik i književnost
Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U ZAGVOZDU

Studentica:

Katarina Batinić

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2020. godine

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Pučka baština uz svetkovine i blagdane kroz godinu	6
2. 1. Advent.....	6
2. 2. Badnjak.....	10
2. 3. Božićno vrijeme	13
2. 4. Poklade.....	17
2.5. Korizma.....	19
3. Sveti Josip.....	21
4. Veliki tjedan.....	25
4.1. Cvjetnica.....	25
4.2. Veliki četvrtak	27
4.3. Veliki petak.....	28
4.4. Velika subota	39
5. Uskrs	40
6. Sveti Jure.....	42
7. Sveti Marko.....	46
8. Duhovi.....	47
9. Spasovo	48
10. Tijelovo	49
11. Sv. Ante.....	50
12. Sveti Ivan Krstitelj	52
13. Gospa od Karmela.....	55
14. Ilindan	56
15. Velika Gospa.....	58
16. Sveti Mihovil	61
17. Svi sveti, Dušni dan	63
18. Predaje.....	66
18.1. Demonološke predaje	67
18.1.1. Vještice	67
18.1.2. Vukodlaci.....	71
18.1.3. Đavao.....	72
18.2. Etiološke predaje	73

19.	Vjerska usmena lirika	74
19.1.	Molitvene pjesme	74
19.2.	Prenja.....	76
19.3.	Versificirane legende.....	77
20.	Rosanda i Mladen	79
21.	Ganga	86
21.	Toponimija.....	88
21.1.	Ekonomi	90
	Zagvozd	90
21.2.	Oronimi	92
	Podnožja i visoravni	94
21.3.	Mikrotoponimi	95
21.4.	Hidronimi	96
	Kamenice.....	96
	Čatrnje	96
21.5.	Petronimi	97
21.6.	Krematonimi.....	97
	Gomile.....	98
	Gradine i spomenici	98
	Stećci	99
	Rječnik	100
22.	Zaključak.....	101
	Popis kazivača.....	103
	Literatura.....	103
	Abstract	109

1. Uvod

Ovaj diplomski rad proučit će bogatstvo nematerijalne kulturne baštine u općini Zagvozd pokraj Imotskog. Nematerijalna je kulturna baština od davnina predmet interesa mnogobrojnih stručnjaka koji shvaćaju njezin značaj. Ona predstavlja nosivi zid naroda, okupljajući svu raznolikost u jednakost i tvoreći kompaktnu cjelinu nasljeđa. Opisuje narod i daje mu identitet. Tako Robert Baćac i Damir Demonja kažu da „baštinu čini skup svih običaja, tradicija i dobara, tradicijsko, autohtono i povijesno nasljeđe, koje bi trebali naslijediti naši potomci“.¹ Kada se nematerijalno prenosi s koljena na koljeno, postaje baština vječno upijena u pore društva i time ga čini homogenim. Rut Carek proširuje tu definiciju te u nematerijalnu kulturnu baštinu ubraja „jezik, sve vrste usmene književnosti, folklorno stvaralaštvo, tradicijska umijeća i obrte te kulturološke prostore na kojima se (...) pričaju priče, održavaju sajmovi i svetkovine“.² Primjerice, nematerijalnom kulturnom baštinom jezika smatramo hrvatske dijalekte, zanimljivu toponimiju, a u folklornom stvaralaštvu isticali bi se plesovi, igre, običaji te predaje. O njezinoj važnosti svjedoči i da se 90-ih godina prošlog stoljeća UNESCO-ov odbor za zaštitu svjetske baštine počinje baviti pojmom nematerijalne svjetske baštine. Prepoznato je da ona oslikava narod i daje mu identitet te „razvija kulturnu raznolikost, ljudsku kreativnost (...) promičući toleranciju i prožimanje među kulturama“.³ Možemo se pohvaliti kako smo među prvima u cijelom svijetu pozdravili UNESCO-ovu Konvenciju o zaštiti nematerijalne kulturne baštine. Tako je Republika Hrvatska u lipnju 2008. godine postala članicom Međuvladinog odbora za zaštitu nematerijalne kulturne baštine. Godinu je kasnije na UNESCO-ov popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva upisano i sedam hrvatskih blaga, a to su „dubrovačka Fešta Sv. Vlaha, dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja, umijeće izrade drvenih tradicijskih dječjih igračaka s područja Hrvatskog zagorja, godišnji proljetni ophod „Kraljice“ (Ljelje) iz Gorjana, procesija „Za križen“ na otoku Hvaru, godišnji pokladni ophod zvončara s područja Kastva i čipkarstvo u Hrvatskoj (Pag, Hvar, Lepoglava)“.⁴ Bez obzira na jednoznamenasti broj navedenih i svjetski priznatih dobara, naša domovina krije višeznamenasti broj onih manje znanih. Iako većinu mjesta u Hrvatskoj karakterizira raseljavanje, pad nataliteta te mediji slikaju crnu sliku, to je samo ljuska. Svako mjesto možemo zamisliti kao školjku bisernicu koja opstaje stoljećima upravo zbog skrivenog i dobro čuvanog

¹ Baćac, Robert i Demonja, Damir, *Ruralna graditeljska baština u funkciji turističke ponude, Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 12 (23), Koprivnica Hrvatske, 205:2012.

² Carek, Rut, *Nematerijalna kulturna baština: UNESCO i njegova uloga*, Ministarstvo kulture RH, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, 35 (3-4), Zagreb, 69:2004.

³ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=4642> (pristupljeno 1. ožujka 2020.).

⁴ Isto.

bisera baštine. Baštine koja nije razvikana, ali je svaki mještatinin čuva u sebi, na sigurnom. Jedno je od takvih mjesta Zagvozd. Naizgled pusto naselje, beskraj zelenila, u svome tlu piše bogatu povijest koja se prenosi s generacije na generaciju i razradit će se u ovom radu. Općina Zagvozd nalazi se u zagorskom dijelu Splitsko-dalmatinske županije. U svojim sedam naselja, prema popisu stanovništva iz 2011. godine, broji 1.188 stanovnika, no broj ne može narušiti grandioznost i bogatstvo nematerijalne kulturne baštine. Na zapadu je Zagvozdu susjed općina Šestanovac, na sjeveru Lovreć, Podbablje i Runovići, na istoku Vrgorac te na jugu Tučepi i Baška Voda. Kroz naselja je izgrađena važna državna prometnica te se cestovnim putem može jednostavno stići iz svih dijelova Hrvatske. Ipak, najvažniji je tunel Sv. Ilija koji povezuje Zagvozd s Makarskim primorjem. Blizina mora nije pogodna samo za razvoj turizma, nego, zahvaljujući kontrastu koji joj daje planinsko područje Biokova, mještani i posjetitelji uživaju u blagodatima kontinentalne i mediteranske klime.⁵ Osim ljetne vreve prisutne zbog turista, nekolicina se obitelji vratila živjeti u Zagvozd, a svake se godine narod sastaje za važne blagdane i prisjeća se zgoda i običaja koji u njima plamte i dalje. Zagvoške je ljude oduvijek krasilo domoljublje i duh kršćanske vjere te su na takvom temelju sagradili kulturnu baštinu, a time i jastvo.

2. Pučka baština uz svetkovine i blagdane kroz godinu

2. 1. Advent

Advent ili Došašće jest priprava za Božić koji traje četiri tjedna uoči Kristova rođenja. To je vrijeme obilježeno ljubičastom bojom koja je simbol nade u bolje sutra, a svojom prisutnošću za vrijeme Adventa u kršćana označava nadu i vjeru u dolazak spasitelja koji otkupljuje grijehe svijeta. Dragić pronalazi kako se Advent slavi od četvrtog stoljeća. Podrijetlo je riječi u latinskom jeziku, *adventus*, *-us*, *m.*, a prevodi se kao dolazak. Cijelo je razdoblje obilježeno pokornošću i pripravnošću do Kristova rođenja. U crkvama se čitaju proročanstva Ivana Krstitelja i proroka Izaije te se u posljednjem tjednu Adventa u čitanjima naglašava uloga Majke Božje. Četiri adventska tjedna jesu simbol za četiri tisućljeća koja je narod proveo bez Isusa Krista. Tijekom cijelog Adventa održavaju se mise zornice koje vjernicima usade

⁵ <http://www.zagvozd.hr/index.php> (pristupljeno 1. ožujka 2020.).

pobožnost i snagu dok iščekuju Božić. Zora jest simbol Kristova dolaska i krvi kojom je spasio svijet od grijeha.⁶

Sveta Barbara prvi je svetac Adventa i slavi se 4. prosinca. Barbara je bila odgojena u bogatoj i poganskoj obitelji. Otac je smatrao svojim blagom i toliko je čuvao da ju je zatvorio u kulu. Barbara je saznala za kršćanstvo i pozvala je vjeroučitelja prerusenog u liječnika. Dok joj je otac bio odsutan, zamolila je radnike da joj probiju treći prozor. Ocu je objasnila da je to u znak Svetog Trojstva. Otac ju je predao vlastima na muke te joj naposljetku sam odrubio glavu. Vraćajući se kući nakon zlodjela, pogođen je munjom. Tako je Barbara postala sveticom zaštitnicom vojnika, topništva i vatrogasaca.⁷ U Hrvatskoj je običaj sijati pšenicu na Svetu Barbaru najranije, a najkasnije na Svetu Luciju. Braica kaže kako je ovaj običaj povezan sa sredozemnim Adonisovim vrtovima i kulturnim vrtovima iz Indije. Običaj je pohrvaćen za vrijeme ilirskog preporoda, a tada se udomaćilo i omatanje ukrasnom vrpcom u bojama hrvatske trobojnice.⁸

Nakon Svete Barbare, 6. prosinca slavi se Sveti Nikola. Sveti Nikola rođen je u kršćanskoj obitelji u četvrtom stoljeću. Tradicija darivanja na ovaj blagdan počela je jer je sveti Nikola kćerima plemića koji je ostao bez novaca potajno pribavio miraz ubacujući zlatnike noću kroz prozor. Zaštitnikom djece postao je jer je znakom križa nad njima oživio djecu koju je gostioničar krao, ubijao i posluživao gostima. Zaštitnik je i pomoraca jer je prilikom putovanja brodom smirio oluju i valove.⁹ Danas se sveti Nikola prikazuje u crvenom odijelu, s biskupskom kapom i krznom, u pratnji *krampus*a koji simbolizira zlo i dijeli šibe neposlušnoj djeci. Braica kaže kako se oblačenje u krzno veže za „srednjovjekovne ophode raznih likova uvijenih u krzno a također i uz pretkršćanske agrarne kultove“.¹⁰ Milan Glibota piše kako je u Zagvozdu najstarija crkvice posvećena upravo njemu. U njoj se nalazila slika svetog Nikole, a kasnije je dodan i kip.¹¹

Nas bi ćaća posida' i mi bi rozarje molili svaki dan, nije ništa drukčije bilo za vrime Adventa. I uveče' kad bi 'odali po silin, prvo bi domaćin rozarje izmolio s nami, unda bi se

⁶ Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split, 2008:415.

⁷ Isto:417.

⁸ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Split, 2004:11.

⁹ Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split, 2008:418.

¹⁰ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Split, 2004:9.

¹¹ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:91, 92.

igralo igara. To je bila briškula, trešet, prstena, šijavice, kol'ko smo lupali, znali su stolovi pucat' pod nami. Mi nismo vele slavili Svetog Nikolu i Lucu, u nas nije bilo poklona k'o šta se danas dili. Na Nikolu smo klali svinje većinon. Oni šta su poklone dobijali, stavili bi ih u buzavce, nije bilo čizama modernih k'o danas. Al' mi smo više slavili materice i očiče.¹²

Iako mi je većina kazivača rekla kako Svetog Nikolu i Svetu Luciju nisu slavili darivanjem, Vedrana Šuvar zapisala je kako se u njezinom domu obilježavalo ove blagdane. Za Svetog Nikolu zapisala je sljedeće:

Večer prije, izuvali smo bakinom rukom pletene čarape, stavljali ih u čizmice koje nisu bile lijepje kao ove danas od kože za koje roditelji trebaju izdvojiti mnogo novca. Nama su bile lijepje i one gumene, pomalo izderane. U samo jutro blagdana, žurno bi ustajali vidjeti ima li štogod u čizmici. I uvijek bi se našlo ponešto. Jabuka, pokoji tvrđi bombon, suha smokva – a od nas, tko tada sretniji.¹³

Nakon obilježavanja dana Svetog Nikole, 8. prosinca slavi se Bezgrešno začće blažene Djevice Marije. Njoj se tijekom cijelog Adventa posvećuje posebna pažnja u čitanjima na svetim misama. U Zagvozdu se blagdan začća slavi i 25. ožujka kao *Blagovist*.

Na Začće bi se 'vako govorilo: „Post začću k'o i porođenju“. Tilo se reć' da je skoro jednako važno k'o i kad se Isus rodio dan kad se začeo. Molili bi rozarje iz radosnih otajstava. Za Blagovist na proliće bi govorili: „Blagovist, zelen list“. Moja je mater to meni kazivala da je bilo toliko promjenjivo na taj jedan dan da bi se prominile tri stvari. Na taj dan bilo je šćete od mraza, ujida zmija i lomova. Prvo bi mraz sve uništio, unda bi izišlo sunce i ujila bi zmija, unda bi postalo još toplije pa bi se živina od vrućine razobadala i lomili bi noge.¹⁴

Sljedeći veliki blagdan koji se obilježava u Hrvata za vrijeme Adventa jest Sveta Lucija. Svetoj se Luciji ukazala sveta Agata koja joj je rekla da će joj ozdraviti bolesna majka. Lucija je potom imanje razdijelila siromasima, a njezin ju je mladić predao vlastima. Umrkla je mučeničkom smrću, a njezin žar za vjerom preobratio je mladića koji ju je uputio u smrt.¹⁵ Braica navodi kako je sveta Lucija povezana i s predkršćanskim kultom Berte, ženskim božanstvom smrti, ali i s tzv. Lutzelfrau koja djecu jede. Prema tome, u Hrvata postoji Crna

¹² Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je Ivanka Bartulović (djevojačko Lovrinčević), rođena u Zagvozdu, 1955. godine.

¹³ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 3, Dugi Rat, 1997:53.

¹⁴ Zapisala sam 2015. godine. Kazao mi je Ivan Lovrinčević, rođen 1962. godine u Zagvozdu.

¹⁵ Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split, 2008:425.

Luce koja obilazi kuće s darovima i plaši ljude.¹⁶ Više o svetoj Luciji nalazi se u poglavlju o vjerskoj usmenoj lirici. Kao i za Svetog Nikolu, kazivači se nisu prisjećali nikakvih običaja za Svetu Luciju, no pronašla sam zapise Vedrane Šuvar koja bilježi:

Tu noć će doći sveta Luce na svom magarcu, a vani je hladno. Promrzle su i njezine ruke. Trebalo je zato poći skupiti malo brstina te ih uredno složiti ispred vrata. Lucija će u noći doći upaliti vatru, ogrijati promrzle ruke, a za uzvrat dobroj djeci ostaviti nešto ispod kušina.¹⁷

Zagvozdu ne pamti običaje darivanja vezane za Svetu Barbaru, Svetu Luciju i Svetog Nikolu, ali zato ih vežu za *Mladence*, *Materice* i *Očiče*. Narodni je običaj treću nedjelju prije Božića slaviti *Mladence*. Dragić pronalazi i ova imena za spomenuti blagdan: *Ditići*, *Djetići*, *Ditinci*.¹⁸ Stariji tada prijete djeci pa ih djeca darovima omekšaju. Uz mladence koji su bili nakon Božića, dvije nedjelje pred Božić slavile su se *Materice* i *Očiči*. *Materice* su drugu nedjelju prije Božića. Dragić pojašnjava da je naziv „deminutiv plurala riječi mater, majka“.¹⁹ Iako Braica kaže kako „muškarci tada ucjenjuju ženske osobe i traže otkup,“²⁰ u Zagvozdu su većinom djeca ucjenjivala majke. Nadalje, autor kaže kako na *Očiče*, prvu nedjelju prije Božića, „djeca ili ženske osobe traže od muškaraca da se otkupe,“²¹ u Zagvozdu to čine samo djeca. I ovaj naziv Dragić pojašnjava kao „deminutiv plurala riječi otac“.²²

To se slavilo treću i četvrtu adventsku nedjelju. Vezali bi roditelje kad bi ih našli u krevetu i unda se ciniš s njima. Dok ti ne da poklon, ne odrišiš ih. Kad dobiješ oraja, bajama, naranču, šta imaju, unda ih odrišiš. Tako za materice i očiče isto. Ako ne bi dali mater i čaća poklona, did bi stavio čet'ri hrpice, orasa, bajama, čajne kolutiće i bombone bez omota, ali nema kese, nego dva, tri bombona. A 'vako smo pivali za Materice:

*Hvaljen Isus gazdarice, čestitam ti Materice!
Ja san doša', znaš, da mi nešto daš.
Ja san stiga' priko mora da mi dadeš koji ora'.
Snašla me je vel'ka muka, 'ajde daj mi i jabuka.
Ja san doša' priko strane da mi dadeš malo 'rane.
Vidio san i ovaca daj ti meni i novaca.
Na polju je zdravo zima, daj ti meni čašu vina.*

¹⁶ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Split, 2004:10.

¹⁷ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 3, Dugi Rat, 1997:53.

¹⁸ Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split, 2008:430.

¹⁹ Isto:434.

²⁰ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Split, 2004:8.

²¹ Isto.

²² Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split, 2008:434.

*Ja san doša' priko polja, da mi bude bolja volja.
Ja san doša' priko kuće pa ćeš dobit dvi, tri vruće.*

'Vako je bilo za Očiće:

*„Faljen Isus, očići, božićno je vrime,
Mi smo došli sada tražit' Vaše otkupljenje.
Pođite na tavan, donesite mese,
ako nije suvo, otvorite kese.
Ako ništa nema, višanje se sprema“.²³*

*E, kad dođu Mladenci, ajme nama, dođu roditelji u nas po svoju cinu. Pa bi nas zezali,
izmladicat' će te ako nemaš poklon. Ali nisu nas šibali na taj dan jer su virovali da će se šta
loše dogodit'.²⁴*

2. 2. Badnjak

Badnjak je dan uoči Božića, jednog od najvažnijih kršćanskih blagdana. Sama riječ *badnjak* preuzeta je iz starocrkvenoslavenskoga glagola *bъdeti* – „bdjeti“ ili od pridjeva *badar* i od toga izvedenoga glagola *razbadriti se* – „razbuditi se, biti budan“.²⁵ Budući da je prepun običaja koji se opetovano održavaju, Dragić tvrdi da je „folklorom najbogatiji dan u godini“.²⁶ Ti se običaji provode tijekom cijelog dana pa ga autor dijeli na Badnje jutro i dan te Badnju noć.²⁷ U zabiokovskom selu dan bi započeo tako što je starješina kuće odlazio potražiti badnjake, odnosno hrastova trupla, a domaćica i djeca ostali bi pripremati jelo. Tako bi se obilježilo Badnje jutro i popodne.

*Baba bi popodne na Badnjicu zamisla tri kruva da se ne peče na Božić, Stipana i Ivana.
Čin se digneš na Badnjicu, svi trkon po ogredu u šumu, tribalo je materi skupit' drva da nan
ispeče uštípke. Kad bi se vratili, mater bi nan dala vruća mlika da se okripimo, grijali bi se u
dimnon kužini sideć' na tronošcima.²⁸*

Starješina kuće ostao bi ispred kuće pripremiti badnjake, u najveći bi se urezao križ i kasnije bi se na njega položila svijeća. Dragić navodi kako paljenje badnjaka spominje „biskup Martin u Španjolskoj (umro 580. godine), a od davnina su ga palili drevni Rimljani, Španjolci,

²³ Zapisala sam u prosincu 2019. godine. Kazao mi je Petar Tomičić, rođen 1939. u Zagvozdu.

²⁴ Isto.

²⁵ Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010:229.

²⁶ Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015:399.

²⁷ Isto.

²⁸ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Lovrinčević.

Portugalci, te Francuzi, Nijemci, Englezi, Letonci, južnoslavenski narodi i dr.“.²⁹ Tradicija je preuzeta, kako u Hrvatskoj, tako i u Zagvozdu. Zanimljivo je da se „najstariji spomen paljenja badnjaka kod Hrvata nalazi se u dubrovačkom Statutu *Liber statutorum ciuitatis Ragussi* iz 1272. godine“.³⁰ Vatra Badnjaka simbolizirala je veliki dolazak Isusa Krista na svijet, odnosno „pobjedu svjetla nad tamom“.³¹ Nadalje, Dragić spominje kako u hrvatskoj kulturi postoje dvije vrste badnjaka: „Jedna je grana hrasta (najčešće cera) kojoj nije lišće otpalo ili ljeskova grana sa što više resa, a druga je vrsta badnjaka – klada, panj ili truplo stabla“.³² U Zagvozdu je to bilo truplo. Paljenje badnjaka još se razlikuje i po broju zapaljenih drva, „najčešće se pale tri badnjaka, ponegdje jedan, rjeđe dva, a na jugu Dalmacije onoliko koliko je muških glava u kući i k tome još za ono muško čedo koje će se roditi iduće godine“ (Gavazzi 1991: 134).³³ U ovom slučaju palila su se tri badnjaka, od njih je najveći bio u sredini. Dragić objašnjava da su „tri badnjaka označavala Presveto Trojstvo: Oca, Sina i Duha Svetoga. Najveći je bio onaj koji označava Oca i on se prvi nosio na vatru“.³⁴ Badnjak se palio na Badnju noć, kad bi pao mrak.

Unda kasnije bi čekali starješinu kuće, ćaću, jer dida nije živ bio, da nan donese badnjak. A misliš da se nije gledalo čiji je badnjak najveći, natjecala bi se dica u selu, eh, ma svi. Palio se badnjak, unosilo se u kuću veliko, debelo hrastovo truplo i priložilo se priko vatre. Na sridnjen i najvećen bi se uklesa križ i na tome bi se križu zapalila svića i taj ostatak s križen ne bi izgorili. On se stavi u pojatu pod gredu i to je da Bog daje beričet živini. A ćaća bi nan uniša' i reka' 'nako cili smrznut i sritan: „Valjen Isus. Na dobro van došla Badnja večē“. Mi bi u glas odgovarali: „Vazda budi i s tobom zajedno“. Ajme sad san se zasmijala, moran ti reć' kako je jedan naš ovi čovik ima zgodu kad je tako donosio u kuću badnjak. Reka on dici svojon, a nije ženu jadan ima, umrla, da kad uđe u kuću dica na sve odgovore: „I s tobom zajedno“. I ulazi on tako, nosi granu veliku i zapne mu za oni štok od vrata, a on 'nako ljut gredi govori: „Đava te odnjo,“ a bidna dica u glas iz kuće: „I s tobom zajedno““.³⁵

²⁹ Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015:406.

³⁰ Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010:230.

³¹ Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:85.

³² Isto.

³³ Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010:231.

³⁴ Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:71.

³⁵ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

Badnju noć krasila je i tradicionalna večera koja se razlikuje od kraja do kraja. U Zagvozdu se jelo zelje, tjestenina te uštipci, često i riba. Takve se prehrane pridržavalo jer se „u hrvatskoj tradicijskoj baštini smatra smrtnim grijehom omrsiti“.³⁶

*Kad bi mater zasila i započela posal, ajme ti je, jer pravilo je bilo u našon kući, dok zadnji ne zgotovi, nema ti. Tako je općenito bilo, dođeš gladan iz brda, dok teća nije na stolu i svi za stolon okupljeni, da ti nije ni licnit' palo. Imali smo uvijek zelja i makaruna za Badnjak. Makaruni bi se jili još za Svetog Stipu i, evo, na Badnjak. Prvo od 'šeničenog brašna, vode i soli napraviš tisto. Unda izrižeš kvadratiće i priko prsta spojiš krajeve, oblikuješ makarun. Do sutra bi se to sušilo. I kad ih 'oćeš kuvat', staviš ih u slanu vodu prokuvanu i kuvaš pet minuta. Polij bi to maslon i lukon i udri! Peka' bi se padašpanj, to je naš tradicionalni zagvoški kolač. On ti je se radio od biskvita kojien bi doda' vanilijin šećer i koricu limuna. Na kraju bi se istuka' snig od bjelanjaka pa bi s tin ljudi ukrasili. Mi bi se manistri veselili, ajme. A tek riba! Dolazili bi kroza selo ribari iz Makarske i prodavali pa bi mi uzeli za Badnjak da ima. Sidili bi, pivali Božićne pisme, a vonja divenica i suvo meso s raščikon. A kad bi na ponoćku tribalo, već nan je bila spremna roba za crkvu, imali smo tako jednu lipu prioblaku sta bi obukli nediljon i blagdanima na mise. Unda naša cila familija pomalo na noge do crkve, puten bi pokupili ostale seljane naše pa bi išla povorka.*³⁷

Još jedan običaj u Zagvozdu bio je kićenje kuće i štale bršljanom. Takav je običaj na Badnjak jer se „u kršćanskoj tradicijskoj kulturi bršljan povezuje sa smrću i besmrtnošću“.³⁸ Upravo je Badnjak priprema za rođenje besmrtnog Isusa Krista. Uz to, „bršljan je u hrvatskoj duhovnosti sveta biljka jer se, po predaji, Isus rodio u štalici obrasloj bršljanom“.³⁹ Bršljanom se ne bi samo kitilo, nego i blagoslivljalo. Uz bršljan, kuća se posipala slamom. U toj slami krilo bi se pravo blago za djecu; orasi, bademi, pokoja voćka, najčešće naranče, kocke šećera, ponekad i bomboni. Ovakav običaj „poznaju i brojni europski narodi, a slama simbolizira Kristovo rođenje na slami“.⁴⁰ Bor se počeo kititi nešto kasnije, sredinom prošlog stoljeća, no ukrasi nisu bili kao današnji. Takav običaj kićenja „Hrvati su preuzeli od srednjoeuropskih naroda u drugoj polovici 19. stoljeća. Najstariji podatci o kićenju božićnoga drvca kod Hrvata

³⁶ Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010:246.

³⁷ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je Ivanka Bartulović.

³⁸ Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015:423.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010:233.

sežu u: 1881. u sjeverozapadnim krajevima, 1895. u Splitu te Hlebinama 1896. godine“ (Rihtman- Auguštin, 1995: 62-66).⁴¹

*Kitilo se bršćanon. Kuće bi kitili po prozorima, vratima, čak i u štali di je živina. Baba bi išla od vrata do vrata, najstarija žena u obitelji, škropit' bršćanon vrata u pojati, vrata sviju naših kuća, svi smo imali posebno konobu, pojatu, podrum i kuću. Na kraju ulazi u kuću i škropi obitelj i svi se zajedno pomolimo. Unda bi mater i ćaća oko komina posuli slamu i u nju bi turili čega smo imali. Nekad malo bajama, oraja, jabuka, ako je doša' stric iz Njemačke i bonbona. Za bor nije bilo kuglica i raskošnog nakita, kitio bi se vaton koja je predstavljala snig i bombonin koje bi dica raskitila na božićno jutro.*⁴²

2. 3. Božićno vrijeme

Hrvatski narod dugo vremena štuje božićne običaje koji nisu prisutni samo na Božić. Prije velikog blagdana postoji ciklus priprema i različitih svetkovina koje veličaju dolazak Isusa Krista na svijet. Braica navodi kako su „božićni običaji cjelina narodnih običaja koji počinju puno prije Badnjaka i Božića, a obuhvaćaju cijeli Advent i produžuju se do Sveta Tri Kralja“.⁴³ Gledajući širu sliku, „dio su zimskih narodnih običaja, koji počinju u studenome i traju do Poklada“.⁴⁴ Božić je kod Hrvata blagdan koji se slavi 25. prosinca, a već je „rimski car Aurelijan (270.-275.) 25. prosinca proglasio *dies natalis solis invicti* (rođendan nepobjedivog sunca)“.⁴⁵ U Zagvozdu je Božić obilježavao obiteljski ručak, zajedništvo uz svijeću i molitvu te druženje s ostalim mještanima. Prije ručka bi se u Zagvozdu održala zdravica. Zdravica je živahnog karaktera i „upućuje se domaćinu (gazdi), slavljenuku ili nazočnima, izričući želju za zdravljem, blagoslovom, srećom, blagostanjem itd.“⁴⁶ Na stolu je gorjela svijeća u posudi napunjenoj zrnima pšenice. Dragić pojašnjava kako je „jedna svijeća simbol vjere u jednoga boga i spasitelja“.⁴⁷ U nekim su se krajevima palile dvije svijeće koje su „predstavljale Boga i čovjeka, a tri su simbolizirale vjeru u Presveto trojstvo“.⁴⁸ Božićna se svijeća u Zagvozdu

⁴¹ Isto:243.

⁴² Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

⁴³ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Split, 2004:5.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto:6.

⁴⁶ Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010:254.

⁴⁷ Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010:467.

⁴⁸ Isto.

čuvala i za nadolazeće blagdane jer se „božićnim svijećama pridaje magijska moć, pa ih domaćica nedogorene često čuva za iduću godinu“.⁴⁹

Unda bi se i gudini klali, 'ko bi ima. Imali bi raščiku, suvo meso, divenicu. Prvo bi ćaća izreka' zdravicu, u čast naše obitelji i zajedništva. Na stolu bi ti bila posuda sa zrnin 'šenice u koju je bila zabijena svića. Upalila bi se za božićni ručak, na Novu godinu i Sveta tri kralja. Kad bi svi izili, izriža' bi se mali trokut iz sride kruva i umočio u vino. Timen bi ćaća sviću utrnio i virovalo se kuda dim sviće ode da će tu zemlja dobro rodit'.

Zanimljivo je da koledanje, proširen običaj u Hrvata, nije prisutan u Zagvozdu, osim u jednom zaseoku. Od njih trideset sedam, samo Bartulovići koledaju. Dragić izriče kako *koleda* znači „skupno pjevanje muške djece, mladića pa i odraslih ljudi; pjevanje (kolendanje) mladića djevojci pod ponistrom; obred, ophod, pjesma, čestitanje (...)“.⁵⁰

Iđe se od kuće do kuće, muški se sastanu negdi di se dogovore i pivaju to u gostima, a nisu tražili oni vele darivanja, to je više bilo onako za gušt njihov. Jedne bi godine išli s vrva, druge s dna sela. Nosili bi jedan sić da in u nj svako ulije po bukaru vina. Ne bi smili priskočit' nijednu kuću, svi su jednako vridni bili i svih su obać' tribali. Pisma ti ide 'vako:

*„Odoše mi ovce niz polje,
srmerajna zlatna grana.
Za njiman mi nema čobana,
srmerajna zlatna grana.
Samo jedno dite javorče
i ono je malo zaspalo,
metnilo je kamen pod glavu,
srmerajna zlatna grana“.⁵¹*

Dan nakon Božića slavi se Sveti Stjepan. Još se naziva i *Stipanje*, a u Zagvozdu je znan kao *Stipandan*. Nakon Isusove smrti, Stjepanovo otvoreno propovijedanje Isusova nauka dovelo je do njegove smrti kamenovanjem. On se obično slika kao mladić, s palmom u jednoj, a kamenom u drugoj ruci. I na njegov je blagdan zagvoški puk odmarao i bilo je zabranjeno raditi. Braica otkriva kako je taj blagdan „posvećen konjima jer je sveti Stjepan zaštitnik konja, a seljaci tada u mnogim krajevima izlaze vani s konjima i utrkuju se“.⁵² Takav običaj u Zagvozdu nije znan, ali se svakom Stipi u selu odlazilo u kuću čestitati imendan, a Stipe je

⁴⁹ Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010:243.

⁵⁰ Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015:423.

⁵¹ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je Ivanka Bartulović.

⁵² Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Split, 2004:8.

morao počastiti goste. Misa bi se održavala u Rastovcu jer se tamo nalazi i crkvice svetog Stipana. Stojić bilježi kako je crkvice sazidana u devetnaestom stoljeću i blagoslovio ju je 27. rujna 1863. dekan don Jure Pavlinović.⁵³ Većinom je obred bio ispred crkve, s obzirom na broj prisutnih vjernika nisu svi mogli stati u crkvu. Ivan Šuvar zapisao je legendu o svetom Stjepanu, a ona glasi ovako:

Malo je koja kuća u Zagvozdu bila bez staje u Biokovu. Preko cijele godine, osim zime, veliki dio življa je boravio na stajama. Uzgajala se stoka, obrađivala se zemlja i pripremala se zimnica za ljude i stoku. Bogatstvo se mjerilo količinom zemlje i stoke. Ljudi su bili štedljivi tako da su svaki trošak izbjegavali. Jednom čovjeku na staji počnu krepavati koze. Čovjek pokušao sve, ali nikako to da prestane. Rekoše mu i ode on pod Mosor jednom svećeniku da mu pomogne. Čim je došao kod svećenika, ovaj ga zapita koliko mu je koza krepalo. Čovjek se zapita kako on to zna jer mu još ništa nije rekao. Zatim mu svećenik kaže: „Pođi nazad kod stoke pa ih sve stiraj pod Biokovo do crkve svetog Stjepana. Zatim pazi koji će brav prvi ući u šamatorje, njega prodaj, a pare koje zaradiš, daj u crkvu za moljenje“. Čovjek učini kako mu je rekao svećenik, ali u šamatorje prvi uđe jarac zvonar, najveći i najbolji brav. Čovjeku bi žao njega prodati, već proda nekog drugog, ali koze nastaviše krepavati kao i prije. Opet čovjek put pod noge pa pod Mosor. Svećenik mu reče kao i prvi put jer je znao da čovjek nije postupio kako mu je preporučio. Čovjek se vrati kući, stjera stoku do crkve svetog Stjepana, a u šamatorje uđe jarac zvonar kao i prvi put. Proda ga, a pare preda u crkvu za moljenje. Više mu nikada nije krepala niti jedna koza.⁵⁴

Sljedeći dan slijedi Sveti Ivan apostol. Braica nudi i nazive „Ivanuš, Ivanja, Janušovo, božićno Ivanje, božićni Ivanjdan“.⁵⁵ Ovaj se dan, 27. prosinca, „vrši blagoslov vina u crkvama, iznosi se božićna slama van i stavlja na voćke, pale se koleda“.⁵⁶

E, znaš ona slama što si je na Badnjak razasuo po kući cilon pa na Božić privrtio da nađeš darova, nije ti se smila skupljat' na Božić ni Stipandan, inače si ogrišio. Mi bi je s materon pomeli tek na Ivanjdan i prosipali po stablin oko kuće.⁵⁷

⁵³ List župe Gospe od Karmela, Pečat, 1, Omiš, 1995:87.

⁵⁴ List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000:127.

⁵⁵ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, Split, 2004:8.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazao mi je Petar Tomičić.

Nakon Ivanjdana slavila su se Nevina dječica. Braica otkriva kako je to blagdan koji „obnavlja sjećanje na djecu koja su stradala za Isusa, a poznati su nazivi za taj dan i *herodeševo*, *šibarjevo*“.⁵⁸

Silvestrovo je novogodišnja noć, noć uoči iščekivanja Nove godine, „po običajima slična Badnjoj noći, a još se naziva i Stara godina ili Savistar“.⁵⁹ Sveti je Silvestar izrazito važan jer je „godine 313. krstio rimskoga cara Konstantina I. Velikog, a car je te godine kršćanstvo proglasio slobodnom religijom“.⁶⁰ Još jedna zanimljiva činjenica jest da je sveti Silvestar prvi papa koji je umro prirodnom smrću. Njegovu veličinu bilježe Hrvati brojnim „vjerskim običajima i obredima, molitvama, misama zahvalnicama, maskiranim ophodima, krjesovima, apotropejskim obredima, koledarskim ophodima i proricanjima“.⁶¹ Zagvozđ je na taj dan posebno iskazivao zahvalnost Bogu.

*U Zagvozdu ne bi bilo vele buke oko Stare godine, mi bi otišli na misu, zahvalili Bogu šta nan je lipoga da' i molili da bude zdravlja i u idućoj godini, eto ti. A cilu bi se zimu, tako i na Staru godinu, skupljali u dimnin kužinama uz vatru, mi iz sela. Igralo bi se šijavice, briškule i trešeta, prstena, kad sakriješ prsten pod pregaču pa se podiliš u dvi grupe i jedna grupa pogađa 'ko je od nas sakrio prsten. Popilo bi se domaćega vina, pucalo bi se. Za Novu se godinu puca' dala mit, to ti je dinamit. Ili karabit, a on se stavlja u nešto metalno, u vide, u kvaku, metalnu posudu, da pukne jako, moja su braća cili zid spalila tako.*⁶²

Sutradan slijedi Nova godina. Ona se „proslavljala svečano u kući, slično Božiću, a još jedan od naziva za Novu godinu je *počelo*“.⁶³ Ipak, u Zagvozdu nije bila ni približno svečana kao Božić, tvrde kazivači. Oni su jedni drugima čestitali i družili se uz komin. Pili su rakiju i jeli suhe smokve.

Posljednjim danom Božićnog ciklusa, Braica navodi Sveta tri kralja. Sveta tri kralja bili su Melkior, Gašpar i Baltazar. Oni su se zaputili novorođenom Isusu odnijeti darove: tamjan, zlato i mirisavu pomast. Ne znajući jedan za drugoga, sastali su se kraj Jeruzalema odakle ih je zvijezda repatica vodila prema novorođenom Bogu, a „usred zvijezde bio je lik anđela ili je to bio anđeo koji je letio noseći u rukama zvijezdu, a katkad se unutar zraka blistave zvijezde

⁵⁸ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 2004:9.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Dragić, Marko, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 50 (2), Split, 2015:303.

⁶¹ Isto.

⁶² Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazao mi je Petar Tomičić.

⁶³ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 2004:9.

pojavljuje Krist kao dijete“.⁶⁴ U Zagvozdu je, kao i u većini Hrvatske, taj dan obilježen skidanjem ukrasa i blagoslovom vode i soli. U nas „crkveni blagoslov vode ili narodni običaji s vodom na Tri Kralja simboliziraju dan Isusova krštenja“.⁶⁵ Ovako je blagdan izgledao u Zagvozdu:

*Sveta tri kralja, to ti je vodokršće. Nosili bi u crkvu vode i soli i u godini trošiš. Naliješ iz čatrnje u bukare i odneseš u crkvu. Unda bi skidali borove. Baba bi znala bršćanon škropit' polje.*⁶⁶

Škropiti znači „grančicom, na primjer, hrasta, bora ili jele, prskati blagoslovljenom vodom osobe, stvari, domove, štale, dvorišta, vrtove i sl., s namjerom da se očiste i da se od njih odagnaju demoni“.⁶⁷ Uoči blagdana u Zagvozdu dolazi svećenik zajedno s nekolicinom ministranata blagoslivljati kuće. Na starim se kućama, na vrhu ulaznih vrata, može i danas uočiti kredom ispisano G + M + B (prema imenima triju kraljeva: Gašpara, Melkiora i Baltazara) i broj ondašnje godine. Vjeruje se da je voda „izvor moći i u kršćanstvu ona simbolizira čišćenje, pranje i nevinost“.⁶⁸ Tako svećenik blagoslovom tjera nedaće od obitelji. Ovime završava „božićni ili, šire, zimski ciklus narodnih običaja i počinje novi specifični ili „prijelazni“ ciklus, poznat kao *pokladni*“.⁶⁹

2. 4. Poklade

Poklade su trajale od „7. siječnja do Čiste srijede, dok intenzivni pokladni običaji i događaji traju nedjelju, ponedjeljak i utorak, pred Pepelnicu (Čistu srijedu)“.⁷⁰ Poklade su poznate po maškaranju i prerusavanju, a „maskiranje svoje korijene vuče još od pretkršćanskih vremena“.⁷¹ U Zagvozdu nije cilj bio, kao što je danas, obući gotovi i lijepi kostim, cilj je bio izgledati što strašnije i postići neprepoznatljivost. Maškare su obilazile selo i molile domaćine za darove. U Zagvozdu, kao i u mnogobrojnim hrvatskim mjestima, odvojeno su se maškerala

⁶⁴ Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 42 (1), Split, 2007:97.

⁶⁵ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 2004:9.

⁶⁶ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazao mi je Petar Tomičić.

⁶⁷ Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 42 (1), Split, 2007:99.

⁶⁸ Isto:109.

⁶⁹ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 2004:9.

⁷⁰ Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8 (1), Zadar, 2013:156.

⁷¹ Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8 (1), Zadar, 2013:158.

djeca i odrasli. Tako se „nedjeljom maškare djeca, oni su svojevrsan uvod onomu što slijedi“.⁷² Stariji su se maškarali utorkom, uoči Čiste srijede, a moglo se naići na „zastrašujuće maske i druge odjevne rekvizite, buku, galamu, zvonjavu zvona privezanih na maškare (mačkare), pjesme, šale i tako dalje“.⁷³

'Odile bi mačkare u juparinan od spuža, ogrlican od šišaka, od hrasta, rogovima od krava, krznima od ovaca, kapan vrancuzican, sa zovnicon, sićen, nosi bi šudar, jačermu, sa šćapinan, u staron robi, sa sukljenin bičvan, opankan, izmrčili bi lugon lice, kupili za duvan, jaja. Dica bi se samo raščupala, izmrčila uljen i obuci staru robu, ali oni su bili odvojeno od odraslih. 'Odilo bi se po cili dan, unda dođeš kući i zapadne te par jaja, za to si cili dan priko brda se pentra. A pivali bi:

*„Domaćine mi smo došli i kroz selo zdravo prošli,
daj čašu vina crvenoga i fetu kruva biloga.
Ako imaš štogod dara, ako nema, ista hvala“.*

Ako bi in štogod da, oni bi rekli: „Ova ruka cvićon cvala, koja nas je darovala“.

*Ako ne bi dali ništa, prosuli bi in po kući luga po podu i unda bi kazali:
„U kući ti kriva greda, pribila ti ćaći rebra,
A mater i livu nogu, ne mogla ti donit' vodu“.*

Vesela povorka svake je godine brojila ustaljene članove. Običaj je uvijek bio da netko bude *did, baba, đava, cigo, mladenci, jenge i diveri*.

Ostali bi se namačkarali kako stignu. Đava je ljude vata' po selu, uvati te u lance pa te vodi i trči s tobom par kilometara, dušu ispuštiš. Did predvodi povorku i nosi šćap, kapu i od kukuruza brkove. Babe bi obukle vuštan, traversu i jačermu i nosile su zovnice s lugon unutra pa bi posule luga po podu 'ko ne bi da' darova. Imali smo i cige, znali bi oni uprtit' špakere stare na se, k'o da branaju otpad ili kišobrane bi nosali, k'o da popravljaju. Imali bi i predstavu mačkara, ali samo su muški u njon glumili, sve uloge. Oni su se mačkarali i u muške i u ženske. Tako bi oni odglumili svate. Imali bi jenge, one bi nosile zovnice i u njima bombone, unda diveri, to su bili od mladoženje neoženjeni prijatelji.⁷⁴

Jako je na Poklade bilo bitno dobro objedovati jer je dan nakon slijedio dugi kršćanski post i odricanje. Zato se prva svinjska noga kuhala upravo na Poklade.

⁷² Isto.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Ispričao mi je Rajko Radić, rođen u Zagvozdu, 1957. godine.

Tražilo se uvijek da se ima dobra večera, to je bio običaj, da se ne smi gladovati, k'o da je se imalo nekih jelovnika k'o danas, mi bi na poklade plećku, prvi pršut od gudana koji se suši, cilu stavili kuvat' u onaj lonac i na to bi stavili ili raščiku ili kiseli kupus, šta bi se imalo, i to je bilo uvriženo u narodu da se mora imat' jer kažu da je Marko Kraljević proda konja Šarca za pokladnju večeru. A bome i slidi dugi post nakon Poklada. Pivali bi:

*„Danas su Pokladi,
sa sobom se okladi
da nećeš jist mrsa
do Uskrsa“.*

*„Idu pokladi, svak' svoju poklopi,
a ja neman s čin,
nego s mačkon na komin“.*⁷⁵

Vjeruje se da demoni lutaju po noći te povorka mora završiti do večeri. Povorka je zvekerala i klepetala jer se „time htjelo otjerati demone (...)“.⁷⁶

Na Poklade se nije smilo vanka jer su se, prema virovanju, dvi cure vraćale u Bikiće jednu večer i ušle u jedan uski put do svoje kuće. I pod njih su se dva velika crna magareta silon podvlačila, da one uzjaše na njih i da ih odnesu. I jednu je uspio uzjašit' na se i ona je završtala: „Ajme, ćaća, odnese me đava,“ a unda je ćaća završta': „Ajme, diko, di je, u ime Isusovo“ i ono je odjednom nestalo na spomen Isusa. Unda bi narod jio luka da se zaštiti od đavala jer se viruje da oni okolo lutaju u toj noći.“⁷⁷

2.5. Korizma

U trećem stoljeću vrijeme pripreve za Uskrs trajalo je jedan ili dva dana. Na taj je način postila i Aleksandrijska crkva. To se promijenilo u četvrtom stoljeću kad se u Rimu javio trotjedni vazmeni post. Četiri tjedna posta javila su se između 354. i 384. godine. Riječ korizma prvi je put upotrijebio Euzebij Cezarejski.⁷⁸ Korizma traje četrdeset dana prije Uskrsa. Toliko traje jer je Isus proveo četrdeset dana u pustinji, živeći na kruhu i vodi. Biblija govori kako ga je tamo odveo Duh Sveti, a Isus je odolijevao Sotoninim iskušenjima. Nakon četrdeset dana Sotona mu se obratio i rekao mu da kamenje pretvori u kruh. Isus mu je odgovorio: „Ne živi

⁷⁵ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

⁷⁶ Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8 (1), Zadar, 2013:158.

⁷⁷ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

⁷⁸ Pažin, Zvonko, *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovska smotra, 70 (3-4), Đakovo, 2000:812.

čovjek samo o kruhu, nego o svakoj riječi što izlazi iz Božjih usta“ (Mt 4, 4).⁷⁹ Potom je Sotona Isusa postavio na vrh hrama i rekao mu da se baci jer je besmrtnan. Isus mu je odgovorio: „Ne iskušavaj Gospodina, Boga svojega!“ (Mt 4, 7).⁸⁰ Sotona ga je odveo na vrh gore i obećao mu svijet ako mu se pokloni. Isus mu konačno reče: „Odlazi, Sotono! Gospodinu, Bogu svom se klanjaj i njemu jedinom služi!“ (Mt 4, 10).⁸¹ Tako danas vjernici diljem svijeta u spomen Isusove pobjede nad Sotonom četrdeset dana poste i odriču se ovozemaljskih užitaka. Korizma počinje *Čistom srijedom* ili *Pepelnicom*. Tradicionalno na ovaj blagdan svećenik pepelom piše križ na čelu vjernika, govoreći: „Sjeti se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti“. Time se još više podsjeća na važnost poniznosti i svjesnosti Božje veličine. Od šestog se stoljeća u rimskoj liturgiji bilježi srijeda koja prethodi prvoj korizmenoj nedjelji.⁸² Korizma je vrijeme pripreme za najveći kršćanski blagdan, dan kada je svijet spašen, a Spasitelj je uskrsnuo iz mrtvih. Za vrijeme Korizme ne smiju se održavati nikakvi sakramenti osim bolesničkog pomazanja jer je pjevati i slaviti ne smije. U crkvama su oltari pusti i ne kite se cvijećem. Jurilj navodi kako je danas post drukčije konotacije jer se često dogodi da „postane sebi svrhom, da nije popraćen molitvom, pokorom i dobrim djelima, a takav post nema duhovnih učinaka“.⁸³ Početkom Korizme zagvoški je puk također počinjao četrdeset skrušenih dana duhovne obnove, moleći žalosna otajstva svaki dan i kantajući:

*U korizmi se kantalo po cile dane. Nismo se imali čega odrić' od hrane, jer je nismo vele ni imali. Kantali smo muku svaku večer. I po danu bi čuo za ovcan' ljude kako kantaju u planini. Nije se smilo pivat' nikako. Mi bi se dica, a šta znaš, rugali kad kantaju, mislili da se krive.*⁸⁴

Osim kantanja, poniznost i skrušenost iskazivala se svakodnevnim zahvalama Bogu na svemu što pruža. Jednu je od njih zapisala Andrijana Buljubašić i izgleda ovako:

*Moćni dobri Bože, hvala za svu pomoć.
Hrabri Bože, hvala za svu obranu našu.
Mudri Bože, hvala za razumijevanje razumskog oka.
Blagi Bože, hvala za potrebno spasenje.
Lipi Bože, hvala za svu našu lipotu.*

⁷⁹ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=četrdeset> (Pristupljeno 17. 4. 2017.).

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto.

⁸² Pažin, Zvonko, *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovska smotra, 70 (3-4), Đakovo, 2000:813.

⁸³ Jurilj, Zorica, *Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica*, 25, Široki Brijeg, 2018:6.

⁸⁴ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

*Bože koji nas 'raniš, hvala za svu 'ranu koju nam daješ.
Bože, hvala za odiću kojom nas zaodivaš.
Jaki i svesilni Bože, hvala za nebo, zemlju, more, nebeski svod.
Bože, hvala za sva bića koja si stvorio za nas
i za čovika kojeg si stvorio iz svoje ljubavi.
Bože, hvala ti za tvoga sina jedinorođenoga.
Bože, hvala za naše otkupljenje i spasenje.
Bože, hvala ti u ime svih i za sve.
Hvalit' ću te, Gospodine, među narodima.
Hvalit' ću te među pucima, pjevat' ću ti ja.
Hvalit' ću te, Gospodine, među narodima.
Hvalit' ću te među pucima,
Hvalit' ću te, hvalit' ću te, Gospodine.⁸⁵*

3. Sveti Josip

Iznimno važno mjesto u kršćanstvu pripada svetom Josipu. Svetkovina je Josipova 19. ožujka, a blagdan, odnosno, Sveti Josip radnik, slavi se 1. svibnja. Najveće Josipovo svetište u svijetu nalazi se u Kanadi, a najveće svetište u Hrvatskoj jest u Karlovcu. U Božjoj službi ističe se Red Sestara svetoga Josipa, osnovan 1650. godine te red Oci i braća sv. Josipa, osnovan 1871. godine.⁸⁶

Prema evanđelju, sveti je Josip bio potomak Davidove kraljevske dinastije: „Jakovu se rodi Josip, muž Marije, od koje se rodio Isus koji se zove Krist. U svemu dakle: od Abrahama do Davida četrnaest naraštaja; od Davida do progonstva u Babilon četrnaest naraštaja; poslije progonstva u Babilon do Krista četrnaest naraštaja“ (Lk 2, 16-17).⁸⁷ Iako mu nije bio biološki otac, Josip je Isusu bio otac u svakom drugom smislu. Kršćanski puk prigrlio ga je kao zajedničkog oca i nebeskog zaštitnika u čijem krilu i ljubavi počivamo i na čijem se primjeru grade očinske figure. Stoga ne čudi što je Josip zaštitnik cjelokupne Crkve, obitelji i očeva. Također, zaštitnik je naše domovine Hrvatske koja mu se utjecala kroz tešku povijest utopljenu u krvi. Hrvatski ga je sabor zaštitnikom proglasio 1687. godine.⁸⁸ Papa Ivan Pavao II posebno je isticao važnost svetog Josipa te je objavio apostolsku pobudnicu, odnosno sedmi dio *Redemptoris custos* koji je nazvao *Otkupiteljjev čuvar, o osobi i djelu svetoga Josipa u životu Isusa Krista i njegove Crkve*. U pobudnici ističe besprijekorno očinstvo Josipa i odgoj Isusa

⁸⁵ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (8), Dugi Rat, 2002:107.

⁸⁶ Dragić, Marko, *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIII (2), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020:149.

⁸⁷ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=josip> (pristupljeno 25. travnja, 2020.).

⁸⁸ Dragić, Marko, *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIII (2), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020:169.

Krista. Josip isprva nije vjerovao Mariji i mislio je da ga je iznevjerila, a sveti Luka ovako piše o tome: „Njegova majka Marija, zaručena s Josipom, prije nego se sastadoše nađe se trudna po Duhu Svetom. A Josip, muž njezin, pravedan, ne htjede je izvrnuti sramoti, nego naumi da je potajice napusti“ (Lk 2, 18-20). Ipak, u snu mu se ukazao anđeo i poručio mu da je Marija ostala poštena i iskrena, a da će njemu pripasti čast odgoja Spasitelja svijeta: „Dok je on to snovao, gle, anđeo mu se Gospodnji ukaza u snu i reče: „Josipe, sine Davidov, ne boj se uzeti k sebi Mariju, ženu svoju. Što je u njoj začeto, doista je od Duha Svetoga. Rodit će sina, a ti ćeš mu nadjenuti ime Isus jer će on spasiti narod svoj od grijeha njegovih“. Kad se Josip probudi oda sna, učini kako mu naredi anđeo Gospodnji: uze k sebi svoju ženu. I ne upozna je dok ne rodi sina. I nadjenu mu ime Isus“ (Lk 2, 19-25).⁸⁹ Josip je ispunio svoje očinske i vjerske dužnosti te apostoli prenose kako je prema Božjem zakonu odveo sina u Jeruzalem na obrezanje i na otkup prvorođenca: „Kad se zatim po Mojsijevu Zakonu navršiš dani njihova čišćenja, poniješe ga u Jeruzalem da ga prikažu Gospodinu – kao što piše u Zakonu Gospodnjem: Svako muško prvorođenče neka se posveti Gospodinu! – i da prinesu žrtvu kako je rečeno u Zakonu Gospodnjem: dvije grlice ili dva golubića“ (Lk 2, 22-24).⁹⁰ Dragić istražuje o smrti Josipa te zaključuje kako je vjerojatno umro ubrzo nakon što se dvanaestogodišnji Isus izgubio u Jeruzalemu jer se u evanđeljima nakon toga ne spominje. Prema predaji, umro je na rukama supruge i sina.⁹¹ Marija i Josip otišli su iz Jeruzalema uvjereni da je Isus među suputnicima, no, nakon jednog dana hoda, shvatili su da ga nema. Taj se događaj odvio o blagdanu Pashe. Kada su se vratili i našli ga u jeruzalemskom hramu, Isus im je uplakanima rekao: „Zašto ste me tražili? Niste li znali da mi je biti u onome što je Oca mojega?“ Oni ne razumješe riječi koju im reče“ (Lk 2, 50).⁹²

Sveti Josip značio je i svojevrsan početak proljeća. U narodu se govorilo:

„Sveti Josip, spuži prolist“. Spuži su u nas bili vrhunski specijalitet. Moraš pazit' da uzmeš prave spuže, ne smiš ih zaminit za gargaše. Pravi spuž je velik i bilosivi je. Svaki put kad bi padni kiša i malo bi zatopli, spuži su se nakupljali oko stina i di ima kadulje. Najveći ih je gušt bio tražit'. Unda ih žive natakneš na ražanj i u po' pečenja in skineš kućice, dobro ih posoliš i ispečeš do kraja.⁹³

⁸⁹ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=josip> (pristupljeno 25. travnja, 2020.).

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Dragić, Marko, *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIII (2), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020:148.

⁹² <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam> (pristupljeno 25. travnja 2020.).

⁹³ Zapisala sam u travnju 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Iva Lovrinčević, rođena Bikić, 1932. godine u Zagvozdu.

Josipa je obilježavalo i sađenje te okopavanje krumpira. Sadili su se obično oko svetkovine Svetog Josipa, ne na sam dan, jer se svaki svetac poštivao i bio neradni, ali bi se odabrao neki dan od 15. ožujka do 1. travnja za sadnju. Prvi svibnja bio je praznik rada, ali je Crkva na taj dan uvela blagdan Svetog Josipa radnika. Na taj su se dan krumpiri okopavali:

Kumpire bi posadili o Sveton Josipu, a unda bi ih okopavali na Josipa radnika, misec ipo dana od sađenja. Zagrcala bi se zemlja oko „cima,“ to su ti izrasli kumpiri, zeleni dio njihov. Zemlja bi se nagrčala da sunce ne opali plodove jer bi pozelenili i bili žestoki, ne bi ih moga jist.⁹⁴

Marija Dujmović također piše o poljoprivrednim običajima:

Peti misec, maj, ljudi su zvali zmaj. „Svakon misecu ukradi, zmaju dorani“. Prvi svibnja bi se išlo u Bijakovu sadit' kumpire. Kopala bi se svaka škrapica zemlje. Kumpir se čuva' do u proliće. U proliće bi se sadio oko kuća u selu. U te dane u Bijakovi je bilo veselo. Skupilo bi se oko pedeset ljudi u Šutinim stanovima. Gnoj što bi se sakupio priko lita iznio bi se na te male međice da bi se mogli posadit' kumpiri. Još bi se sijalo sime od raščike i sadilo u krajeve. Kad bi posadili kumpire i sve sredili, razišli bi se po Bijakovi brat' šumsko cviče, duvaniku i božurak. Nosili bi ji kući i nediljon ih donili na oltar Gospi.⁹⁵

Svetog Josipa karakteriziralo je i prodavanje svinjske dlake. Svinja se prije klanja brijala i sačuvale bi se dlake, odnosno *svinjska šćitina* ili, kao što se u nekim zaseocima nazivalo, *svinjski čet*.⁹⁶ O Svetom se Josipu to prodavalo, a koristilo se za četke i kistove.

Dragić navodi i kako se pučka igra *prstena* simbolično veže za svetog Josipa, pošto je spomenuti svetac bio Marijin zaručnik.⁹⁷ Igra prstena igrala se i u Zagvozdu, ne samo na Svetog Josipa, nego i pri bilo kakvom druženju: *Podiliš se u dvi grupe i unda jedna grupa sakriva prsten. Stavi ga bilo 'ko iz te grupe pod pregaču i moraš bit' ozbiljan i zbunit' protivnike da ne pogode 'ko je iz grupe stavio prsten pod pregaču.*⁹⁸

⁹⁴ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazala mi je Nediljka Lovrinčević, jednaka djevojačkog prezimena, rođena 1957. godine u Zagvozdu.

⁹⁵ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 3, Dugi Rat, 1997:28.

⁹⁶ Zapisala sam 2015. godine. Kazao mi je Ante Bartulović, rođen u Zagvozdu 1950. godine.

⁹⁷ Dragić, Marko, *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIII (2), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020:156

⁹⁸ Zapisala sam 2015. godine. Igru mi je opisala većina kazivača, no ovdje citiram spomenutu Ivanku Bartulović.

Sveti je Josip blagdan koji se slavi tijekom korizme, no, bez obzira na to, bilo je dopušteno veseliti se. Dragić kaže kako nije bio obavezan post te su se održavala sijela i zabave. U Zagvozdu, kao i svaki drugi dan korizme, kantala se *Muka gorka Gospodina*. Oko Svetog Josipa počinjalo je i trinaest utoraka posta koji je završavao na blagdan Svetog Ante. Također, na taj se dan završavala i devetnica koja je počinjala 10. ožujka, a završila bi na blagdan Josipa, u čast svecu. Za njega se veže pravo bogatstvo molitava i pjesama, a jednu mi je izrecitala Mila Bikić:

*Josipe, o, milo ime,
Spasiteljov poočime,
vječnog Oca zastupniče,
Majke Božje zaručniče,
svim te srcem pozdravljam.*

*Koju slast si okušao,
kakvom li si srećom sjao,
hraneć' dijete Božje.
Živio si tako smjieran,
kao čuvar brižan, vjeran,
Isusa i Marije.*

*Očima si gled'o Boga
i u ruci nosio Ga,
stavio Ga u zagrljaj.
Gospoda si ti cjeliv'o,
od njeg' cjelov drag dobiv'o,
već na zemlji im'o Raj.*

*Dobre smrti zaštitniče,
duša moja k tebi viče,
moleć' za tvoj zagovor.
Ti na mojem smrtnom času
s Majkom blagom reci Spasu,
da me primi u svoj Božji dom.⁹⁹*

*Bog što redi svemir cio,
drug u radu tebi bio,
s tobom skupa znoj je lio.
Draga Božja Majka sama
pripravljala 'ranu vama,
svet li bio dom je tvoj.*

*Obadvoje služilo te,
obadvoje ljubilo te,
kao glavu doma svog.
A ti njih si obadvoje
pazio k'o oči svoje
iz sveg' srca pobožnog.*

*Život pun ti nevinosti,
svih milosti, svih kreposti,
svrši smrću najljepšom.
Dok si blažen umirao,
pokraj tebe Isus stao
s Majkom Djevom Marijom.*

⁹⁹ Zapisala sam u veljači 2020. godine. Kazala mi je Mila Bikić, rođena Radić, u Zagvozdu 1929. godine.

Bitno je, pri opisivanju običaja ostalih hrvatskih krajeva, spomenuti kako su za vrijeme turske represije djevojke i mladići na svetkovinu Svetog Josipa tetovirali križeve na rukama, prsima i čelu. Time su htjeli spriječiti prelazak na islam i trajno sačuvati vjerski identitet. Običaj tetoviranja križeva sačuvao se do pedesetih godina 20. stoljeća.¹⁰⁰ Majka mi je otkrila i kako su Josipa zvali *šutljivim svecem*.¹⁰¹ Može biti da je to zato što u cijeloj Bibliji nećemo pronaći njegove riječi, a i kad apostoli pišu o njemu, ne pišu puno. Uz to, Dragičevo djelo jedini je podroban zapis o običajima koji se odvijaju na Svetog Josipa. Ipak, Josipova šutnja je ona vrsta šutnje od koje pucaju stakla, razumljiva otvorenim srcima i onima koji shvaćaju da djelo vrijedi više od riječi. Šutljivi svetac poziva na učinkovito življenje i praksu Božjeg nauka sve one koji ga srcem slušaju.

4. Veliki tjedan

Veliki tjedan obuhvaća sve dane od Cvjetnice do Uskrsa. Veliki tjedan konačna je priprema za Uskrs i veliko veselje. Svakom je danu pridodan epitet „veliki“. Posebno se slavi Veliko trodnevlje koje obuhvaća Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku ili Bijelu subotu. O njima će biti riječi u zasebnim poglavljima. U crkvenoj i pučkoj tradiciji ovaj je tjedan najplodonosniji običajima.¹⁰² Danas je običaj postiti samo četvrtkom i petkom, dok se u Zagvozdu postilo cijeli tjedan.

4.1. Cvjetnica

Cvjetnica je kršćanski blagdan koji se slavi nedjelju prije Uskrsa. Ona je svojevrsan uvod i priprema za svečani Veliki tjedan. Hrvatska baštini mnogobrojne nazive za ovaj blagdan, a neki od njih su „Cvitnica, Cvitna nedilja, Palmenica (na pr. Šolta), Neđeja od póme (Dubrovačka Župa), Palmina nedija (Trogir)“.¹⁰³ Za ovaj se blagdan veže pravo bogatstvo kulturnog nasljeđa, a karakteriziraju ga „umivanje u cvjetnoj vodi, blagoslov maslinovih ili

¹⁰⁰ Dragić, Marko, *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIII (2), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020:169.

¹⁰¹ Zapisala sam u travnju 2020. godine. Kazala mi je Marija Batinić, rođena Lovrinčević, u Zagvozdu 1969. godine.

¹⁰² Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:156.

¹⁰³ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:156.

palminih grančica, procesija s blagoslovljenim grančicama te misa na kojoj se pučkim napjevom pjeva *Muka*.¹⁰⁴ Vjerovalo se da umivanje u *cvitnoj vodi* pridonosi očuvanju mladolikog izgleda i ljepote. U Zagvozdu su djeca skupljala najljepše cvjetove i večer prije bi ih domaćica stavila u posudu s vodom. Ujutro bi se cijela obitelj umivala u toj posudi. Stavljalo se različito cvijeće, ali najviše ljubičica. U ostalim mjestima znale su se pronaći i „grančice drijenka za koji se vjerovalo da pridonosi zdravlju“.¹⁰⁵

*A večer prije Cvitnice bi pripremili u kainu vode i ubacili cvića, tražili smo po brdu Udvančici najlipše cvitove. Ujutro bi se svi ukućani umili u tome. Mi smo ljubice najčešće stavljali, nekako najviše, ali našlo bi se svakakvoga lipoga cvića, nije bilo isključivo.*¹⁰⁶

Nakon umivanja i doručka, odlazilo se na svetu misu. Prije mise održavala bi se procesija oko crkve. To je „vjerska povorka koja ide s jednoga na drugo mjesto, ili se obilazeći vraća na polazno mjesto“.¹⁰⁷ Na čelu procesije na Cvjetnicu je križ. Takav se običaj već javlja „s odobrenjem kršćanstva u 4. st. kada su se u Rimu svakodnevno u drugoj crkvi sakupljali vjernici i potom kretali prema crkvi u kojoj će se održati euharistijska liturgija“.¹⁰⁸ Procesije imaju dugu povijest, tako su se „u 11. i 12. st. održavale u deambulatoriju, u srednjovjekovlju su bile razvijene procesije s relikvijama kršćanskih mučenika, a u 16. st. najčešće su bile s hostijom u pokaznici“.¹⁰⁹ Spominje se i razdoblje „od 1952. godine kada su sve procesije izvan crkvenog prostora bile zabranjene“.¹¹⁰ Zagvoški puk i njegova vjera ni tada nije poklekla pa se procesija svake godine održavala unatoč političkim pritiscima.

*Prije mise bi 'odali s maslinovin' granan' oko crkve. Imali bi tu procesiju, a na čelu bi bio križ. Za križen su išla dica, unda muški, unda pop i žene. Molilo se, pivalo se, cilo selo bi došlo. Bila je sramota za onoga 'ko se ne bi pojavio.'*¹¹¹

Sveta je misa bila posebna jer su se nosile grančice na blagoslov. U Zagvozdu se nosila maslina, lovor i jela. U nekim se krajevima još nose i „grančice tisovine i šimšira“.¹¹² Grančice se nose u spomen Isusova svečanog dolaska u Jeruzalem, dana kada je Sin Božji dojahao na magarcu, a svjetina ga je otvorena srca pozdravljala mašući maslinovim i palminim granama. Prostirali su mu svoje haljine da preko njih prelazi. Danas se blagoslovljenim grančicama

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Isto:157.

¹⁰⁶ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

¹⁰⁷ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:161.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

¹¹² Isto.

pridaje „apotropijska moć i vjerovalo se da, ako se drži u kući, štiti kuću i ukućane od zla, a stavljale su se i u stajе da čuvaju stoku od bolesti i demonskih sila“.¹¹³ Nakon blagoslova grančica i govorenja muke, okupljeni je narod vrtio čegrtaljke, što se odnosi „na galamu i klepetanje kojim su džudije pratile Isusa dok je nosio križ prema brdu Kalvariji“.¹¹⁴ Isto je bilo i u Zagvozdu:

*E, unda bi mater dala nama dici po par grančica masline, lovora i jelice. Svi bi tako skupa išli do crkve di ih je svećenik blagoslivlja'. A po jednu granu bi stavili na svaku našu njivu, zaboli bi ih u suhozid da bolje rodi i raste zemlja. Isto bi stavili i kod blaga da ga dragi Bog čuva, a u kuću bi metnili na zid ispod križa i za okvire slika. A nakon mise bi stavili na grobove naših pokojnika da in Bog dade pokoj vičnji. Stavljalo bi se cviče i sviće, čupala se trava i čistilo bi se. Prale bi se mramorne grobnice, ako ih je 'ko ima. Nakon blagoslova maslinovih grančica išlo bi pivanje Muke Isusove. E, unda, nama bi ćaća napravi čegrtaljke, od drveta ti je to, i kad okrićeš, onda to zvrči, klepeće. Ponili bi to na misu, kad bi stala muka, mi bi so tin vrtili, kaže se čevrtali. Vanka crkve je stajala jedna velika pa je koji muški nju okrića'.*¹¹⁵

4.2. Veliki četvrtak

Veliki četvrtak u mnogočemu je svečan blagdan, a vjeruje se kako je upravo Isus na posljednjoj večeri ustanovio svetu misu. Razlomio je kruh i pio vino i time predao svoje tijelo i krv kršćanskome puku. Primanje hostije i ispijanje vina na svetoj misi prisutno je i danas, a time se naglašava „jamstvo pobjede nad: patnjom, zlom, tamom i smrću“.¹¹⁶ Tijekom te večere ustanovljen je i običaj u kojem svećenik pere noge ministrantima, kao što je Isus prao svojim učenicima. On je znao da će ga Juda prodati za zlatnike i, bez obzira na to, odlučio se i njemu oprati noge. Tako Isusov čin pranja nogu apostola simbolizira „gostoprimstvo, pokajanje i otvaranje nebeske dvorane za ljudski rod“.¹¹⁷

*Na Veliki četvrtak svećenik bi uzeo dvan'est muških, nebitno koje dobi, unda bi in noge pra'. Posida' bi ih na oltar, neko bi mu drža' kain da se ne proliva okolo, a on bi in malo popraska' noge i obrisa šugomanon.*¹¹⁸

¹¹³ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:159.

¹¹⁴ Isto:164.

¹¹⁵ Zapisala sam 2015. godine. Kazao mi je spomenuti Ante Bartulović.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:165.

¹¹⁸ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazao mi je spomenuti Rajko Radić.

Isus je uhićen i ispitivan nakon večere. Govori se kako je „Gospa čekala Isusa s večerom, pripremila zelje, ali Isusa nije bilo jer su ga uhvatile i otjerale džudije“.¹¹⁹ Zato se tradicionalno jede zelje na ovaj dan koji se naziva i *Zelenim četvrtkom*. U Zagvozdu zelje mora biti divlje i jelo se uz beskvasni kruh. U ostalim mjestima jedu se još i „mišanca i prsnac te kukuruz“.¹²⁰ Veliki četvrtak svetkuje se u Zagvozdu popodne.

*Obaviš uj'tru šta imaš posla, unda moraš mirovat' popodne. Obavezno se na Veliki četvrtak zelen jilo, to je običaj, zato šta ga je i Isus večera' na posljednjon večeri. Kuvalo bi se to s kumpirin i svi bi iz jednog lonca skupa, udri po tome. Znači, nikakvo kiselo zelje, samo divlje trave se smilo.*¹²¹

Obred na Veliki četvrtak završava prijenosom Svetog Otajstva na oltar. Uredio bi se Isusov grob i pokrivali bi se svi križevi u crkvi ljubičastom tkaninom.

4.3. Veliki petak

Veliki petak je dan kada se sjećamo muke Isusa Krista. U Zagvozdu se svetkuje kroz jutro. Isus je na taj dan osuđen i predan mučenicima. Time je izbrisao grijeh cijelog svijeta. U crkvama je oltar prazan i ne pjeva se, u spomen na veliku žalost kada je raspet Isus Krist. Neradni je dan i post. Bogatstvo tradicije toga dana krije se u procesiji Križnog puta. Održavanje Križnoga puta „u Europu je u 15. stoljeću uveo dominikanac Alvaro u Cordobi, a papa je u 17. stoljeću obred priznao općom praksom“.¹²² Kada govorimo o Hrvatskoj, „najstariji Križni put u Hrvata je Bogomojanski križ koji se neprestano održava od 15. stoljeća, a u 16. stoljeću, kada su se sukobili plemići i pučani, prema predaji, Bogomojanski križ je prokrvario“.¹²³ Zagvozdu se diči procesijom *za Križen*. Ukupna dužina puta iznosi blizu sedam kilometara. Većinom se skupi preko tisuću ljudi. Križ se prekriva ljubičastim velom i povorka kreće iz župne crkve Gospe od Karmela na Butigama pa ide prema crkvi Velike Gospe na zagvoškome groblju, a potom u Rastovac kod crkve svetog Križa, koja je skoro četiri kilometra udaljena od župne crkve. Ponovo se vraća u centar Butige i u župnu crkvu gdje se nastavlja

¹¹⁹ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:164.

¹²⁰ Isto.

¹²¹ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazao mi je spomenuti Rajko Radić.

¹²² Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:168.

¹²³ Isto.

obred Velikog petka. Kanta se Muka Isusova, a žene mole krunicu, žalosna otajstva. Kanta se tri puta, a svaki put se izmjenjuju tri muškarca. Sveukupno kanta devet ljudi. Posebita je čast nositi križ. Čeka se godinama na odabir. Neki pješače bosih nogu, a to im olakšava što se većinom dogodi da na taj dan vrijeme bude lijepo. Stariji i nemoćni ljudi koji ne idu za križem, klečeći čekaju povorku ispred svoje kuće. Potom križonoša i ostali zastanu i daju im poljubiti križ. Lica staraca i starica ozari sreća i suze ponosnice. Nakon povratka povorke u crkvu, otkriva se križ. Pridrži se na oltaru, a narod staje u red te se klanja, ljubi križ i daje nešto milostinje.

Ton se tradicijom dičimo, dan danas promet je blokiran u Zagvozdu koliko naroda ide za križen. Točno pridemo 6.7 kilometara. Ide muški svit, križ, a unda oni šta kantaju pa žene i dica. U po' procesije ti je križ. Narod ide u dva reda, a u sredini idu redari s velikin granan' maslina. Unda ko izađe iz reda, redar te prikрпи maslinon. Križ je iša' uvik; i za vrime rata i za vrime komunizma. Jedne godine je ovi jedan Srećko se pribio i nacika' je križ, to je bila strašna priča, svi se pripali. E, naš ti je puk otkad se zna za nas dičio ovu tradiciju. Nije uvik bilo lako, sićan se, u komunizmu, kad je don Marko Perica bio župnik, vele se strke dizalo. Ja san čuo u Slivnu da se pucalo na jednog Prgometa šta je nosio križ. Ali, ni mi ni okolna mista nismo se smeli. Sićan se, nakon te prijetnje su Dedić jedan i Čagalj ponili prvi križ, k'o pravi junaci. Tek smo kad je proglašena Republika Hrvatska slobodno mogli reć' 'ko smo i šta smo i odat' počast na Veliki petak. Na Veliki petak se govorila jedna k'o molitvica - pismica, mene je nju pokojna mati naučila. Zove ti se Slavna Gospa križu šeta.

*Slavna Gospa križu šeta,
kad se križu došetala,
gorko mi je zaplakala,
prida nj mi je poklicala,
suzican ga ispirala,
zlatnon koson istirala
i ovako govorila:
„Oj, ti, križu, slatko drvo,
na tebi je Isus umro,
gorku muku pritrpio,
gorku muku, vruće čavle“.
Otišla se sinku molit':
„Oj, ti, sinko, moja diko,
grešnici te skrušno mole
da im ti grij oprostiš,
ne bud' mali i veliki
i ostali svi koliki“.
Na nju se Isus ne ispriči,*

*već joj reče slavne riči:
„Oj, Marijo, moja mati,
kako ću im oprost dati?
Kad se kunu križom mojin,
na križ mene propinjaju.
Kad se kunu krvi mojon,
zaušnican zaušaju.
Kad se kunu ranan mojin,
povriđaju se rane moje,
popada me krv i voda
od velika truda moga.
Ako mi se ne viruješ,
ti salazi niže doli,
zagrći mi kوليوce,
kوليوce čiste svile,
niza nje mi krvca lije“.
Tad se Gospa ne viruje,
već salazi niže doli,*

*zagrće mu kolioce,
kolioce čiste svile,
niza nje mu krvca lije.
Kad je Gospa sagledala,
gorko mi je proplakala
i ovako govorila:
„Ko bi ovu molitvu govorio
večer na liganje*

*i jutro na ustajanju,
Gospa bi ga oblazila
prije smrti petn'est dana
i ovako govorila:
„Stoj dušice ti pripravna,
vrata su ti rajska spravna,
po sve vike vikova,
amen“.¹²⁴*

Svake se godine kanta ista pjesma, a to je *Gospin plač* ili *Muka gorka Gospodina*, kako je znana u Zagvozdu. Općenito, „posebno važno mjesto u katoličkom korizmenom životu Hrvata zauzima srednjovjekovna vjerska pjesma *Gospin plač*“.¹²⁵ Ova je pjesma u brojnim mjestima slična, ipak postoje varijacije koje razlikuju Zagvozdu od ostalih mjesta, uspoređujući pjesmu kako se kanta u Zagvozdu, primijetila sam da je nešto proširenija od verzija većine župa. Zagvošku sam verziju sama snimila i zapisala prije dvije godine, a izgleda ovako:

*Muka gorka Gospodina,
Isukrsta Božjeg Sina,
po Ivanu evanđelisti,
koji Gospi plač navijesti.*

*Te plačite Božjeg Sina,
Isukrsta Gospodina,
koji za nas muku prima
i na križu umrijet' ima.*

*Plaćnim glasom sve vas molju:
„Čujte Majke sad nevolju
koja 'no vas na plač zove
jer u gorkim mukam' plove“.*

*I vas molim, mile majke,
ke imate svoje stanke,
koje žalost imadoste,
kada sinke pokopaste.*

*Zove duše Bogu mile
da zajedno s njom procvile.
Vi pošteni redovnici,
Isusovi nasljednici;*

*Vaše kćerke porušite
te ih plakat' naučite.
I nevjeste i djevojke,
plaćne pjesme sad pjevajte.*

*Slatke pjesme ostavite,
plaćne glase sad počnite,
sada crkve porušite
te za meštrom svi tužite.*

*Svi ostali pravovjerni,
poslušajte srcem smjernim
Marijinu gorku tužbu
te plačite s njom u družbu.*

*I puk na plač probudite,
za Isusom procvilite.
Molim oce drage moje,
skup'te sebi sinko svoje.*

*Sve stvorenje sad se združi,
s Marijom u teškoj tuzi.
Ondje Gospa sve predaše
te cvileći pogledaše,*

¹²⁴ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

¹²⁵ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:169.

Odkuda će čuti glase
od Isusa ki nas spase.
Eto Ivan cvileć' teče,
kao mrtva Gospa kleče.

Kad Ivana zglada plačna,
obrani je rana mačna.
Kad joj plačno progovori,
srce joj se sve otvori.

Popanu je teške boli
i tu pade nice doli.
Držati se već ne može,
žalosno se prenemože.

Tad priteče Magdalena,
primi Gospu na koljena.
Gospi sestre pritekoše,
nad njom kose raspletoše.

Udri u plač s Magdalenom,
za Isusom Gospodinom.
Kad se Gospi svijest povrati,
poče Ivu zagrljati:

„Ivo, dragi, ti m' utazi
te mi tužnoj majci kaži:
Gdje je Isus, moja dika?
To je, Ivo, zla prilika.

Da ti tako k meni tečeš,
hoću da mi to sad rečeš“.
Tada Ivan pade nice
sakriv skutom suzno lice.

Vele gorko uzdisaše
te on Gospi govoraše:
„Crno ruho uzmi na se
jer ti nosim tužne glase.

Juda izda Meštra svoga,
zlim Židovima Sinka tvoga,
Od starijih iska pomoć
da Isusa izda obnoć.

Jerbo obdan ne smiješe,
od mnoštva se on bojaše,
oni vojsku pripraviše
te je s Judom otpraviše.

Na molitvi Isus staše,
kad se vojska približaše,
vas se krvlju on znojaše,
tijelo umrijet' ne htijaše.

Anđel s neba k njemu dođe,
pokrijepiv ga opet pođe.
Kada Isus bi pokrijepljen,
s voljom Oca bi sjedinjen.

Eto Juda s vojskom dođe,
suprot vojsci Isus pođe.
Kad im reče: „Kog ištete?“,
udariše svi na pete.

Pokaza im svoju krepost,
al' na njima bješe sljepost.
Cjelovom ga Juda izda,
u židovske ruke preda.

Kad se Juda s njim pozdravi,
podbiše ga kao lavi,
podbiše ga oružnici,
pobjegoše učenici.

Tu bi, Gospe, puka kami,
gdje ga biju palicama
i kamenjem krutim dosti,
a oružjem bez milosti.

Kad mu zgladaš, Gospe, lice,
zadrhtat ćeš od tužice.
Modrice mu ispričane
i sve krvlju primješane.

Vas izranjen tude osta
i pogrđen vele dosta.
Izmučiše, Gospe, jako
vežući ruke naopako.

Od zemlje ga podigoše
te ga strašno povedoše,
s njime Ani potekoše,
zločincem ga svi rekoše.

Brzo, hodi da ga želiš,
ako vidjet Sinka želiš,
što Ti od njeg', Majko, tvore,
dokle ti ga ne umore“.

*Kad to Ivan Majci reče,
kao mrtva Gospa kleče,
strašna groza na nju dođe,
britki mač joj srce prođe.*

*Ter se stisnu kao kami,
polivši se sva suzami;
potamni joj suzno lice,
od tolike tad tužice.*

*I zavapi: „Sad hodimo
da ga živa zatečemo!“
Poče hodit jedna Mati,
gorke suze prolijevati.*

*Srce strijele probadahu,
kaplje krvi kad vidjahu,
kud bi vođen tud kapahu
i po putu svud stajahu.*

*Kad dođoše pred dvor k Ani,
ali bjehu tu dvorani,
pristupiti ne smjedoše
jer u dvoru Isus bješe.*

*Izdaleka tu slušahu,
gdje Židovi vapijahu.
Jedan dignu tad desnicu
dav' Isusu zaušnicu.*

*Kad to začu tužna Mati,
poče suze prolijevati:
„Ajme, Sinko, željo moja,
jadna ti je Majka tvoja!*

*Ajme, Sinko, ti li primi,
zaušnicu među njimi!
Nemilo te, Sinko tvore,
dokle mi te ne umore.*

*Ajme! Juda, himbeniče,
prezločesti učeniče,
ti prodade meštra svoga,
zlim Židovima sinka moga.*

*Što ti skrivi moj Sin mili
te ti tako men' ucivilo?“
Netom Gospa riječ izusti,
iz dvora se narod pusti.*

*Prije nego u dvor dođe,
hitro Isus svezan prođe,
i zavapi: „Ajme! Sinu,
što mimo me šuteć' minu?*

*Što toliko hitro bježiš,
ali me se Majke stidiš?
Obazri se, zlato moje,
Marija te majka zove“.*

*Koje srce, kao kami,
plakalo bi sad suzami.
Kad pođoše s njim bježući,
pade majka tu cvileći.*

*Odahnut' mu ne dadoše,
dok Kajifi dotekoše.
Vas puk poče na nj' vapiti
i još krivo svjedočiti.*

*Da iznosi zakon novi
po svim zemljam' Cesarovim
te puk mami naglim činom,
čineći se Božjim Sinom.*

*Još te bjehu primaknuli,
vapijući, mi smo čuli:
„Mogu crkvu razoriti
i u tri dana sagraditi“.*

*Sav puk na njegov vapijaše,
ali Isus mukom staše.
Usta Kaif te mu prijeti:
„Ti Sin Božji hoćeš biti?“*

*Na nj se Isus ne ispriječi,
neg' mu reče ove riječi:
„Dobro jesi rek' o i sam,
da Sin Božji pravi jesam.*

*Od sad ćeš me ti vidjeti,
u oblaku prihoditi,
na nebesa uzhodeći,
s desnu Oca ja sjedeći“.*

*Kad Kaifa to razumi,
zlo namisli i naumi,
razdre skute svoje ljuto
i zavapi glasom kruto:*

„Ne ištite već svjedoke,
ne čuste li ove psovke?“
Kad Židovi razumiše,
svi iz glasa zavapiše:

„Na smrt njega da vodimo,
da već vrijeme ne gubimo.
K Pilatu ga!,“ svi rekoše,
onda s njime potekoše.

Na obraz mu svi pljuvahu,
pred Pilatom govorahu:
„Sudi da ga umorimo,
Jer ga kriva nahodimo.

Jer puk mami naglim činom,
praveći se Božjim Sinom.“
Al' i Pilat to znađaše
da pravedan Isus biše;

I zavidnost poznavашe,
suditi ga ne htijaše.
Tad u gradu Irud staše,
s Pilatom se zlo gledaše.

K Irudu ga Pilat šalje
da mu Irud sudi dalje.
Vodeći ga tako ružno,
za njim Majka cvileć' tužno.

Vapijaše željno tada:
„Dragi Sinko, kud ćeš sada?“
Kad dođoše pred Iruda,
poče Irud tražit čuda.

„Eto vino, eto voda,
čini čudo kod naroda.
Ja ne ištem sada ino,
neg' od vode čini vino.

Ko si prije ti činio
i narode začudio.“
Mnoge riječi govoraše,
ali Isus šuteć' staše.

Tad se Irud rugat' poče,
da je mahnit jošte reče.
I pogrđi Božjeg sina,
Isukrsta Gospodina.

Bijelu krpu na njeg' stavi,
k Pilatu ga pak otpravi.
Mir s Pilatom učinivši,
k njem Isusa povrativši.

Odatle ga povedoše
I k Pilatu potekoše.
Kad dođoše s njim na vrata,
unidoše pred Pilata.

Pred Pilatom vapijahu,
protiv njem govorahu:
„Sudi da ga umorimo
jer ga kriva nahodimo.

O, Pilate, sad ga sudi
te nas više ti ne trudi.“
Poče Pilat tad misliti
kako će ih umiriti.

Kako bi se ukrotili
i na smrt ga ne bi prosili.
A za puku ugoditi,
čini njega bičem biti.

Tu ga biše mnogo ljuto,
privezaše k stupu kruto;
Krv ga svega oblijevaše
i po zemlji tecijaše.

Šest hiljada biča biše
i šest stotin' jošte više
i šezdeset i šest više,
što Židovi udariše.

Tad pred dvorom Majka staše
te žalosno uzdisaše:
„Ajme, Sinko, dušo moja,
jadna ti je Majka tvoja.

Ne dadu mi k tebi prijeci,
sad mi hoće život dići.
Čujem, Sinko, gdje te biju,
gdje te bičem udaraju.

Ali tužna tvoja mati
ne može ti pomoć dati.“
Kad ču Isus Majku plakat'
i sam tužno poče jadat'.

*Od stupa ga odvezaše
i po dvoru potezaše,
u skerlet ga oblačahu
i oči mu zatvarahu.*

*Po obrazu udarahu,
rugajući se govorahu:
„Prorokuj nam, tko te udri,
ako s' Isus ti premudri.“*

*Neki tada pritekoše,
trnjem krunu opletoše.
Kad trnovu krunu sviše,
na glavu postaviše.*

*Nabiše je sa svih strana
da mu dođe do moždana.
Koje srce da ne plače,
smišljajući oštre drače?*

*Sina Božjeg okruniše,
trnju glavu napuniše,
sav obraz krvav biše,
ne može se reći više.*

*Pokaza ga Pilat puku
uhvativ ga sam za ruku.
Da ga vide okrunjena,
po svem tijelu izranjena.*

*Ne bi li se ukrotili
te ga na smrt ne prosili.
Oni većma vapijahu:
„Propni njega!“,“ govorahu.*

*Tada Pilat sve znadjaše,
da himbeno predan biše
umirit' ih hotijaše,
zato njima govoraše:*

*„Nahodim ga bez krivine,
nije pravo da pogine.
Pustite ga rad blagdana,
a propnite Barabana.*

*Jer je vazda zao bio
i ubojstvo činio“.
Barabana svi prošahu,
na Isusa vapijahu.*

*Da puk mami nagli činom,
čineći se Božjim Sinom.
Kad ču Pilat prijetnje puka,
propade ga strah i muka.*

*U plaču unišavši,
upita ga: „Otkuda si?“
Ništa Isus tad ne veli,
al' mu Pilat ovo veli:*

*„Ja te mogu pogubiti
i mogu te otpustiti“.
Isus reče: „O, Pilate,
Što me pitaš stvari za te?*

*Da ti ozgor nije dato,
ne bi ima oblast za to.
I koji me tebi preda,
vele veći grijeh on ima“.*

*Otad Pilat hotijaše,
da ga pusti nastojaše.
Al' Židovi vapijahu:
„Propni njega!“,“ govorahu.*

*Jer ako ga ne pogubiš,
Cezarovu milost gubiš.
Jer se kraljem našim čini
te Cezarov puk on buni:*

*„Ne imamo mi sad kralja,
neg' slušamo svi Cezara“.
Cezarom mu zaprijetiše,
i još tome podmitiše.*

*Pilat htijuć' njim' ugodit',
a zlo blago sebi dobit'.
Izvede ga tad Pilate,
na sud mjesto Litoštrate.*

*Blizu ura šesta biše
kad Isusa osudiše.
Pilata puku govoriše
da pravedan on bijaše.*

*Te se umi tude vodom,
opra ruke pred narodom:
Kad Pilat ruke umi, reče,
da ga svak' razumi:*

„Kad na moju sada ne bi,
propnite ga vi po sebi.
Nahodim ga bez krivine,
nije pravo da pogine.

Čist od krvi hoću biti,
koju ćete vi proliti.
Nit' uzimam na se tog,
krv čovjeka pravednog.

A vi ćete pak vidjeti,
što će vam se dogoditi“.
Tad Židovi dotekoše
i Pilatu svi rekoše:

„Krv njegovu mi primamo,
svrhu djece uzimamo“.
Sami sebe osudiše
i lude se izgubiše.

Pravedna ga Pilat htiše,
upisano ime biše,
da se Isus zovijaše,
kralj žudijski da bijaše.

To Židovim žao biše
te Pilatu svi rekoše
da to pismo on ne piše
jer žudijski kralj ne biše.

Ali Pilat tako htješe
da pravedno piso, piše:
„Ja sam tako dobro pisa,
ne promijenih moju misa“.

Osudu mu tude štije,
pred svim pukom navijestiše.
Konopom ga pak vezaše
i križ teški nosit' daše.

Umiljeno taj križ primi,
zagrliv ga pođe s njime.
Sav puk za njim tecijaše,
vidjeti mu smrt željaše.

Mnoge žene tu bijahu,
za njim plačne sve idahu.
Obazre se Isus na nje
te im reče tužno stanje:

„Ne plačite, žene, mene,
već plačite same sebe
i plačite sinke vaše
koji mene na smrt daše.

Jer će vrijeme brzo biti,
tužno ćete govoriti:
„Blažene su nerodivši
i prsima ne doživši.

Planine se oborite
pa nas žive pomorite“.
Kad vam budu grad pojesti,
djecu ćete svoju jesti.

To će vam se sve zgaditi,
ne htjeste se pokoriti“.
Tada Isus govoreći,
pođe putem križ noseći.

Za njim Majka gredijaše,
sva se suzam' oblivaše.
Prignu Isus glavu dračnu,
da ne vidi Majku plačnu.

Priteče mu tužna Mati,
al' ne može njeg' poznati,
jer nagrđen vele biše,
s razbojnicim' tad idaše.

Nego Ivan tu doteče:
„Gle ti Sinka!“, Majci reče.
Kad Marija Sinka zgleđa,
studenija bi od leđa.

Pade pred njim tu cvileći
i ovako govoreći:
„Postoj, Sinko, dušo moja,
žalosna je Majka tvoja,

da te zgleđa tvoja Majka,
na čas od rastanka“.
Isus Majku tada vidjevši,
pade k zemlji križ pustivši.

Suze poče s njom roniti,
Majci svojoj govoriti:
„Ti se, Majko, prenemagaš,
meni veću tugu davaš.

*Neka, Majko, muku trpim,
neka mukom puk otkupim.
Ako ćeš mi pokoj dati,
nemoj, Majko, već plakati“.*

*Tada Gospa progovori,
Sinku svome odgovori:
„Ajme, Sinko, što to reče,
kakve l' riječi sad izreče?*

*Ti umireš, dušo moja,
što će tužna Majka tvoja?“
Tu na zemlji Isus staše,
već križ nosit' ne mogaše.*

*Tad žudije pritekoše
i Šimuna privedoše.
Daše njem' križ nositi,
a Isusa zlo voditi.*

*Majku s njime razdiliše
i još više rascviliše.
Tu Isusa povedoše
i na mjesto dovedoše,*

*Kalvarija što se zvaše,
gdje puk skupljen vas bijaše.
Tude na križ s njim udriše
i sve rane povrijediše:*

*Probodoše ruke, noge,
zadaše mu tuge mnoge.
Ponoviše njemu rane,
krv poteče na sve strane.*

*Od tolike tad bolesti,
on proplaka vele dosti.
Tad bi propet sin Marije,
na vrh gore Kalvarije.*

*Kada Gospa blizu dođe,
već na križu Sinka nađe.
Sva od tuge tu drhtaše,
uz križ ruke uzdizaše:*

*„Ajme! Sinko, što to činiš,
što me na križ tvoj ne primiš?
Primi Sinko, na križ mene,
nek' i moje lice vene,*

*da na križu tebe držim,
pored s tobom da ja tužim!
Vidim, Sinko, da skončavaš,
tužnu Majku kom' ostavljaš“?*

*Isus Majku kad slušaše,
veću muku sam imaše.
Prem' na križu visjaše,
plačnu Majku on tješaše.*

*I vidjevši da se muči,
Ivanu je preporučiti:
„Evo t' Ivan, moj predragi,
nek' ti bude sinak blagi.*

*A ti njemu budi mati
i sinom ga počni zvati“.
Ivanu se pak obrati:
„Evo t', Ivo, moja Mati.*

*Sad je imaš ti primiti,
nek' je tvoja nova mati;
a kad ja budem izdisati,
ne daj Majci križu gledati“.*

*Gospa Ivu tad grljaše,
suzama se poljevaše.
Zdrav mi budi, novi Sinu,
sve veselje Majku minu.*

*Ivan Gospu tad tješaše,
vas se suzam' oblijevaše.
Magdalena vapijaše,
križ Isusov zagrljaše:*

*„Oh! Isuse, meni prosti,
što sagriješih u mladosti“.
Isus tada vapijaše
i na križu pit' iskaše.*

*Tu Židovi pritekoše,
i žuč, kvasinu donesoše.
Spužvu jednu napuniše
pa Isusu piti daše.*

*Kad okusi, ne htje piti,
nego Ocu govoriti:
„Svršen mi je trud i muka
Što je podnih za griješnika.*

*Sad te, vele molim,
za svu muku, kom se borim
i za ljubav, ku mi nosiš,
da ovom puku prostiš.*

*Što mi čine, sad ne znaju,
daj im milost, nek' se kaju“.
Kad Isus riječ izusti,
prignuv glavu duh ispusti.*

*Kada Isus glavu prignu,
tad sva tuga Majku stignu,
Po ti način tad procvili,
da svud tužan glas razdijeli.*

*Nebo uzme tamnost na se
jer izdahnu koj' nas spase,
a zemlja se trese kruto,
gdje Marija cvili ljuto.*

*Strahovita trešnja nasta,
kamenje se pusto rasta
i grobovi otvoriše,
mrtvi iz njih iziđoše.*

*Tmine zemlju svu pokriše,
po svem' svijetu tamno biše,
od vremena tad šestoga,
do vremena devetoga.*

*Ta čudesa tude biše
i strahote jošte više.
Prestrašeni svi tu stahu:
„Sin je Božji,“ govorahu.*

*A i stotnik to videći,
on zavapi govoreći:
„Prav doista ovaj biše
i prava ga pogubiše“.*

*Longin s vojskom tu bijaše,
s jednim okom ne viđaše.
Premda dobro on znadjaše,
da Isukrst mrtav biše.*

*On od svoje zloće hoti,
kopljem njega udariti.
Tad poteče krv i voda
na spasenje sveg' naroda.*

*Na Longina kaplja pade,
odmah okom zdrav ostade.
Kad to čudo Longin vidi,
Isukrsta odmah slijedi.*

*U prsa se udaraše
i proštenje on pitaše.
Tad pod križem Majka staše
te žalosno uzdisaše:*

*„Ajme! Križu, prigni mi ga,
moj je Sinak, ne drž' mi ga“.
Kad Židovi sve svršiše,
odjeću mu razdijeliše,*

*oda nje se tu srećkaše,
koja koga zapadoše.
Pa se u grad povратиše
jer već i noć blizu biše.*

*Jadna Majka to vidješi,
pade nice križ pustivši,
krv po zemlji cjelivaše:
„Ajme, Sinko,“ vapijaše:*

*„Kad me Anđeli pozdravljaše,
meni Majci govoraše:
„O, Marijo, zdrava bila,
veselje si zadobila.*

*Sina Božjeg rodit ćeš
i vesela uvijek bit ćeš,“
a sad tvrdnem kano stina,
gledajući mrtva Sina“.*

*Tu pravedni Josip biše
i nikodem još odviše,
Isusovi sljedbenici
i skroviti učenici.*

*Te Pilata tad moliše,
mrtvo tijelo isprosiše.
Sa križa ga skinuv milo,
da polože u grob tijelo.*

*Da u petak ne ostane,
da subota ne zastane
jer subota blagdan biše,
u Žudija tad najviše.*

*Kad metnuše uz križ skale,
tad ne biše suze male.
Kad mu krunu tu skinuše,
tad žalosti mnogo biše.*

*Kad mu čavle izdirahu,
Majci srce razdirahu.
Uz križ ruke podizaše:
„Dajte mi ga,“ vapijaše.*

*Skinivši ga Majci daše
jer od tuge umiraše.
Majka Sinka tu grljaše
i suzama oblijevaše.*

*Od žalosti jedva staše,
Sinu svome govoraše:
„Koji grijesi tvoji biše,
da te tako umoriše?*

*O, studenče žive vode,
lijep nauče duše moje,
vele ti si presahnuo,
nevješ mi se učinio.*

*Ajme, tvoje lice bijelo,
vele ti je pobljedjelo.
Tvoje oči kada mrahu,
kao žarko sunce sjahu.*

*A sad su potamnile
i svu svjetlost izgubile.
Tvoja usta, Sinko, medna,
gorka žuči napojena;*

*Ajme, ruke premedene
ke su sada probodene.
Ajme, prsa, ljuta rana,
što preda mnom biše dana.*

*Čavli noge izraniše,
po svom svijetu ke hodiše.
Ajme, tvoji biči ljuti,
zlo ti srce moje čuti.*

*S kojim su te ljuto bili,
moj predragi, Sinko, mili.
Puk nemili teb' umori,
koga s Ocem ti sam stvori.*

*Kog' izvede iz Egipta
i s manom ga još napita.
I dobra mu svaka dade,
a on toga ne poznade.*

*Već krv tvoju tako proli,
meni gorko dade boli“.
Kad bijahu da ga dignu,
svaka tuga Majku stignu.*

*Mirisom ga pomazaše
jer običaj takav bijaše.
Kad ga u grob ponesoše,
Gospa glasom vapijaše:*

*„Ajme! Sinko, to sad što je,
da ne pukne srce moje,
da me s tobom pokopaju,
nit' me ovdje ostavljaju“.*

*Kad ga u grob postaviše,
plača, tuge mnogo biše.
Od groba se odjeliše,
pak sa Gospom svi cviliše.*

*Tuge, plača mnogo biše,
ne može se reći više.
Dragi puče, sad se smili
te sa Gospom i ti cvili.*

*Na koljena dolje pani,
Gospodinu tvom uzdahni:
„Slava tebi, Svemogućí,
koj' nas spasi umirući.*

*Tebi slava i poštenje,
nam' grešnicim' daj poštenje,
Sine Božji, budi hvaljen,
po sve vijeke vijekov'. Amen“.*

Za Veliki se petak u Zagvozdu čuvao Isusov grob do Uskrsa. Grob bi se nalazio u crkvi, na oltaru. Tradicija čuvanja Kristova groba „srednjovjekovnoga je podrijetla i duboko je ukorijenjena u Hrvata“.¹²⁶

*Kad bi završio Križni put, unda bi položili Isusov kip u lijes i pokrili bi. Postojala je straža. To su bili odabrani momci, zvali smo ih žudije, stražarili su po nekoliko uri u smjenama od čet'ri čovika. Bili su obučeni u bilo. Cilu bi se noć s petka na subotu bdilo i čuvalo. Unda sve do ponoćke.*¹²⁷

4.4. Velika subota

Na Veliku subotu narod se pripremao za Uskrs. Bojala su se jaja, a postoje posebne tehnike kojima su se postizale željene boje i o tome će biti riječi. Ovaj se običaj održao jer je „jaje simbol nade i uskrsnuća, a simbolika proizlazi iz probijanja ljuske jajeta prilikom leženja pileta“.¹²⁸ Hrana se blagoslivljala za uskršnji doručak. Navečer se odlazilo na ponoćku, a u jedanaest je sati zvonila *Glorija*, što je bila naznaka Isusova uskrsnuća. Onda su se ljudi umivali u crkvi, „svako bi ponio vode u bocunu“.¹²⁹ U nekim je mjestima bilo drukčije, „oko devet/deset sati zazvonila bi *Glorija*, svi su žurili doma, da se umiju u vodi i postanu čisti u duši i tijelu“.¹³⁰

I jaja smo isto bojali, ali 'ko je vidio gotove boje k'o danas, iman još zapisane recepte prababe svoje Zele kako napraviti' koju boju, kazat' ću ti ih. A i naujili bi jaja da se cakle, odnili na blagoslov i kući blagovali. Evo, da ti kažem za boje, znači, za ljubičastu nabereš ljubica i ostaviš u vodi pa ubaciš jaja. Za sve ti je postupak staviti' u vodu određenu biljku pa ubaciti' jaja. Tako za plavu ide crno grožđe, za žutu kamilice, kora naranče, za crvenu cikla, ljuske crvene kapule, za zelenu bazga, kopriva i na kraju za narančastu idu ljuske smeđe kapule il' crvena paprika u prahu. A nosili bi uz jaja mi i pogačice. Ja nosila krov i kad san se vraćala s blagoslova, bila gladna i lipo pojila. Imalo me šta kući dočekat, udri mater po meni bidnon. A

¹²⁶ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:178.

¹²⁷ Zapisala sam 2020. godine. Kazao mi je spomenuti Petar Tomičić.

¹²⁸ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:172.

¹²⁹ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

¹³⁰ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:169.

*sirnice ako bi se nosile, a većinom nisu, one su se cili dan spremale, valjalo je umisit' kruv i stalno prikuvavat', a diza' se cili dan. Nosilo se na blagoslov šibice, sol i kršćenu vodu.*¹³¹

Na ponoćki se održava bdijenje, odnosno paljenje uskrsnih svijeća. Ta svijeća „simbolizira Isusa Krista uskrsloga – svjetlo, dok pet zrna tamjana u toj svijeći predstavlja pet Isusovih rana“.¹³² Upaljenoj se, blagoslovljenoj vatri pred crkvom pripali uskrsna svijeća koju đakon unosi u nerasvijetljenu crkvu i svečano se zaustavlja tri puta prije nego što dođe do oltara te pritom svaki put pjeva: „Svjetlo Kristovo“. Narod mu odgovara: „Bogu hvala“. Pripaljuje se manji broj svijeća. Kad svećenik dođe na sredinu, nakon poklika, pripaljuje se veći broj svijeća. Pred oltarom je treći poklik, nakon kojega se upale sve svijeće u crkvi i u rukama vjernika.¹³³

*Naš bi svećenik ispri' crkve pripalio na blagoslovljenon vatri sviću i onda uniđe u crkvu i tri puta stane. Onda veli: „Svjetlo Kristovo!“, a mi u glas: „Bogu hvala!“ Isto k'o danas. Kad treći put prid oltaron to kaže, unda mi sa šibican šta smo u subotu blagoslovili pripalimo svi svoje sviće. Kasnije stanu zvona zvonit', u jedan'est sati i unda se mi umivamo u posudican' vode i pivamo Slava Bogu na visini.*¹³⁴

5. Uskrs

Uskrs se smatra najvažnijim kršćanskim blagdanom. Sam naziv blagdana Uskrs potječe iz staroslavenskog jezika u kojem je glagol **krъsnŏti* značio „rasti, razvijati se“.¹³⁵ Naziv Vazam, smatra Petar Skok, koristi se prema riječi uzimanje, odnosno vazeće. Za riječ Pasha kaže da je iz aramejskog jezika u kojemu glasi *pascha*, ali i aramejski ju je pružio iz starogrčkog jezika u kojem se pisala *Πάσχα*. Hrvatske glagoljaše naziva puristima jer su riječ pasha željeli zamijeniti hrvatskom riječju vazam.¹³⁶ Na taj se dan obilježava Kristovo otkupljenje svih grijeha svijeta. Do drugog stoljeća Uskrs se slavio svake nedjelje, a od drugog stoljeća nadalje slavi se jednom u godini dana. Slavlje se odvija nakon prvog proljetnog punog mjeseca. Tako

¹³¹ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

¹³² Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:172.

¹³³ Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010:482, 483.

¹³⁴ Zapisala sam u ožujku 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Iva Lovrinčević.

¹³⁵ <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 1. ožujka 2020.).

¹³⁶ Skok, Petar, *Vazam*, Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 4-5, Zagreb, 1955:55, 56.

je odredio Nicejski sabor 325. godine i time prihvatio da datum Uskrsa oscilira od 22. ožujka do 25. travnja prema mjesečevim mijenama koje se računaju poslije proljetne ravnodnevice. U Rimu se Uskrs slavio u prvom proljetnom mjesecu židovskog kalendara kada se slavila pasha u znak oslobođenja izraelskog naroda iz ropstva. Dok je Rim inzistirao slaviti Uskrs nedjeljom, maloazijski su kršćani slavili Uskrs 14. nisana, ne pazeći kojim danom. Tijekom trećeg stoljeća, priklonili su se Rimljanima. Nesuglasice nisu time stale, a bile su utemeljene u slijeđenju židovskog i rimskog kalendarskog izračuna.

Tek je u šestom stoljeću ustaljen jedinstven datum slavljenja Uskrsa što je potrajalo do 1582. godine kada je papa Grgur XIII. prepravio stari julijanski kalendar. Posljednja se želja za izmjenom bilježi kod pape Pavla VI. koji je u pismu patrijarhu Dimitriju I. 1975. godine izrazio želju za zajedničkim datumom Uskrsa te predlaže slavlje nakon druge subote u travnju.¹³⁷

Na Uskrs zvana svečano zvone i sva su srca ispunjena jer se četrdeset dana pripravljalno za najveći blagdan; od Pepelnice, korizmenih nedjelja, Velikoga petka pa sve do Uskrsa. Uskršnjem doručku prethodi molitva i paljenje svijeće. Blagoslovljena se hrana jede na podlozi kako se ne bi izmrvila. Mrvice se pažljivo skupljaju i stavljaju u blagoslovljenu vodu ili se pale. Na Uskrs je i dan danas živ običaj darivanja pisanicama i tucanje spomenutima. Cilj je razbiti jaje suparnika. Onaj tko uspije razbiti, smije zadržati suparnikovu pisanicu. Poslije mise se pjevalo ispred crkve, u Zagvozdu se gangalo. I Uskrsni ponedjeljak se slavi, a nedjelju nakon Uskrsa je Mali Uskrs, kada se održava sakrament Prve svete pričesti.¹³⁸ Uskrsna je nedjelja početak uskrsnoga ciklusa (Pentekoste), koji završava na blagdan Duhova. Prvih osam dana Uskrsa naziva se uskrsnom oktavom. Od Četvrtoga lateranskoga koncila, 1215. godine, uvedeno je da se vjernici najmanje jednom u godini moraju ispovjediti i o Uskrsu pričestiti. U srednjem vijeku nastavljena je tradicija slavljenja uskrsnog bdijenja koje je u petnaestom stoljeću bilo pomicano do jutarnjih sati na Veliku subotu.¹³⁹ U nekim se mjestima, ali ne i u Zagvozdu, održavalo i održava četrdesetosatno klanjanje koje je završavalo na Veliku subotu. Ovako se Uskrsa u Zagvozdu prisjeća Marinko Lovrinčević:

¹³⁷ Babić, Marko. *Ekumenizam i liturgija*, Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija, 58 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2018:196, 197.

¹³⁸ Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015:176.

¹³⁹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63412> (pristupljeno 12. ožujka 2020.).

Uj'tru kad se digneš, prikrstiš se, pomoliš, izideš jaja i pogaču, ali šibicon bi onon blagoslovljenon se vatra zapalila jer se na kominu kuvalo, osoli se ručak blagoslovljenon soli i ulije se malo blagoslovljene vode u ručak. Ugasi se svića, unda se tucamo jajin'. 'Ko pobijedi, smi uzet' ovome kome je razbio. Ajme, muke ako si izgubio. Obavezno si jia pogaču s križen, baba je bila u nas najstarija u kući pa je ona lomila, grij je bio nožen rizat'. 'Vako bi se govorilo i virovalo se 'ko bude govorio ovu molitvu prije spavanja i nakon buđenja, spasit' će svoju, materinu i ćaćinu dušu:

*Božji pivci pivaše
i Božju majku buđaše.
Ustaj Divo Marijo,
Sin ti se je rodijo
i po polju 'odijo,
zlatnu krunu nosijo.
Džudije ga sritoše,
zlatnu krunu skidoše,
a trnovu staviše.
Doklen trnci dopiraše,
tud kapi kapijaše,
kuda kapci kapijaše,
tuda ruže cvatijaše.
Tri anđela doletiše
sve te ruže poberoše,
u kite ga kitijaše,
u vinčiće vinijaše
i prid Boga donosiše.
Sam je Bog govorio,
'ko bi ovu molitvicu izmolio
ujutro rano, uvečer kasno,
tri bi duše saranio,
prvo svoju pa očevu
pa i treću materinu.
Božji Sine, budi faljen
po sve vike vikova.
Amen.¹⁴⁰*

6. Sveti Jure

Sveti Jure veliki je blagdan u Zagvozdu. Upravo se tu nalazi najviši vrh Biokova nazvan po ovome svecu. U teška se vremena ratova i gladi zagvoški put utjecao svetom Juri. Tako Jozo Maslić prenosi riječi fra Ivana Despota koji o vrhu Svetog Jure kaže: „Molili smo tu potajno,

¹⁴⁰ Zapisala sam 2019. godine. Kazao mi je Marinko Lovrinčević, rođen u Zagvozdu 1964. godine.

vruće kao nigda u životu. Molilo se za slobodu Domovine koje nije bilo“. On je 1879. godine zapisao i sljedeće: „Bože moj, što tu hrvatsko srce čuti, kakve li ga čežnje more, kakve li dušu uspomene potresaju! Sveti Jurju, daj da se moji vapaji skorom obistine slavom i slobodom roda moga! A tebi od srca zbogom, Biokovo, Sinaju naš slavni! Zbogom, ponosna goro, zbogom!“.¹⁴¹ Na vrhu se nalazi i betonska crkvice koja je bila srušena, a prije nje tu je stajala kamena crkvice iz dvanaestog stoljeća. To se može pročitati na kamenoj ploči koja se nalazi pokraj crkvice. Stara je crkva srušena jer se na tom mjestu izgradio odašiljač za ondašnju Televiziju Zagreb. Navodi se kako su Hrvati za Jurja „od romanike gradili crkve: primjerice, u Putalju kod Solina u 9. stoljeću“.¹⁴² To je zato što je sveti Juraj jako važan svetac kod Hrvata, ali i „jedan je od najštovanijih svetaca u kršćanstvu“.¹⁴³ Kada govorimo o njegovom životu, Juraj je podrijetlom bio plemić te je postao vojnikom. Tijekom Dioklecijanova progona kršćana, Juraj je umro mučeničkom smrću. Dragić o tome piše sljedeće:

*Juraj je ostao vjeran kršćanstvu pa ga je Dioklecijan dao na sud gradskom sudcu Dacijanu. Juraj je uhićen, okovan u lance i utamničen. (...) U tamnici mu je Krist objavio da će kroz sedam godina tri puta umirati i tri puta oživljavati. Vrač je Jurju dao vrč zmijskoga otrova. Juraj je prekrizio vrč, ispio ga i ostao živ. (...) Jurja su, potom, mučili na kotaču, ali su anđeli polomili noževe na kotaču i Juraj je ostao živ. Zatim su Jurja bacili u kotao s rastopljenim olovom, ali je ostao neozlijeđen. (...) Potom je sudac naložio da konji vuku Jurja po gradu i da ga raščetvore. Na koncu je Dacijan zapovjedio da Jurju odrube glavu, tijelo iskomadaju i bace u bunar. Međutim, anđeli su iz bunara izvadili i odnijeli Jurjevu glavu.*¹⁴⁴

Osim brojnih običaja i obreda koje Hrvati slave 23. travnja, na dan Svetog Jurja, ističe se i važnost ovog dana zbog izvođenja stoke na pašu. Taj se dan slavi kao svojevrsan „narodni početak proljeća“.¹⁴⁵ Narod u Zagvozdu znao je govoriti: „Jurjevo, mora venit' il' zelenit“.¹⁴⁶ Djeci je posebno zanimljivo bilo izrađivati *zviždake* od jasena, a „tim apotropijskim obredom željeli su se otjerati demoni i pokvariti čini raznim vračarama“.¹⁴⁷ Njegov dan naziva se i *Zeleni*

¹⁴¹ List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (5), Dugi Rat, 1999:139.

¹⁴² Dragić, Marko, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014:272.

¹⁴³ Isto:269.

¹⁴⁴ Dragić, Marko, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014:270-271.

¹⁴⁵ Braica, Silvio, *Božićni običaji*, Ethnologica Dalmatica, 2004:5.

¹⁴⁶ Zapisala sam 2015. godine. Kazao mi je Ivica Lovrinčević, rođen 1956. godine u Zagvozdu.

¹⁴⁷ Dragić, Marko, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014:300.

Jure, a ne čudi što je zaštitnikom „ratara, pastira, konja i ostale stoke, zemlje, usjeva, zelenila“.¹⁴⁸

Na Svetog se Juru otvara gaj, dio planine di bi se smilo past' samo liti, do određene visine Bijakove. Ti si moga' zimi protrat' ovce i gonit' ih u planinu gori, visoko, a doli u gaj nisi smio. Prije je sve po Bijakovi bilo golo, nije bilo zelenila pa se tako čuvalo prirodu. Lugar bi ti kazne pisa' ako si čuva ovce u gaju. I tako, blago bi se prvi put izvelo na pašu u gaj. Sad je Bijakova puno zelenija, nego je bila prije, k'o kad sad nema životinja da pasu. Mi bi se tako popeli u gaj, a šta ti se još sićan, radili bi zvižđake. Osičeš komad grančice, otprilike dvadeset cenata dug. To se radi od jasena, u proliće, dok je kora mlada. Unda tučeš drškon noža po tome i pivaš:

*„Poskoč' kora na drvetu
kano šopac na jaretu.
Ako nećeš poskočiti,
glavu ću ti otkinuti“.*

Kad ta kora poskoči, zavrneš i skineš koru. Unda napraviš unutra tri, čet'ri rupice i udubinu za sviranje. Unda vratiš tu koru na to i na njoj isto napraviš te udubine. Unda kad sviraš, to bi proizvodilo zvuk k'o danas frula.¹⁴⁹

Iako je dan Svetog Jure u travnju, zbog vremenskih uvjeta Biokova, Zagvoždani i ostali vjernici održavali su (održavaju) procesiju posljednju subotu u srpnju. Iako se može doći osobnim automobilom jer su „vojnici austro-ugarskog cara Franje Josipa 1878. g. probili makadamski put (...) radi lakšeg zauzimanja Bosne i Hercegovine, tada pod turskom vlašću,“ narod većinom dolazi pješke.¹⁵⁰

Jurjevo je u četvrtom mjesecu, ali bude snig na vrhu Biokova pa se ide zadnju subotu u sedmi mjesec. Vjernici su gori 'odili tokom cile godine, a posebno na svečev dan. O, to je bilo veliko, dolazili bi nan Poljičani i noćevali u nas pa bi išli na vr' Bijakove. Gori bi bila procesija, svećenik bi nosio križ i kip svetoga Jure. Nismo se nešto posebno redali, išli smo oko svi pomišano jer nema gori mista, ideš pomalo, kako staneš, da ne padneš. Ponili bi slanine, uštipaka i vina, pojidi bi to sve puten, zbog planinskog zraka si puno gladniji. Oko čet'ri ure je trajalo penjanje, k'o kad smo svi bili u kondiciji, izvodili stoku i nosili brimena s Bijakove.

¹⁴⁸ Isto:272.

¹⁴⁹ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazao mi je Ivan Drlje, rođen u Zagvozdu 1955. godine.

¹⁵⁰ <http://www.hpd-sveti-jure.com/index.php/hpd/> (pristupljeno 6. ožujka 2020.).

*Pridvečer bi došli i sastali se u ladovini pod kakvu murvu, jili, pili, družili se, nije bilo derneka.*¹⁵¹

Postoji nekoliko staza koje vode prema Svetom Juri. One se većinom nalaze sa sjeverne strane. Planinarsko društvo Zagvozd ovako opisuje staze kojima se ide u procesiju, a osim ovih moja obitelj ide preko zaseoka Lovrinčevići i *Bunarića*:

*Najpopularnija je ona iz zaseoka Milići u općini Zagvozd koja vodi preko platoa Očešci. Osim ovog smjera, do najvišeg vrha Biokova može se doći i stazom Turija – Ljubović – Sv. Jure ili nekim od bezbroj nemarkiranih smjerova uspona poput onoga sa Sudišća preko Lokvica i Matkovog Bunara, s Turije odnosno Zečevog klanca preko staze kojom su Sv. Juri tradicionalno pohodili žitelji Župe ili stazom koja vodi iz zaseoka Mucići prema Mucića ledenici te se podno Razvale spaja sa spomenutom stazom iz Milića.*¹⁵²

Uz ovog sveca vežu se i mnogobrojne legende. Jedna je od poznatijih je ona o Jurinoj neustrašivosti i ubojstvu zmaja. Ubojstvo zmaja Dragić naziva „leit motivom u suglasju s legendom o svetom Juri koju je objavio Jakob od Voragine u djelu *Aurea legenda*“.¹⁵³ O važnosti ovog sveca svjedoči i što „neke od legendi imaju antologijsku vrijednost“.¹⁵⁴ Legenda o svetom Juri nastala je u srednjem vijeku. Najstariji prikaz dolazi iz desetog stoljeća s reljefa u Armeniji. Kult i legenda razvili su se u doba križarskih ratova. Legendu je prvi zabilježio sveti Jakob iz Varazze, biskup Genove, oko 1260. godine. Glavni je povijesni podatak o svetom Juri zabilježio arhiđakon Teodozije, a on je 530. godine pisao o mjestu na kojem je sveti Jure mučen. Danas se to mjesto zove Lod. U staroj se hrvatskoj glagoljskoj književnosti u prozi legenda o svetom Juri pojavljuje već u trinaestom stoljeću, a u pjesmi krajem četrnaestog stoljeća. Pjesma nosi naziv *Pisan svetoga Jurja*, a čuva se u glagoljskom kodeksu u Parizu. U njoj je mjesto radnje Solin.¹⁵⁵

E, što se ti se tiče pripovisti o svetom Juri, ja ti znan da je njegov kip tri puta sišlo s vri Bijakove i on ti je tri jutra svanio opet gori. Unda je on isto izbavio 'čer kralja sibirskoga. Znači, bila ti je strašna voda, jezero veliko, a u njemu strašni zmaj. Taj je zmaj jio ženske. Tako su sirotice umirale u njegovin raljan', a unda je zmaj zatražio kralja 'čer. Ona, jadna, šta će,

¹⁵¹ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazao mi je spomenuti Rajko Radić.

¹⁵² <http://www.hpd-sveti-jure.com/index.php/hpd/novosti/202-hodocasce-svetom-juri-na-biokovu-2016.html> (pristupljeno 7. ožujka 2020.).

¹⁵³ Dragić, Marko, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014:310.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Luetić, Tomislav. *Župa biokovska s rodoslovljima*. Vlastita naknada, Zagreb, 2000:57, 58.

*otišla do jezera i čeka. Kad pojavi se vojnik, stasit, mlad i drž', drž', zaveza' je i ubio zmaja. I unda je proširio tu i našu vjeru, dvadeset iljada ljudi je spasio velikoga jada.*¹⁵⁶

Tako se iz godine u godinu slavi blagdan Svetog Jure 23. travnja, u spomen njegove mučeničke smrti, za koju neki navode godinu 290. dok drugi govore kako se radi o 303. godini. O veličanju svetog Jure govori i činjenica da „blagdan Svetoga Jure nije zapovjedni, a katolici ga slave škropljenjem, svetim misama, procesijama, hodočašćima, zavjetima i molitvama“.¹⁵⁷

7. Sveti Marko

Sveti Marko bio je tumač svetog Petra kojemu je on prevodio na grčki jezik kojim Petar nije htio govoriti. Uz njega je prešao na kršćanstvo sa židovstva. Marko je znan po evanđelju koje svjedoči o Isusu Kristu kao pravom čovjeku. Postao je biskupom u Aleksandriji gdje je napadnut na oltaru. Neprijateljski raspoloženi stanovnici su ga vukli vezana po gradu. Htjeli su ga zapaliti, ali se nebom prosula silna kiša i tijelo mu je ostalo netaknuto. Dragić ovako opisuje Markove dogodovštine pred smrt:

Ukazao mu se i Gospodin tješeći ga riječima: »Pax tibi, Marce, evangelista meus. – Mir tebi, Marko, evanđelistu moj, ne budi u nedoumici, jer ja sam s tobom i oslobodit ću te!« Ujutro su pogani uzeli konopac, svezali ga sv. Marku oko vrata i izvukli ga iz zatvora. Marko je rekao: »U tvoje ruke, Gospodine, predajem duh svoj!«¹⁵⁸

Danas se svečeve relikvije nalaze u Veneciji gdje je izgrađena i katedrala svetog Marka. U Hrvatskoj se također nalaze brojne crkve posvećene njemu. Najpoznatija je u Zagrebu, a izgrađene su i dvije katedrale, u Korčuli i Makarskoj. Njegov je dan 25. travnja. U Zagvozdu, kao i u ostatku Hrvatske obilježava ga blagoslov polja „koji se odgađao samo ako je toga dana Uskrs, a onda se blagoslov obavljao na drugi dan Uskrsa“.¹⁵⁹

Izgovori se misa, a onda se blagoslivljaju polja. Svećenik izađe ispri' ckrve i okriće se na sve čet'ri strane svita i blagoslivlja govoreć' vako: „Od munje, grada i zla vremena, oslobodi nas Gospodine“. Prije bi otiša' svećenik do najbližeg polja i blagoslovio travu pa se to

¹⁵⁶ Zapisala sam u veljači 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Mila Bikić.

¹⁵⁷ Dragić, Marko, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014:311.

¹⁵⁸ Dragić, Marko, *Sveti Marko evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja 14 (2), Zagreb, 2016:262.

¹⁵⁹ Isto:267.

prominilo. Do podne nisi smio ništa radit' dok se ne blagoslovi, unda kad bi završio blagoslov, izašli bi ljudi nastavit' radit' u polja. Unda bi izveli volove obavezno, kazija bi stariji svit, na Markovo ako stopi volu rog kiša, ma, da samo malo porosi, e, bit će godina rodna. Isto je značio Marko početak toplijih vrimena pa bi kazivali: „Sveti Luka, u njidrin' ruka, ne vadi vanka do Svetoga Marka“.¹⁶⁰

8. Duhovi

Naziv ovog blagdana potječe iz staroslavenskog jezika, „prasl. i stsl. Духъ“.¹⁶¹ U genitivu jednine oblik je bio identičan kao današnji nominativ jednine pa se naziv odnosi na samo jednog duha, Duha Svetog. To je blagdan koji se slavi pedeset dana nakon Uskrsa. Zato se ponekad naziva i Pedesetnica. Tako se Duhovi, oviseći o Uskrsu, smatraju „pomičnim blagdanom“.¹⁶² Blagdan se svetkuje otkad su se apostoli nalazili u kući pedeset dana nakon Kristova uskrsnuća i dogodilo se sljedeće:

S neba se začuo šum, kao kad se dignu silan vjetar, i napunio svu kuću u kojoj su apostoli sjedili. Pokazali su se razdijeljeni jezici kao od vatre i na svakog od njih sišao je po jedan. Napunili su se Duha Svetoga i počeli govoriti tuđim jezicima (...). Budući su Židovi toga dana obilježavali Pedesetnicu, u Jeruzalemu je bilo mnoštvo naroda različitih narodnosti. (...) Zbunjeno je mnoštvo pitalo što im je činiti, a Petar im je rekao da čine pokoru i pokrste se jer će tako primiti Duha Svetoga i spasiti se. Tada ih se tri tisuće pokrstilo i to je bio rođendan Kristove Crkve.¹⁶³

U Hrvatskoj je običaj tijekom godine, svako godišnje doba utkati po tjedan dana posta i molitve. Ti se tjedni nazivaju kvatre. Pokornički su dani srijeda, petak i subota. Kvatre koje se odvijaju na ljeto zovu se *Duhovne kvatre*. Djeca bi, umorna od posta, priupitala majke: „Majko, dosta kvatra. Kad će doć' cinkve?“¹⁶⁴

¹⁶⁰ Zapisala sam u veljači 2020. godine. Kazao mi je Luka Bikić, rođen u Zagvozdu 1957. godine.

¹⁶¹ http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fF5mXRk%3D (pristupljeno 17. ožujka 2020.).

¹⁶² Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:176.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (3), Dugi Rat, 1997:28.

*Imaš svaku zimu, proliće, jesen i lito, to se zvalo kvatre. To bi ti budi iza Duhova jedan tjedan i unda bi se puno molilo, postili bi, bio bi nemrs, ali na sridu, petak i subotu u ton tjednu. To smo mi zvali Duhovne kvatre.*¹⁶⁵

9. Spasovo

Uzašašće ili Spasovo blagdan je kojim se ubilježava Isusov odlazak u nebo. Spominju se i nazivi „*Spasovo, Spasovdan, Križevo*“.¹⁶⁶ Blagdan se slavio u ranim stoljećima kršćanstva, a u zapadnim katoličkim zemljama, kao i na Istoku, primjerice, u Jeruzalemu i Antiohiji, održavane su velike crkvene procesije. Uzašašće se naziva drugim Uskrsom, a najprije se slavilo zajedno s Duhovima, pedeset dana nakon Uskrsa. Od četvrtog stoljeća slavi se četrdeset dana.¹⁶⁷ Nakon uskrsnuća, došle su Marija Magdalena i još jedna Marija obići Isusov grob. Najednom su začule buku i ugledale anđela koji je otkotrljao kamen s Kristova groba. Ovako im se obratio: „Vi se ne bojte! Ta znam: Isusa Raspetoga tražite! Nije ovdje! Uskrsnu kako reče. Hajde, vidite mjesto gdje je ležao pa pođite žurno i javite njegovim učenicima da uskrsnu od mrtvih“ (Mk 16, 1–8; Lk 24, 1–12; Iv 20, 1–10).¹⁶⁸ Uskoro im se obratio i uskrsli Krist riječima: „Ne bojte se! Idite, javite mojoj braći da pođu u Galileju! Ondje će me vidjeti!“ (Mk 16, 1–8; Lk 24, 1–12; Iv 20, 1–10).¹⁶⁹ Jedanaest apostola poslušalo je naredbu i došlo u Galileju. Ondje su ugledali Krista i pali ničice, a on im je rekao: „Pođite dakle i učinite mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga i učeći ih čuvati sve što sam vam zapovjedio! I evo, ja sam s vama u sve dane – do svršetka svijeta“ (Mk 16, 1–8; Lk 24, 1–12; Iv 20, 1–10).¹⁷⁰ Isus se na četrdeseti dan javio svojim učenicima i poveo ih na Maslinsku goru. Potom je uzašao na nebo, gdje sjedi s desna Bogu Ocu. Dok je apostolima čeznuo pogled, a Isusa prekrivao oblak, ugledali su dva anđela koji su im obznanili da će se Isus vratiti. O tome piše u bibliji:

Nego primit ćete snagu Duha Svetoga koji će sići na vas i bit ćete mi svjedoci u Jeruzalemu, po svoj Judeji i Samariji i sve do kraja zemlje. Kada to reče, bi uzdignut njima naočigled i

¹⁶⁵ Zapisala sam u ožujku 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Iva Lovrinčević.

¹⁶⁶ Dragić, Marko, *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 44 (3), Split, 2009:306.

¹⁶⁷ Isto.

¹⁶⁸ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=marija%20magdalena> (pristupljeno 3. ožujka 2020.).

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Isto.

oblak ga ote njihovim očima. I dok su netremice gledali kako on odlazi na nebo, gle, dva čovjeka stadoše kraj njih u bijeloj odjeći i rekoše im: Galilejci, što stojite i gledate u nebo? Ovaj Isus koji je od vas uznesen na nebo isto će tako doći kao što ste vidjeli da odlazi na nebo. (Dj 1, 8-11)¹⁷¹

Običaj je u Zagvozdu bio pred Spasovo šišati ovce, a svećenici bi ih dolazili blagosloviti:

Mi bi ti o Spasovu strigli ovce i unda bi svećenika zvali svi da ih dođe blagoslovit'. Za zahvalu što su došli bi in dali vune.¹⁷²

10. Tijelovo

Tijelovo je također jedan od iznimno važnih katoličkih blagdana. Njime se slavi uspostava svete mise, odnosno predaja Kristove krvi i tijela na Veliki četvrtak. Blagdan krase brojni nazivi, kao što su „Tilovo, Brašančevo, Brošančevo, Brešančevo, Božji dan, Božji don, Božji blagdan, Korosante (Korosande)“.¹⁷³ Blagdan se počeo svetkovati u trinaestom stoljeću, a u hrvatskoj literaturi prvi ga put spominje „August Šenoa u svom romanu Zlatarevo zlato kao Brašančevo“.¹⁷⁴ Blagdan Tijelova uspostavljen je zahvaljujući zalaganju svete Julijane Liješke i njezine najbolje prijateljice, redovnice Eve. Julijani se ukazao Bog i upozorio da ljudi nedovoljno slave euharistiju. Kada su se ukazanja ponovila, sveta Julijana počela se zalagati za uspostavu blagdana, ali je umrla prije uspjeha. Njezin rad nastavila je redovnica Eva te je papa Urban VI. objavio bulu *Transiturus* kojom je blagdan Tijelova želio proširiti na cijelu Katoličku Crkvu. Umro je prije nego je uspio, a svetkovanje su napokon proglasili pape Klement V. na Koncilu u Vienni (1311. - 1312.) i Ivan XXII.¹⁷⁵ U Zagvozdu bi na Tijelovo bake izrekle molitvu svete Julijane koja je glasila ovako:

Gospodine, svemogući Bože, tvojom dobrotom započinjemo ovaj dan. Spasi nas danas svojom snagom i ne daj da danas grijeha počinimo, već daj da naše misli, riječi i djela budu posve u skladu s tvojom voljom i tvoju pravednost odrazuju. Po Gospodinu našem Isusu

¹⁷¹ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?k=51&p=1> (pristupljeno 3. ožujka 2020.).

¹⁷² Zapisala sam u ožujku 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Iva Lovrinčević.

¹⁷³ Dragić, Marko, *Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 54 (1), Split, 2018:60.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Isto:61-62.

*Kristu, Sinu tvome, koji s tobom živi i kraljuje u jedinstvu Duha Svetoga, Bog, po sve vijeke vjekova.*¹⁷⁶

Tijelovo je blagdan kada vjernici odlaze na svetu misu prije koje se održava procesija. Procesija sadržava četiri postaje na četiri strane svijeta te se čita evanđelje, molitve i blagoslov. U Kölnu se prate počeci procesije na Tijelovo između 1274. i 1279. godine.¹⁷⁷

*A na Tilovo, ideš na misu, a svećenik stane čet'ri puta na čet'ri postaje. Okrene na sjever, jug, istok i zapad. Na svakon postaji govori o pričesti, o tilu Isukrsta. Išli bi oko crkve i dica i ženske bi po podu bacali latice cviča. Za večeru bi izili štogod lipa, inače bi mi uvik zelja jili, ali na Tilovo bi se doda' kakav komad mesa, kože slanine i slično.*¹⁷⁸

Tijelovo se nije uvijek slobodno blagovalo pa su „od godine 1952. zabranjene su sve procesije izvan crkvenog prostora“.¹⁷⁹ Zahvaljujući zalaganju i hrabrosti naših predaka, danas tradicija Tijelova traje te se i dalje blagdan veliča i svetkuje.

11. Sv. Ante

Sveti Antun kršćanski je svetac koji se slavi 13. lipnja. U cijeloj Republici Hrvatskoj, uključujući i Zagvozdu, njegovo slavlje prisutno je zavidnim brojem običaja koji se ogledaju u: „postu, deveticama, zavjetima, krjesovima; škropljenjima (...); hodočašćima, procesijama, slavljinama; crkvama (...) posvećenim sv. Antunu; molitvama, preporukama“.¹⁸⁰ Sveti Antun bio je franjevac. Sveti Franjo je, čuvši za dobročinstva Antuna, sazvaio skup 1221. godine na Duhove. Bio je očaran Antunovom propovijedi u kojoj je on zagovarao ljubav. Franju je to toliko oduševilo da mu je povjerio odgojni rad u franjevacu. Pred svoju smrt, Antun se povukao u samoću, a prema predaji, zvona su sama od sebe počela zvoniti kad je umro (Ilić 1996: 11).¹⁸¹ Njegov grob nalazi se na oltaru bazilike svetog Antuna u Padovi. Sveti Antun prikazuje se s ljiljanom, ribom, djetetom u ruci, knjigom, plamenom i procvjetalim križem. Badurina

¹⁷⁶ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazala mi je Marija Drlje, rođena Rako, 1958. godine u Zagvozdu.

¹⁷⁷ Dragić, Marko, *Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 54 (1), Split, 2018:63.

¹⁷⁸ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Marija Drlje.

¹⁷⁹ Dragić, Marko, *Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 54 (1), Split, 2018:64.

¹⁸⁰ Dragić, Marko, *Štovanje sv. Antuna Padovanskoga u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica 25 (1), Etnografski muzej Split, 2018:38.

¹⁸¹ Isto:39.

(1990:119.-120.) navodi da se dijete Isus slika u Antunovim rukama „od renesanse“. ¹⁸² Danas je jedan od posebnijih običaja odnositi ljiljane svetom Anti na oltar ili oko kipa. Ljiljan predstavlja „znak čistoće i stoga je cvijetom blažene Djevice Marije, a u ranoj kršćanskoj umjetnosti ljiljan je bio oznakom svetih djevice“ (Badurina 1990: 387.-388.). ¹⁸³

Ante je glavni na Zadvarju i na Vitreniku, to je malo brdo. Tu je zavjetna crkvice i samo za svetog Antu se govori misa i nosiš bile ljiljane. Nosili bi ih na oltar. Prije mise je bila procesija oko crkve, a na čelu procesije kip svetog Ante. Cure bi bacale na kip ljiljane, stale bi sa strane i čekale. Neki su ljudi znali prešat', sasušit' ljiljan pa bi metnili u džep od košulje ili u pregaču. I kupovale su se trišnje obavezno na Antu, jerbo su tada prve dolazile pa je običaj bio stavit' ih na stol u čast Antiši. Pivala se i ganga. Oko te crkve bi se lizlo na kolinima za svetoga Antu. Prvo se ispovidiš, pričestiš pa lizeš oko crkve na kolinin' i unda platiš misu. Tako smo mu se zavitovali. Dica bi išla za starijima, njima to zanimljivo bilo, sva kolina bi sadrla. ¹⁸⁴

Svetog Antu obilježavalo je i prvo polijevanje vinove loze. Vinova loza spominje se i u bibliji, a „predstavlja odnos Boga i njegova naroda“. ¹⁸⁵ Simbolika je takva da „Božja djeca (loza) napreduju i Bog (vinogradar) ih prati svojom nježnom brigom“. ¹⁸⁶

Dan prije Svetog Ante polivali bi prvi put loze. Tako bi po čet'ri, pet puta svako sedan dana polivali. Ako bi pala maća, to je bila kišica, ona sitna, unda se virovalo da triba više polivat' i molit' se Anti da ne bi došlo zlo na loze i da dobro urode. ¹⁸⁷

Vjernici poste trinaest utoraka, devet ili tri dana prije Svetog Ante. Broj trinaest je specifičan i predstavlja „svečev prelazak u Kraljevstvo nebesko“. ¹⁸⁸ Neki ljudi poste devetnicu i pri tom svaki dan mole krunicu svetom Anti.

O Sveton Josipu počne trin'est utoraka do Svetog Ante i posti se svaki utorak i moli se krunica sveton Anti u čast. Devetnica se može postit' devet dana prije Svetog Ante i svaki dan se moli krunica na čast sveton Anti, a 'kogod posti i tri dana prije. Niki žežinjaju, to ti je da ne jidu ništa, niki poste, niki se ne mrse. Postoji priča šta se uvijek kazivala, da 1616. godine niki muž i žena nisu mogli imat' dice. Unda se žena molila svetomu Anti i on jon se prikaza' u snu.

¹⁸² Isto:40.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je Mara Lendić, rođena Čagalj, 1944. godine u Zagvozdu.

¹⁸⁵ Dragić, Marko, *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 44 (3), Split, 2009:317.

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Mara Lendić.

¹⁸⁸ Dragić, Marko, *Štovanje sv. Antuna Padovanskoga u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica 25 (1), Etnografski muzej Split, 2018:45.

*Reka' jon je da devet utoraka dolazi u crkvu di je njegova slika, a ova to i pri'vatila. Kad stvarno tako i bi, žena rodila dite.*¹⁸⁹

12. Sveti Ivan Krstitelj

Sveti Ivan Krstitelj dan je kada iznjedruju mnogobrojni hrvatski običaji. Helena i Marko Dragić sustavno navode svakojake nazive ovog blagdana koji su ujedno i pokazatelj raširenosti i priznatosti ovoga sveca. Nazivi su: *Ivan Litnji*, *Ivan Kupavac* (srednja Dalmacija), *Ivanje žetvene* (Tisno na Murteru), *Ivanje* (požeški kraj, primoštenski kraj, Istra, Zagorje), *Sv. Ivan Svićnak*, *Sv. Ivan Cvitnjak* (Poljica), *Sv. Ivan Svitnjak* (Gornje Selo na Šolti, Sinjska krajina), *Sv. Ivon Svićnjok* (Pučišća na Braču), *Sv. Ivan Svićnjak* (Sitno), *Ivandan* (Rama, jugoistočna Hercegovina), *Ivanjdan* (Goranci kod Mostara, zapadna Hercegovina), *Ivandan* i/ili *Ivanica* (Popovo u istočnoj Hercegovini).¹⁹⁰ Šarolikost je folkloru razumljiva jer stoljećima kršćanski puk slavi ovaj dan. Dragići otkrivaju kako štovanje seže čak u četvrto stoljeće. Tada je nad Ivanovim grobom izgrađen samostan, a kasnije je nadomješten bazilikom. Danas se relikvije svetog Ivana Krstitelja čuvaju u crkvi svetog Silvestra u Rimu te u Amiensu u Francuskoj.¹⁹¹ Ivanu je posvećena papinska katedrala. Njegovim imenom inspirirani, nastali su i neki toponimi, primjerice, Ivankovo, Ivanić Grad, Sveti Ivan Zelina itd. Osim toga, u hrvatskoj je tradiciji zaštitnik od demona i duševnih bolesti.¹⁹²

Ivan Krstitelj bio je sin Elizabete i Zaharije. Ovi pobožni ljudi nisu imali djece. Zahariji se ukazao anđeo Gospodnji i rekao mu: „Ne boj se, Zaharija! Uslišana ti je molitva: žena će ti Elizabeta roditi sina. Nadjenut ćeš mu ime Ivan. Bit će ti radost i veselje i rođenje će njegovo mnoge obradovati. Bit će doista velik pred Gospodinom“ (Lk 5-13,14,15).¹⁹³ Zaharija je isprva bio skeptičan, ali zanijem kada mu je anđeo obznanio: „Ja sam Gabriel koji stojim pred Bogom. Poslan sam da govorim s tobom i da ti donesem ovu radosnu poruku“ (Lk 5-19).¹⁹⁴ Elizabeta je rodila dječaka, a kada su ga htjeli nazvati Zaharija po ocu, on se usprotivi i reče: „Nipošto, nego zvat će se Ivan!“ (Lk 5-60).¹⁹⁵ Naziv Krstitelj dobio je jer je u rijeci Jordan

¹⁸⁹ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Mara Lendić.

¹⁹⁰ Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina 15 (1). Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019:276, 277.

¹⁹¹ Isto:280

¹⁹² Isto.

¹⁹³ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=elizabeta> (pristupljeno 4. ožujka 2020.).

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ Isto.

krstio Isusa Krista, a time i ustalio kršćanski sakrament krštenja i pranja od iskonskoga grijeha. Kada mu je Isus pristupio, Ivan se suprotstavio rekavši: „Ti mene treba da krstiš, a ti da k meni dolaziš?“ (Mk 1, 9–11; Lk 3, 21–22).¹⁹⁶ Isus je inzistirao, a Ivan je nastavio krstiti ljude, govoreći im: „Ja vas, istina, krstim vodom na obraćenje, ali onaj koji za mnom dolazi jači je od mene. Ja nisam dostojan obuće mu nositi“ (Mk 1, 1–8; Lk 3, 1–18; Iv 1, 19–28).¹⁹⁷ Sveti Ivan život je proveo šireći vjeru Kristovu, a umro je jer je nevaljanim smatrao brak kralja Heroda i Herodijade, žene njegova brata Filipa. Herodijada je svojoj kćeri rekla da od Heroda traži glavu Ivana Krstitelja, a ovaj, opijen njome, poslušao i odrubi mu glavu.

Folklor na dan Svetog Ivana Krstitelja diči se divinacijama. Ta je riječ preuzeta iz latinskog jezika i znači predviđanje. U ljubavnim divinacijama posebno mjesto zauzima cvijet sikavice, u Zagvozdu znan kao zmijina trava, dok je najčešći naziv ošljebad.¹⁹⁸ Govoreći o običajima koje vežemo za ovaj dan, zasigurno su najpoznatiji ivanjski krijesovi koji se pale večer uoči Ivanova blagdana. U prošlosti su djevojke stajale uz krijes s vijencima od cvijeća i paprati na glavi jer paprat simbolizira poštenje i iskrenost.¹⁹⁹ Gavazzi (1988) također tvrdi ovako: „Glavni običaj, koji gotovo da daje biljeg Ivanj-danu u cjelini Hrvata, to je paljenje ivanjskih vatara, kresova. Običaj je gotovo općehrvatski“.²⁰⁰ Od neolitika se na 24. lipnja palio krijes u znak ljetnog suncostaja, odnosno, neki etnolozi paljenje ivanjskih krijesova interpretiraju kao ostatak Sunčeva kulta (Čapo Žmegač 1997: 16–17).²⁰¹ Ovoj teoriji pridonosi i što je sama riječ krijes potječe iz starocrkvenoslavenskog jezika u kojem je *krěsъ* značio suncostaj (Gluhak 1993:349).²⁰² Danas ljetni suncostaj pada oko 21. lipnja. To je zato što je stari, julijanski kalendar vjerovao da godina ima 365 1/4 dana. Zato nije mogao sačuvati jednak odnos prema mijeni godišnjih doba. Nicejski je koncil zadržao duljinu godine koju je utvrdio julijanski kalendar. Međutim, točniji su računi pokazali da je tropska godina kraća, a ekvinocij se u kalendaru pomicao unatrag. Grgur XIII. naredio je da svaka četvrta godina bude prijestupna, ali da se prijestupnom ne računa stoljetna godina koja nije djeljiva sa 400. Otada je ljetni suncostaj oko 21. lipnja.²⁰³ Krijes se nastavio paliti u kršćanskoj kulturi jer je u narodima

¹⁹⁶ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=ivan%20krstitelj> (pristupljeno 5. ožujka 2020.).

¹⁹⁷ Isto.

¹⁹⁸ Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina 15 (1). Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019:303-305.

¹⁹⁹ Isto:281, 282.

²⁰⁰ Dragić, Marko; Sunara, Nikola, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 5, Split, 2012:162.

²⁰¹ Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina 15 (1). Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019:281.

²⁰² Isto.

²⁰³ <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=29893> (Pristupljeno 2. ožujka 2020.).

ukorijenjeno kako „vatra u kršćanskoj simbolici predstavlja mučeništvo i vjerski žar, kao i pobjedu svjetla nad tamom“.²⁰⁴ Vjerovalo se tako da će krijesovi zaštititi ljude od zlih duhova. Ivanjski krijesovi također ispoljavaju veliki broj imena, a Dragići navode ova: „kres, kris, krijes, po Dalmaciji koleda, svitnjak, cvitnjak, na Braču prosvit, svitnjak, oganj, vatra, na Visu ogonj, u dubrovačkom kraju oganj, u Bosni cvitnjak (cvijetnjak), u Kreševu i Kiseljaku janjgija, u Rami i zapadnoj Hercegovini svitnjak, u južnoj i istočnoj Hercegovini kres“.²⁰⁵ U Hrvatskoj su najpoznatiji Ivanjski krijesovi u Karlovcu, Požegi, Crikvenici, ali i na drugim mjestima, uključujući Zagvozdu. U Zagvozdu se večer uoči blagdana palila vatra, a zorom se hodalo po pepelu. U kršćana je pepeo „znak pokore i obraćenja“.²⁰⁶ Vjerovalo se da će se preskakanjem vatre zaliječiti *bugance*, rane koje su nastajale kada su ljudi hodali bosu po krškoj goleti i mrazu.

*Selo bi se tu skupilo, i mlado i staro, danima bi se dovlačilo drva suvih jer su se takmičili čija će vatra bit veća. Zabavljali bi se oko svitnjaka, dica bi priskakala vatru. Mislili su bidni da će in nestat' buganci s nogu koje su zaradili bosu skaćuć' za ovcan' na ladnoći. Uj'tru bi se pogaza' pepeo, ako bi 'kogod izvika i naljutio dicu, unda bi ga dica zaprećala, pa bi se sprlja' ovi. Inače se gazi, obilaziš ga i moliš Boga. Isto bi se molilo oko Ivanova kipa ili bi se lizlo na kolinima oko njega.*²⁰⁷

U Zagvozdu je ovom svecu posvećena crkva. Prvi put bila je izgrađena 1599. godine, ali se srušila. Potom je gradnja nove crkvice počela 1898. godine, ali je sporo napredovala te je sagrađena nova crkva 1906. godine.²⁰⁸ Sveti Ivan bio je i svojevrsan početak ljetnih poljoprivrednih obaveza, naznačavao je početak žetve pšenice u Hrvata općenito, ali i djeteline u Zagvozdu.

*O Sveton Ivanu bi nama počinjala i litnja žetva ozimice. To je bila 'šenica koja se sijala ujesen i unda bi prizimila u zemlji. Na lito je išla njezina žetva. Iza Ivana se i drugi put sikla ditel'na. Ona se sikla tri puta u godini, ako je bila kišna godina, unda čet'ri. Prvi je put bio početak šestog miseca, drugi put iza Svetoga Ivana, unda u sedmi misec jednon i, ako bi bilo četrvrtoga puta, ujesen.*²⁰⁹

²⁰⁴ Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:85.

²⁰⁵ Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina 15 (1). Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019:281.

²⁰⁶ Isto:285

²⁰⁷ Zapisala sam u prosincu 2019. godine. Kazala mi je spomenuta Marija Drlje.

²⁰⁸ Luetić, Tomislav. *Župa biokovska s rodoslovljima*. Vlastita naknada, Zagreb, 2000:236.

²⁰⁹ Zapisala sam u rujnu 2019. godine. Kazao mi je spomenuti Luka Bikić.

Dragići navode još važnih i održanih običaja diljem Hrvatske, njih nema u Zagvozdu, ali neizostavni su u hrvatskom puku. Tako se ističe *mašalanje*, a ono naznačava paljenje trešnjine kore na štapu te hodanje i pjevanje noseći spomenuto drvo. Postoji i *lilanje*, a lile su kore trešnje koje se stavljaju u račve motke. U nekim su selima djevojke kitile prozore i vrata vijencima ivančica, a nazivale su se *krisnice*. Budući da je sveti Ivan Krstitelj zaštitnik vode, stari je hrvatski običaj bio okupati se u izvoru prije izlaska sunca. Među poznatijima su hrvatske *ladarice*. U slavenskoj je mitologiji Lada bila božica mladosti te plodnosti. *Ladarice* ili *krijesovalje* u skupinama su od četiri ili osam djevojčica, s vijencima na glavi, po selu pjevale pjesme i plesale kolo.²¹⁰

13. Gospa od Karmela

Kad sam svoju majku priupitala koja joj prva uspomena pada na pamet kad se sjeti djetinjstva u Zagvozdu, odgovorila mi je: „Gospe od Karmela“. Gospa Karmelska zaštitnica je Zagvozda. Njezinu važnost najbolje ističu riječi iz propovijedi Drage Šimundže koja se odvila 16. srpnja 1995. godine:

U stvari, ovo je povijesna molitvena povorka svih vas i vaših očeva i djedova, davnih generacija od najstarijih vremena do naših dana. Mlađe nastavljaju gdje su starije stale. I tako ova Gospina procesija, bez obzira što su se crkve obnavljale i kipovi mijenjali, ide dalje, u istom duhu i istoj vjeri. Zahvaljujući tom, ova procesija traje i sve nas skupa povezuje u jedinstvenu povijesnu zajednicu Crkve i Domovine, vjere i naroda, u niz tisućljetnih povorka, koje su istu vjeru vjerovala i iste molitve molile.²¹¹

Zagvozd se diči crkvom posvećenoj Gospi Karmelskoj. Jozo Maslić piše kako se prvi spomen o njezinoj gradnji može vidjeti u dopisu ondašnjeg župnika Ive Lučića koji je poslao Biskupskom ordinarijatu 1898. godine. U njemu ih moli da pošalju molbu Namjesništvu u Zadru te zatraže dozvolu gradnje veće crkve. 1901. godine komisijski se odredio teren za izgradnju, no gradnja nije pokrenuta. Pitanje je iznova pokrenuo župnik Ilija Ujević 1908. godine. Do početka Prvog svjetskog rata župnik je uspio izgraditi novu župnu kuću. Pitanje

²¹⁰ Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Croatica et Slavica Iadertina 15 (1). Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019: 291-297.

²¹¹ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:106,107.

gradnje crkve iznova ozbiljnije pokreće don Marko Perica. On uspijeva realizirati želju sebe i župljana te se prva misa održava 16. srpnja 1962. godine na Gospu od Karmela.²¹²

Kada govorimo o Gospi Karmelskoj, ime dolazi iz Svetog pisma u kojem se spominje brdo Karmel. Ljepota i plodovi toga vrta bili su simbol Božjih čudotvornih djela. Djevica Marija, darovana bezgrešnim začetom, smatra se svojevrsnim simbolom Božjih čuda i prisutnosti. Pučka pobožnost Gospi od Karmela nastala je na temelju viđenja sv. Šimuna Stocka, karmelićana kojemu se ukazala Gospa i poklonila mu *moći*. Obećala je da će svatko tko ih bude nosio biti zaštićen od zla. Papa Ivan XXII. 1322. godine potvrdio je kako će Gospa nosioce *moći* osloboditi čistilišta prve subote nakon smrti ako se budu pridržavali načela ljubavi tijekom života.²¹³ Majka mi je potvrdila kako su ljudi u Zagvozdu običavali nositi *moći*:

*Moći Gospe od Karmela su komadić kožne odjeće na kojoj je sličica Gospe i molitvica te komadić tkanine s odjeće. To bi mi nosili u takuinu najčešće, u čast naše zaštitnice. Virovali smo da nas čuva od zlih očiju. Gospin kip je staja' uvik u donjoj crkvi na groblju, to je crkva Velike Gospe. Na Gospu od Karmela narod bi iša' doli u tu crkvu i u procesiji s Gospinin kipon bi se vraćali u župnu crkvu Gospe Karmelske.*²¹⁴

14. Ilindan

Sveti Ilija bio je starozavjetni prorok rodom iz Tišbe, a djelovao je u devetom stoljeću prije Krista. Bog je Iliju poslao nemilosrdnom kralju Ahabu koji je ubijao svećenike i promicao mnogoboštvo. Sveti Ilija je prorekao: „Živoga mi Jahve, Boga Izraelova, komu služim, neće ovih godina biti ni rose ni kiše, osim na moju zapovijed“ (1 Kr 17,1).²¹⁵ U Sarepti Sidonskoj, Iliju je hranila neka udovica kojoj je molitvom oživio mrtvog sina. Ona mu je govorila ovako: „Sada znam da si ti čovjek Božji i da je riječ Jahvina u tvojim ustima istinita!“ (1 Kr 17, 24).²¹⁶ Nakon tri sušne godine, Ilija se vratio kralju Ahabu i izazvao svećenike koji štuju mnogoboštvo na dvoboj. Ilija je prizivao svoga Boga, a svećenici svoje da im spuste žrtvu na oganj. Naravno, jedino je Ilijina molitva uslišena. Potom je Ilija prekinuo sušu: „Odjednom se nebo zamračilo od oblaka i vihora i pade jaka kiša“ (1 Kr 17, 45). Kada je sveti Ilija odlazio sa zemlje, udario je

²¹² List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000:69-74.

²¹³ <http://www.laudato.hr/Duhovnost/Zelite-li-znati-vise/Karmelska-Gospa.aspx> (pristupljeno 6. ožujka 2020.).

²¹⁴ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Marija Batinić.

²¹⁵ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=ilija> (pristupljeno 7. ožujka 2020.).

²¹⁶ Isto.

plaštem po rijeci Jordan i rijeka se rastavila, a „ognjena kola i ognjeni konji stadoše među njih i Ilija u vihoru uziđe na nebo“ (2 Kr 2, 11).²¹⁷ Proroku Iliji pripada značajno mjesto u kršćana te se svake godine 20. srpnja obilježava njegov dan. U puku se vjerovalo da je sveti Ilija gromovnik i da iz svojih ognjenih kola baca gromove i munje kada se razljuti. Stojić zapisuje kako Ivo Pilar smatra da su Hrvati pri naseljavanju posvetili najviše vrhove Biokova. Vrh Svetog Jure bogu tame, a vrh Svetog Ilije bogu svjetla. Nazivi su promijenjeni tijekom pokrštavanja. Isto tako, kaže da su ljudi u prošlost štovali brda kao božanstva te su na njima gradili svetišta. Vrh Sveti Ilija, nekada posvećen bogu svjetla, najgromovitije je mjesto u cijeloj Europi i time je crkvice nekoliko puta bila razrušena. Danas postoje ostatci prve crkve koja je stajala na tom mjestu i bila je izgrađena suhozidom.²¹⁸

Na Ilindan većinon bude nevrime i unda smo molili 'vako:

*„Sveti Ilija ognjeni,
koji grome odgoni,
čuvaj groma,
čuvaj munje,
biži, Ire, Irudice,
mater ti je poganica,
seka ti je otrovnica,
od Boga prokleta,
od svetoga Ilije sapeta,
Bog je prokleo,
sveti Ilija je sapeo“.*

Ako na Svetog Iliju grmi, znači da će orasi bit nikak'i, bit će crvavi. Onda, ako bi vidili da se nevrime sprema, da će tuča doć', a remeta ne bi zvonio, ljudi su izbacivali alat na kišu, motike, maškline, čekiće, poluge, bilo šta, to smo virovali da ćemo spriječit' nevrime na Iliju. A na Svetog Iliju je udesno nešto radit'. Ako nešto radiš, dogodit' će ti se zlo. Jedna je žena u selu išla uvatit' zmiyu koja joj je išla prema vinogradu pa je iščupala trave malo da je nađe. Zmija je ugrizla za nogu. Druga je žena išla skupit' diteline, užet' je samo malo srpon jer nije imala šta stoki dat' da jide i čula je riči: „Ane, Ane, šta to radiš?,“ ali ona se oglušila. Unda je opet začula iste riči. Otrčala je kući i zaklela se da više nikada neće radit' na Ilindan.²¹⁹

²¹⁷ Isto.

²¹⁸ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:91.

²¹⁹ Zapisala sam u veljači 2020. godine. Kazao mi je Petar Drlje, rođen u Zagvozdu 1952. godine.

O svetom se Iliji u puku priča kao o preobraćeniku. Vjeruje se da je ljenčario, nije poštivao ženu ni svetkovine dok mu se nije obratio Jahve. Tako mi je legendu o svetom Iliji ispričao Luka Bikić:

Bidna mu žena bila prava i poštena, išla u crkvu, a on bi nju bio i vika'. Jedne nedilje tako ona njega zove u crkvu, on ne tide otić'. Otiša' je na dan Gospodnji u polje radit'. Kad dođe njemu neki čovik i kaza mu da mu je žena u kući sa drugin. Ilija odletio k'o vitar kući s batinon i udri kud je stiga'. Vidio ispod posteje da je ne'ko, mislio žena i udri. Kad izade on iz sobe, a žena stoji tamo, gleda ga šta mu je. On u postelji ubio mater i ćaću, njima žena rekla da odmored tamo. Unda je on shvatio da mu je doša' ono bio đava' jer je radio na Gospodnji dan. Otiša' 'nako cili jadan i uplakan, a dođe mu Bog i sidne ga na desnu nogu. Sa njin tako pronide cili svit, a Ilija ugleda onog đavla što mu je reka' da ga žena vara i opali iz puške da se i Bog stresa'. Unda se zavitova' Bogu da će bit častan i da će mu služit' kako va'ja.²²⁰

15. Velika Gospa

Rimski franjevci su sa slikom Gospe iz Rame došli prvo u Split, ali nisu se mogli naviknuti na grad te su odlučili prijeći u Sinj. Nisu odmah ponijeli Gospinu sliku jer su htjeli pripremiti crkvu i samostan. Zadatak je pripao fra Antunu Pletikosiću koji je jednu noć bosonog krenuo prema Sinju. Kada je došao sa slikom, ostatak fratara je uz mnoštvo vjernika u procesiji dolazio prema slici, sa srcima punima radosti. Šest dana nakon što je Gospina slika premještena u novu crkvu, glasnik je javio da Turci namjeravaju napasti Sinj. Fratri su sliku stavili u sanduk i odnijeli je sa sobom. Postavili su je u crkvu svetog Mihovila, u središte sinjske tvrđave. Četiri su dana Turci uništavali i ubijali, dok im nije zapovjeden opći juriš. Nakon tri jurišanja, Turci su se najednom izbezumili. Počeli su prestravljeni bježati, a u noći s 14. na 15. kolovoza su se i povukli. Te je godine blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije bio u četvrtak te je poginulo deset tisuća turskih vojnika. Preživjeli su pripovijedali kako su viđali ženu koja u jakoj svjetlosti hoda po zidinama grada. Ponizni i zahvalni Sinjani okrunili su Gospinu sliku zlatnom krunom. Dan danas vjerno štuju svoju zaštitnicu, a uz njih i sav hrvatski puk ničice pada pred presvetom i čudotvornom Gospom. Čudotvornost Gospe Sinjske ogleda se i danas pa tako Ivan Marković kazuje kako Gospino lice mijenja nijansu. Ako usliša milost, porumenjelo bi, ako ne, probljedjelo bi. Svake godine mnogobrojni vjernici hodočaste i zavjetuju se Gospi

²²⁰ Kazao mi je spomenuti Luka Bikić. Zapisala sam u veljači 2020. godine.

Sinjskoj. Među vjernicima idu stariji, djeca, bolesnici, mladi, ljudi šarolikih uzrasta i fizičkih sposobnosti. Ujutro se održava sveta misa, a posebno ushićenje nastane kada svećenici zapjevaju *Zdravo, zvijezdo mora* i počnu iznositi Gospinu sliku. Slijedi procesija sa svijećama, zvone zvona, a okoliš je okićen, s prozora vise barjaci, a narod pozdravlja procesiju (Marković 1899: 26–27).²²¹

I zagvoški je puk odavao i odaje posebnu počast Velikoj Gospi. U Zagvozdu se nalazi i crkvice Velike Gospe koja je izgrađena oko 1620. godine. Predaja kaže kako je serdar Tomičić išao sve do Carigrada kako bi dobio dozvolu za gradnju. Pred glavnim oltarom nalazi se grob đakona Petra Milića, a na grobu je uklesana 1627. godina.²²² Turci nisu davali dozvolu da se gradi crkva, osim na mjestima gdje je već bila, pa se pretpostavlja da je na tom mjestu i prije stajala crkva. Oko ove crkve nalazi se i zagvoško groblje. Makarski biskup Nikola Bjanković u pismu iz 1715. godine koje je poslao papi navodi kako je Zagvozd jedino mjesto u cijelom Osmanskom Carstvu koje ima tri crkve, crkvu Velike Gospe, Svih Svetih i Svetog križa, koje su vodili domaći svećenici glagoljaši.²²³ Nakon Velike Gospe slavi se Mala Gospa 8. rujna. U odlomku je opisana zagvoška procesija za Veliku Gospu te narodno vjerovanje o zmijama. Proslava je uključivala i *dernek* pokraj crkve svetog Mihovila:

*Između Velike i Male Gospe ne valja po šumama skitat', zmije žive na stablin' tada. One tada legu svoje male i da ih ne bi izile viša ih sila na stabla primisti i one ne mogu doli. Mogu te jedino ćoknit' od gori zato se va'ja klonit' ispod stabala skitat'. Ako udre nevrime između dvi Gospe, valja zvonit' u sva zvona. Isto se kupe tada trave jer se virovalo da su tada trave najlikovitije. Na sam blagdan, Gospin kip je iša' ozgara iz crkve Gospe od Karmela doli do stare crkve Velike Gospe na groblju. Nakon procesije govorila bi se misa vanka jer ne bi moga sav narod stat'. Većinon bi svit hodočastio u Sinj. Pješke sve od Zagvozda! A i u Vepric za Malu Gospu bi išli priko Bijakove na noge“.*²²⁴

Također, zagvoški puk pripovijeda o čudima Gospe te joj se utječe. U nastavku je svjedočanstvo Marije Mušure, rođene u Zagvozdu 1934. godine:

Prvi događaj imala sam u snu 1954. godine. Zbog siromaštva i života na selu otišla sam u grad sa suprugom i najstarijim djetetom za boljim životom. Svekar me je neizmjerljivo volio i nije mogao podnijeti moj odlazak. Otišao je i on od kuće. Izgubio mu se svaki trag.

²²¹ Dragić, Marko, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016:164-168.

²²² Vrčić, Vjeko, *Plemena Imotske krajine*, Tiskara Franjo Kluz, Omiš, 2015:313.

²²³ <https://mycroatia-mp.blogspot.com/2013/09/zagvozd.html> (pristupljeno 8. ožujka 2020. godine).

²²⁴ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

Bezuspješno su za njim tragali mještani sela i žandari. Već su prošla četiri dana, a njega nigdje. Usnula sam san. U snu mi je netko pokazao put i mjesto gdje se nalazio. Došavši iz grada odmah sam krenula tim putem. Pronašla sam ga točno na onom mjestu koje sam vidjela u snu. Od te noći moje biće preplavila je vjera jača nego ikad prije. 14. siječnja 1955. godine zbio se još jedan veliki događaj u mom životu. Suprug mi je bio veliki navijač NK Hajduka iz Splita. Tog dana Hajduk je igrao u Splitu. Pješice je trebalo prevaliti puno kilometara do stadiona. Snijeg je počeo padati, ali njega ni nevrijeme nije moglo natjerati da ostane kući. Nanosi snijega postajali su veliki. Nisam ni slutila da će se po ovakvom nevremenu uputiti kući u Klis gdje smo stanovali. Otišla sam spavati ne sluteći nikakvo zlo. U snu sam začula glas koji me dozivao da se probudim. Mislila sam da sanjam. Okrenula sam se na drugu stranu kreveta, ali u jednom trenutku osjetila sam nečiju ruku na obrazu. Javio mi se glas koji mi je rekao: „Ustani, ja sam Gospe Sinjska. Idi spasi supruga, što ćeš bez njega crna kukavice. Upao je kroz snijeg u potok, ne može izići van. Povedi ljude neka ti pomognu. Ne govori im otkud znaš za ovo jer ti neki ne bi povjerovali ni pomogli. Kad sve sretno završi, onda im reci istinu. Pričaj ljudima i naraštajima svoj doživljaj, reci im da vjeruju i da se mole“. Spasila sam supruga od sigurne smrti. Spasila sam ga uz pomoć Velike Gospe i dobrih ljudi. (...) Djecu mi nije imao tko čuvati pa sam ih ostavljala same dok bi bila na pijaci. (...) Počela sam iz dana u dan, u vrijeme kad bi bila najbolja prodaja odlaziti kući da vidim je li s njima sve u redu. Kad bi se vratila na pijacu prodaje više ne bi bilo. Roba mi je propadala sve dok mi se jedne noći ponovno u snu nije javila Gospe i rekla mi da se ne vraćam kući da će ih ona čuvati i da im se nikakvo zlo neće dogoditi. (...) Njoj u čast dala sam sagraditi kapelu u Zagvozdu u zaseoku Mušure.²²⁵

Oko datuma slavlja Velike Gospe, 15. kolovoza, dozrijevali su i prvi grozdovi:

Jili bi zezdalija u litnje vrime. To ti izgleda k'o neka divlja šljiva. Budu zelene, crvene, žute, ljubičaste. Tad bi taman o Gospi krenilo i grožđe, uzmeš fetu kruva i udri toga s grožđen. U Zagvozdu se govorilo kako oko Velike Gospe počinje „šarovitat' grožđe“. To znači da bi poneko zrno na grozdu dozrilo i da se može jist'. Mi bi dica ćokali kriomice i jili. Morali smo micat' di su preguste loze, bacat' višak lišća da dođe sunce, a to se govorilo da moraš „izbirat' loze“.²²⁶

²²⁵ List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 8, Dugi Rat, 2002:91-92.

²²⁶ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazao mi je spomenuti Ivica Lovrinčević.

Slijedi molitva Gospi koju mi je izrecitala Nediljka Lovrinčević:

*O, Djevice plemenita,
o, ružice, znamenita.
Pusti na nas svoje zrake,
rad' milosti dobre Majke.
Nadvila se nad nas
crna peča strahovita.
Tamna magla svagdje,
bijelog dana nigdje.
Gospa kleči izvan grada,
čeka Sina svoga draga.
„Daj mi, Sinko, križ ponijeti,
ja ću za te krv prolijeti“.
Isus joj se ne ispriječi,
već joj reče svete riječi.
„O, Marijo, moja mati,
ne mogu ti križa dati.
Iz križa će sunce sjati,
vas će narod obasjati“.²²⁷*

Zanimljiva je i priča o biokovskim jamama ledenicama u koje je narod odlazio tijekom cijele godine, ali kada bi nakon Velike Gospe još jače zahladilo, odlazilo se češće. Narod je vadio led iz jama ledenica koje se nosilo u slastičarne za novac. Jedna od njih bila je i moja pokojna baka, a o njezinim pothvatima govorila mi je majka:

Oni bi ti ponili sikire i išli u planinu. Usikli bi od leda sikiron skale i sišli se doli. Ako bi se, ne daj Bože, skliza', nema te više. Uzeli bi velike komade leda i s njima pješke u Vrgorac. Dali bi to u slastičarne koje su im zauzvrat davale nešto novaca.²²⁸

16. Sveti Mihovil

Sveti Mihael, odnosno Mihovil ili Mihajlo je arkandeo koji je bio zapovjednik nebeske vojske u ratu protiv Lucifera i njegovih snaga. Danas se u kršćanstvu prikazuje s mačem u ruci. Ne čudi što se sveti Mihovil smatra zaštitnikom vojnika. Knjiga Otkrivenja govori o svetom Mihovilu kao o velikom ratniku:

²²⁷ Zapisala sam u veljači 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Nediljka Lovrinčević.

²²⁸ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Marija Batinić.

*I nasto rat na nebu: Mihael i njegovi anđeli zarate se sa Zmajem. Zmaj uđe u rat i anđeli njegovi, ali ne nadvlada. I ne bijaše im više mjesta na nebu. Zbačen je Zmaj veliki, Stara zmija – imenom Đavao, Sotona, zavodnik svega svijeta. Bačen je na zemlju, a s njime su bačeni i anđeli njegovi (Otk 12, 7).*²²⁹

Njegov se blagdan slavi 29. rujna. Neki toponimi nastali su prema svetom Mihovilu, primjerice Donji Miholjac. U Zagvozdu se ističe crkvice svetog Mihovila u Tomičićima. Izgrađena je na vrhu Male Orljače, a građena je kao zavjetna crkva uz dozvolu biskupijskoga Ordinarijata iz 1899. godine. Veličine je oko tri puta četiri metra, a zidana je kamenim klesancima, svođena bačvastim svodom i pokrivena pločom. Na južnoj se strani nalazi pravokutni prozor. Na crkvi je križ umjesto preslice, a na njemu je uklesana godina 1898.²³⁰

*U Zagvozdu ima brdo Orjača, ispod njega selo Tomičići, tu bi hodočastili u kapelu. Mi smo virovali da u Tomičićin' Mijovil čuva stoku i zemlju. Kad bi se spremala tuča, mi smo zazivali Miju s mačen da nas obrani. Na taj se dan spremaju 'šeničeni makaruni, gori se u brdu misa govori i divenica se obavezno mora doranit'. Divenica je svinjska kobasica koja je nadivena krvi i kukuruznin brašnon. Kad se kolje svinja, odvoji se krvi i pomiša s brašnon, uvaljaju se kobaje i ostave sušit'. Unda za Mijovila se to poslušuje gostiman. Momci bi okolo 'odali i 'vatali cure. E, to je bila fešta za sve Mije. Imali smo i molitvu Mijovilu, ovako je se govorilo: „Sveti Mijo, preslavni Kneže nebeske vojske, brani nas u borbi protiv snaga tame i njezinih duhovnih zloća. Priteci nan u pomoć koji smo bili stvoreni od Boga i otkupljeni uz veliku cinu od tiranije đavla. Ti si u Crkvi čašćen k'o njezin zaštitnik i čuvar i Tebi je Gospodin povjerio duše koje će jednog dana zaposjesti Nebeska sjedišta. Moli zato Boga mira neka drži Sotonu satrtog pod našim nogama, da ne može zarobljavati ljude i škoditi Crkvi. Predstavi Svevišnjemu s Tvojima i naše Molitve da u obilju siđe na nas Božansko Milosrđe i da bi Ti mogao svezati zmaja, staru zmiju, Sotonu i svezanog ponovno ga baciti u ponor, odakle više neće moći zavoditi duše“.*²³¹

²²⁹ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=mihael> (pristupljeno 9. ožujka 2020.).

²³⁰ <https://zagvoz-d-rastovac.jimdofree.com/župa/crkve-i-kapele/> (pristupljeno 9. ožujka 2020.).

²³¹ Zapisala sam 2019. godine. Kazao mi je spomenuti Petar Tomičić.

17. Svi sveti, Dušni dan

U Zagvozdu se nalazi crkva Svi svetih. Najvažniji povijesni podatak o crkvi iščitava se iz natpisa koji zapisuje Stojić, a on glasi: „MI FRA PAVAO POSILOVIĆ IZ GLAMOČA BISKUP SKRADINSKI POSVETI CARKVU I OLTAR OVI NA POŠTENJE SVIH SVETIH I POSVETILIŠTA POSTAVIH SVETIH MUČENIKAH KAKO JE U OLTARU UPISANO NA .ČHMH. SIČNJA NA K.“. Crkva je posvećena 20. siječnja 1644. na dan Svetog Sebastijana.²³² Jedan od običaja koji i danas žive jest neprekidna zvonjava zvona uoči Dušnog dana. Svake godine drugi zaseok zvonu zvonima. Zvonjava se odvija neprekidno, od sedamnaest sati, kroz noć, sve do šest sati. Taj običaj naziva se *breca*. Dragić navodi kako su se crkvena zvona počela upotrijebljivati u Campaniji u šestom stoljeću kako bi se dozvalo svećenika, kasnije i vjernika na molitvu, dok u narodnome vjerovanju zvona simboliziraju tjeranje demonskih sila.²³³ Zagvozd ima najstarije zvono u Imotskoj krajini. Ukupno tamo zvonu dvanaest zvona. U župnoj crkvi nalaze se muško i žensko zvono. Žensko je zvono manje i promjera je 53 centimetra. Ukrašeno je likovima Isusa Krista i njegove Majke, svetog Jure na konju te svetog Jeronima. Na njemu se nalazi natpis: „godine Gospodnje 1720.“. Muško je zvono promjera 62 centimetra. Na njemu je sljedeći natpis: „NA ČAST MAJKE BOŽJE ZVONO NABAVLJENO OD MILODARA ZA ŽUPU ZAGVOZD. GOD. 1939. SALIO ME JAKOV CREPSI“. Također je ukrašeno likovima Krista i njegove majke te još dvama svecima.²³⁴

U nas ti se zvonu, odnosno, breca, po cilu noć. More bit ima petn'estak godina pravi se raspored zvonjenja, unda to ide ukrug. Mi smo ove godine bili od šest do sedam, dogodine sedam do osam i tako, sve se pomiče za sat. Prije je tu dolazilo masovno svita pa bi pri'vati zvonit' 'ko stigne, danas nema svita pa se mora 'vako rasporedit'. U ona doba bi se vraćali i momci sa sila i ovako i onako, unda se to tako zvonilo 'ko dođe. A danas, naročito kad je to iza ponoći, kasno, 'ko će ti zvonit'. Ima muško i žensko zvono, unda bi zvonio kol'ko 'ko more. Što nas je više, manje zvoniš, što nas je manje, više zvoniš. Muško je zvono veće, teže za potezat' i glasnije. Žensko je zvono lakše potezat', ali ima tiši i slabiji zvuk i manje je. Inače, kad umre muški, zvonu se u muško, kad ženska, u žensko. I kad se zvonu, idu po dvojica, zvoniš prvo malo

²³² List župe Gospe od Karmela, Pečat, 1, Omiš, 1995:86.

²³³ Dragić, Marko, *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, *Obnovljeni život*, časopis za filozofiju i religijske znanosti, 68 (3), Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013:424.

²³⁴ List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (7), Dugi Rat, 2001:76, 77.

*pet minuta sa muškin zvonon, unda kad se umoriš, malo na žensko zvono. Bilo bi nevrimenta velikoga kad nisi moga zvonit', a unda ima gori jedna purtela, mala rozeta kamena, tudan se kroz nju probace konopi i iznutra se poteže. Uvik se to zvoni od pet popodne do šest uj'tru.*²³⁵

Dan nakon, 2. studenog, slavi se Dušni dan. Ako je toga dana nedjelja, blagdan se pomiče za još jedan dan. Dragić navodi kako je slavljenje Dušnoga dana 998. godine uveo sveti Odilo, a papa Klement V. službeno ga je uveo 1311. godine. Papa Benedikti XV. ozakonio je početkom dvadesetog stoljeća da se taj dan govore tri mise; jedna za preminule, druga na papinu, a treća na svećeničku nakanu.²³⁶ U Zagvozdu se ovaj dan naziva *Mrtvi dan*. U prošlosti se na Dušni dan odlazilo na groblje i nosilo cvijeće i svijeće. U Zagvozdu nije običaj bio nositi svijeće, taj običaj ustalio se kasnije pa danas „svijeća kršćane prati od rođenja pa do smrti“.²³⁷ Uloga svijeća u katolika je važna te se pali prilikom gotovo svih većih svetkovina, a njihovom se uporabom, izgledom i brojem tumači Crkveno učenje.²³⁸ Majka mi je poblizje opisala tradiciju ukapanja i spomena na pokojnike.

Prije nije postojala mrtvačnica, nego bi se narod skupio oko pokojnika i čuvali bi umrlu osobu. Molili bi i sutradan bi obično bio pokop. Zamotanog bi ga lancunom stavili na nosilo i na rukama bi se pokojnika nosilo do groblja. Malo kasnije je opet to bilo drukčije, stavili bi ga na sredinu tamića i u kašeti odvezli. Stavila bi se dva duga banka sa strana i tu bi sili ljudi na tamiću. Neko bi poliva' krštenon vodon put kuda prolaze, pogotovo di su raskrižja. Koliko bi ih stalo na tamić, toliko bi ih išlo na sprovod, obično je to bila najbliža rodbina. Svećenik je dolazio kući kad bi ga se pozvalo i da' bi posljednju pomast. Nije bilo groba pa bi se, di je čovik pokopan, donila velika klesana kamenčina priko i stavio bi se križ na to misto. Na Mrtvi dan se te grobove obavezno posjećivalo. Nije se kupovalo cviće, nego bi se ubralo, skupilo bi se u šumi najlipšega i pripremilo u bukete za grobove. Kući se palila svića, nije na groblju. Sviće koje su se palile kući zvale su se dušice. Postoji tanki pluteni čep i kroza nj se provuče fitilj. Svića se stavi u čašu, u ulje i dušica izgara. A ovako se za pokojnike govorilo:

*Dan od gnjeva, ovaj nemilom
svijet će spržit' ognja silom,
veli David sa Sibilom.*

*Kolik' trepet tad će biti,
kada sudac bude siti,
sve potanko rasuditi.*

²³⁵ Zapisala sam u studenom 2019. godine. Kazala mi je spomenuta Mila Bikić.

²³⁶ Dragić, Marko, *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, *Obnovljeni život*, časopis za filozofiju i religijske znanosti, 68 (3), Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013:418.

²³⁷ Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010:487.

²³⁸ Dragić, Marko, *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, *Obnovljeni život*, časopis za filozofiju i religijske znanosti, 68 (3), Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013:418.

*Trublja čudan zvuk će dati,
po grobnicama zajakati,
silom pred sud sve sabrati.*

*Smrt i narav čudom stanu,
kad stvorovi svi ustanu,
da pred Bogom sunce panu.*

*Knjiga će se otvoriti,
pisano sve će tu biti,
po čem' će se svijet suditi.*

*Sudac dakle kad zasije,
skrovito se sve otkrije,
nekažnjeno ništa nije.*

*Što ću reći grešnik jedan,
komu l' ću se uteć' bijedan,
kad će drhtat' i pravedan.*

*Kralju strašne veličnosti,
koj' spavaš po blagosti,
spas' me, vrelo sve milosti!*

*Blag Isuse, spomeni se,
da ti za me uputi se,
u dan onaj smiluj mi se.*

*Ištuć' mene trudan sio,
otkupit' me križem htio,
zalud taki trud ne bio!*

*Pravi suče osvećenja,
dar mi podaj otpuštenja
prije dnevna rasuđenja.*

*Kako krivac uzdahnjujem,
radi grijeha probljeđujem,
oprosti mi jer tugujem.*

*Pokojnika si odriješio,
razbojnika uslišio,
meni nadu podijelio.*

*Što ne vrijedi molba moja,
nek' učini milost tvoja,
da ne gorim bez pokoja.*

*Kad proklete osuđene
u plamene daš paklene,
s blaženima zovi mene.*

*Smjerno molim lice tvoje,
k'o prah srca skrušeno je,
nastoj oko svrhe moje.*

*Aoh, plačni onaj dane,
iz pepela kad ustane,
grešni čovjek da se sudi.*

*Milostiv mu, Bože, budi!
O, Isuse, prosti svima,
pokoj vječni daruj njima! Amen!²³⁹*

Kada govorimo o poljoprivredi za vrijeme Svih svetih, Marija Dujmović rekla je kako je narod govorio: „Svi sveti na vrata, a skale na maslinu“. Ona je opisala i postupak dobivanja ljekovitog ulja:

Masline bi se obrale i natanko razgonile. Mišale bi se da se ne upale. Kad bi se ugnjjale i sazrile, tada su se na mlin nosile. Za samlit masline tribalo je troje čeljadi. Jedno je vrtilo mlin, a dvoje je podbacivalo. Kad bi se samlillo tisto i stavljalo u bigunce, obično bi se drvenin lopatican' podbacivalo pod mlin. Tisto bi se stavilo u bigunce. Izdubila bi se rupa. Ulje bi se iscidilo u rupu. To je najzdravije uje. Zvalo se puveno ulje. Čuvalo se za lik u kući.²⁴⁰

²³⁹ Zapisala sam u studenom 2019. godine. Kazala mi je spomenuta Marija Batinić.

²⁴⁰ List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (3), Dugi Rat, 1997:33.

18. Predaje

Predaje su još jedan nanizani biser u ogrlici kulturne baštine Zagvozda. Upravo se njima može steći slika sredine u kojoj su nastale, teme i likovi mogu oslikati okoliš mjesta i unutrašnjost ljudi. Slično stajalište potvrđuje i Botica govoreći da je predaja „sve ono što je određena sredina stvorila i što je odredila kao svoj *genus loci*: sve materijalne lokalne specifičnosti, mjesna vjerovanja, povijesne (prepričane) okolnosti, tipične mjesne prepoznatljivosti i nazore, mentalitete i stajališta”.²⁴¹ Predaja je prozni pripovjedni oblik raznolika sadržaja u hrvatskoj usmenoknjiževnoj tradiciji. Uvriježena je definicija predaje kao „vrste priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja”.²⁴² Upravo je vjerovanje najbitniji element kojim se predaja i razlikuje od ostalih oblika priče. Vjerovanje je više moguće u predajama, negoli, primjerice, u bajkama, jer se predaja temelji na stvarnom životu i likovima. Koliko će biti ponavljana, ispričana, ustaljena, ovisi o jakosti vjerovanja kod zajednice koja je širi i čuva. U religijama je također važan element vjerovanja pa su one oblikovane prema predajama iz svetih knjiga, a Dragić kao primjer navodi Vede, Bibliju, Talmud, Tipitaku i Kur'an.²⁴³ Kada govorimo o žanrovima predaja, mjerila za klasifikaciju su motivska, tematska i funkcionalna. Najčešće ćemo naići na klasifikaciju koje je predložio Vladimir Jakovljevič Propp, a ona izgleda ovako: etiološke predaje (rasskazy), povijesne predaje, mitološke predaje (byval'sčine, byličke), legende (religiozne) i pričanja iz života (skazi).²⁴⁴ Ipak, iako je ovo danas najčešća podjela, Dragić joj pronalazi propuste te navodi kako nedostaju „eshatološke predaje, demonske predaje, dok su legende zasebna vrsta priča, a ne vrsta predaja”.²⁴⁵ Jednako tako smatra da eshatološke predaje ne mogu biti podskupina mitoloških predaja jer su se eshatološka bića ustajala iz grobova naznačiti krivice koje su im počinjene. Nadalje, eshatološka i mitološka bića nisu nužno demonološka jer su demonološka isključivo zle naravi. Zbog toga, Dragić nudi drukčiju podjelu koja je prihvaćena i slijeđena u ovom radu, a ona izgleda ovako: povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske (mitološke) predaje, demonske (demonološke) predaje, pričanja iz života.²⁴⁶ U tekstu koji slijedi pažnja je posvećena demonološkim i etiološkim predajama u Zagvozdu.

²⁴¹ Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 2013: 435.

²⁴² Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008: 272.

²⁴³ Isto:272-273.

²⁴⁴ Isto:273

²⁴⁵ Isto.

²⁴⁶ Isto.

18.1. Demonološke predaje

Demonološke predaje ili demonske predaje „u osnovi imaju osobni doživljaj, susret s demonološkim (onostranim) bićem“.²⁴⁷ Najčešće su nastajale kada bi pojedinac iskusio ili mislio da je iskusio susret s nekim od demona, a glas o tome bi se proširio po mjestu. Na taj način „demonske predaje plaše i upozoravaju slušatelje i čitatelje“.²⁴⁸ Govoreći o likovima u demonološkim predajama, Dragić navodi kako su najčešći spominjani demoni iz takvih priča „vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag - crni ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža), te razna plašila, prikaze, utvare“.²⁴⁹ Vjerovalo se da se zla bića bude po noći i nestaju zorom kad se oglasi pijetao. U Zagvozdu su najčešći likovi bili vještice, vukodlaci i đavao. Spominjano je i čudovište zvano *orbo*.

18.1.1. Vještice

Vještice (more, štrige²⁵⁰, coprnice, babe) su bile žene koje su prodavale dušu đavolu i tako sklapale krvni savez s njim. Zauzvrat bi dobile nadljudske moći. Opisane su kao pogrbljena bića s velikim nosom i bradavicama, a kreću se letom na metli.²⁵¹ Vjera u vještice došla je s Istoka, spominje se već kod Kaldejaca, a kod njih su vještice imale posebne biljke kojima su uzrokovale nesreće. Zapisi o vješticama pronalaze se i kod starih Grka koji su vjerovali da one lete zrakom i šalju nevirijeme. Vjeruje se da su mnogobrojni doseljenici iz egipatske Kaldeje proširili vjerovanje u Grčku, a iz Grčke je išlo dalje. Stari su ih Rimljani počeli oslikavati kao starice s grbom, estetski neprivlačne. Vjerovanje u vještice oživljeno je tijekom humanizma pa se tako javlja i pokret protiv vještica. On je zaživio u Francuskoj, odakle se proširio u Švicarsku i Njemačku. Vrhunac je pokret doživio u protestantskim državama jer i sam Martin Luther zapisuje ovako: „Ne valja imati milosrđa s vračarama i vješticama koje iz kokošnjih gnijezda kradu jaja te mlijeko i maslac; ja bih ih sam želio spaliti“ (Lauterbachs

²⁴⁷ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:436.

²⁴⁸ Isto:444.

²⁴⁹ Isto.

²⁵⁰ Striga, strigae (lat.) - vještica

²⁵¹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:437.

Tagesbuch auf das Jahr H Dresden, s. 117, 121).²⁵² U francuskoj Tuluzi spaljena je prva vještica 1275. godine, dok je posljednja spaljena 1793. godine u poljskom Poznanju. Tradicija spaljivanja vještica u Hrvatskoj je završila ranije jer je to zabranila Marija Terezija, 1758. godine.²⁵³ Inače se vjerovalo kako one mogu „štete proizvesti na usjevima, vinogradima, začarati i škoditi ovcama, govedima, u zraku proizvesti vihore, oborine, tuču i oluju, na ljudima prouzročiti impotenciju, prenijeti žito s tuđeg guvna na ono svog štićenika i stotinu drugih čarolija“.²⁵⁴ Za neke se žene u Zagvozdu govorilo da su vještice, da uništavaju životinje i polja te tuku djecu.

Okot životinja

U selu je bila jedna žena, neću grišit' dušu i imenovat', pokoj joj duši. Za nju se govorilo da je višćica. Ona bi stala na vrata kad bi se krave telile u pojatama ili kad bi se kotila stoka, nebitno šta. Kako bi ona stala na vrata, tako bi ti životinja šta je se kotila, okotila i digla se na noge, počela mlatit' sa sobon i udarat' okolo u svih, koga stigne. Unda se čuva jedan konop dok bi se životinje kotile, ako bi višćica došla na vrata, znali smo da će životinja stat' mlatit' pa je tribalo nekako ukrotit'.

Kamenica jama

Priča kaže da su se igrala dica jednon, čuvajuć' ovce, oko te jame i jedna mala čučla doli, blizu jame skroz. Odjednon nju nešto ozgara udari i ona pade na leđa. Nad njon stoji stara višćica, nos k'o kuka, sa bradavican' velikin. I udri, udri, uspije se mala otarasit', dica sva već utekla kući, oni su već kod kuće kazali da nju gori mlati višćica. I mater s malon u popa, pop molio, zaklinja', ali narod se boja', po cilon krajini se pričalo o višćici iz jame i tako ostalo virovanje, ne smi se blizu te jame vrtit'.²⁵⁵

²⁵² A. A. Čarolije, *vještice i vukodlaci*, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 10 (5), Zagreb, 1929:282.

²⁵³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:437.

²⁵⁴ A. A. Čarolije, *vještice i vukodlaci*, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 10 (5), Zagreb, 1929:281.

²⁵⁵ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

Mora je vrsta vještica, odnosno djevojka u civilu koja je zla. Vjerovalo se da su morama najčešće postajale djevojke koje se nisu uspjele udati, *stare cure*. Njihove glavne karakterne crte bile su ljubomora i zavist, „muško mori od želje, a žensko od zavisti“.²⁵⁶

More i ulje

More dolazu po noći, muče te i ne daju ti spavat'. Virovalo se da postoji način kako otkrit' moru, osobu koja ti čini zlo. Tako se u jednu lipu Maru zaljubio jedan imućan čovik i jedna u selu bila ljubomorna. Mare nije mogla noći zaspat' i rekla joj mater da pripremi uza krevet zdilicu s uljen. Uj'tru, čin svane zora, mora umočit' tri, čet'ri prsta i zamahnit' rukon. Sutra kad se probudi srist' će osobu koja će na obrazu imat' otisak prstiju na obrazu. Kad Mare to i učini. Kako je iša' dan, sritne ona tu ljubomornu, a na obrazu joj otisak tri prsta što ih je Mare umočila u ulje.²⁵⁷

Sljedeće je predaje zapisao Ivan Šuvar, a glase ovako:

Zla žena

Živio čovjek sa ženom, ali mu je bilo čudno njezino ponašanje. Često bi se ljutila i klela ljude bez pravog razloga, a tim ljudima bi se onda događale loše stvari. Živina koju bi pogledala ili pohvalila, nedugo za tim bi pokrepala ili bi se što loše dogodilo (tako je susjedovoj kravi nestalo mlijeka, a bila je najbolja muzara u Zagvozdu). Žene su upozoravale svoju djecu da se kad sretnu ovu neobičnu ženu obavezno moraju prekrstiti. Muž ove zle žene čuo je da ljudi govore loše o njegovoj ženi, ali ništa nije vjerovao. Jednu večer zajedno su legli, ali nikako mu san nije dolazio na oči. Najednom, nakon možda dvi ure kad su legli, žena se počela tiho šuljati iz kreveta. Uvjerena je bila da je muž tvrdo zaspao kao i obično. Dođe do komina, uze ožeg u ruku, udari njime po kominu i reče: „Ni o drvo ni o kamen, već u Puju pod ora'!“ te u tilom času nestade. Muž iznenađen zaključi da ako ženi ništa neće biti, neće ni njemu. Uze on ožeg, udari s njim po kominu pa izgovori iste riječi. Počne s njim mlatiti, kao s praznom mješinom na sve strane. Mlatilo je nemilosrdno kao da će mu sve kosti slomiti. Izubijan i izudaran stvori se među dvadesetak vještica koje su igrale kolo. Pomalo se išuljao iz njihova kola te pobjegao.

²⁵⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:438.

²⁵⁷ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Marija Batinić.

Došao je kući u zoru, a žena je već čvrsto spavala. Ujutro, kad je ustao, jedva je micao rukama. Pozove ženu i upita je gdje je noćas bila. Žena sva iznenađena počela se čuditi što je to pita. Sada on nju izudara dok mu nije obećala da više nikad neće ići u vještičje kolo.

Morina

Čovjeka trala mora skoro svaku noć. Zaspao bi, a nakon nekoliko minuta počne ga mučiti i tako iz noći u noć. Čovjek smršavio kao suho stablo jer ga je to iz dana u dan iscrpilo. Počeli su ga čuvati njegovi prijatelji po noći. Jednom, dok su tako sjedili, jedan na stolici kraj kreveta, a drugi na kućnom pragu, nešto je zašuškalo. Pošto su oba stražara zaspala, jedan u strahu kad se prenuo, zgrabi papuču te je zavitla prema vratima i udari spavača na pragu u glavu. Ovaj prestravljen skoči i počne vikati: „Je, evo i mene je udarila!“. Zgrabio je papuču misleći da je to glavni dokaz. Dok su tako čuvali nisu je mogli nikako uhvatiti, a čuli bi je gdje se vuče po tavanu. Jednom su je uspjeli začepiti u bocu u sobi gdje su čuvali pa se žena koja je bila mora morala sutra pojaviti s molbom jer nema šanse da se pomokri dok je boca začepljena. Tako su jadnog čovjeka jedva spasili od morine.

Savjet ciganke

Sedam je godina jednu ženu mučila mora. Bila je iscrpljena, a žena nikome to nije htjela kazati. Jednog dana dođe u selo ciganka koja je znala gledati u dlan. Ciganka je odmah pogodila što se sa ženom događa. Savjetovala je ženi da počne lijegati naopako te namaže lice i vrat lukom pa joj više neće piti krv. Nekoliko je večeri mora dolazila, a muž je čuvao stražu. Jednom su čuli da je lupilo i da je poletjelo kroz prozor. Muž je potrčao, ali kad je došao do prozora samo mu je svjetlost bačena u oči tako da ništa nije mogao vidjeti. Pop je molio dugo vremena dok je nije uspio otjerati.²⁵⁸

²⁵⁸ *List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000:125-126.*

Vještice

Pričaju stari ljudi da vještice moraju biti okrutne, zle te poslušne prema svojim nadređenima. Tako se od vještica zatražilo da svaka od njih mora donijeti po jedno ljudsko srce. Svaka vještica je to morala napraviti bez pogovora. U jednu kuću došao prosjak, zamolio za konačište i uz to je zatražio komad kruha. Dobio je kruh te se obratio domaćici i upitao ima li ona bolesna sina. Domaćica je potvrdila, a prosjak joj je rekao da zna kako će ga spasiti i izliječiti. Majka kao majka, sve bi dala za svoje dijete, tako i naša domaćica. Posavjetovao je prosjak da na vrata mora staviti samar od konja, odmah, i da tako ostane cijelu noć. Žena poslušna, prekrsti se i ode spavati. Po noći se stanu tresti vrata, ali nikako da popuste. To je trajalo do pred zoru, a onda se sve smiri. Ujutro nastane plač u obližnjem selu. Pročuje se da je umrlo jedno dijete. Prosjak kaže domaćici da je to dijete umrlo umjesto njezina sina jer vještica nije mogla ući i uzeti srce kod nje pa je otišla kući i svome djetetu izvadila srce te ga odnijela vješticama.²⁵⁹

18.1.2. Vukodlaci

Demonološke predaje o vukodlacima nastale su na temelju narodnog praznovjerja prema kojem se mrtvi ustaju iz groba i traže žrtve čije će se krvi napiti. To se odvijalo četrdeset dana nakon smrti jer nisu mogli pronaći spokoj zbog teških grijeha. Zanimljivo je kako su se pojavljivali s mješinama vode ili vina ako su bili alkoholičari. Moglo ih se pobijediti glogovim kocem.²⁶⁰ Tragove priča o vukodlacima može se pronaći u *Gozbi Trimalhionovoj*. U narodima Azije i Afrike postoje slična vjerovanja, samo mrtvi slične tigrovima, lisicama i raznim drugim životinjama. Neki smatraju da je do ovih vjerovanja došlo kad bi netko obolio od vučjeg bjesnila.²⁶¹ Ovako se o vukodlacima govorilo u Zagvozdu:

Jedan je čovik srio vukodlaka. Vukodlak ga je pita' koliko je sati. On je zna' da je ovi vukodlak jer je nosio sukljene čarape, a njih nosi mrtvac kad se ukapa. Brže-bolje je počeo vikat': „Kume, evo zora, zora, zora!“, a vukodlak se pripa' jer nestanu oni ako ih sunce obasja.

²⁵⁹ List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000:126, 127.

²⁶⁰ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:440.

²⁶¹ A. A. Čarolije, *vještice i vukodlaci*, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 10 (5), Zagreb, 1929:284.

*Unda je pobiga' u šamatorje. Mora' si ih oslovit' sa kume jer te onda ne mogu napast'. A nestaju uj'tru kad pivac kukurikne i tad se diže gonit' stoku bez straja.*²⁶²

18.1.3. Đavao

Đavao se ljudima prikazivao u mnogobrojnim oblicima, a to su: „magarac (orko, maminjorga, pakleni magarac), mačka (mačić), crni ovan te pas“.²⁶³ U Zagvozdu se orko nazivao *orbo*. Vjerovalo se da je đavao u životinjskim oblicima ljude prisiljavao da ga uzjaše, nasilno podmetao glavu pod njihove noge i odvodio ih u tamu da im uzme dušu. Dragić kaže da su „te priče biblijske provenijencije“.²⁶⁴ U Zagvozdu se smatralo kako te životinje najviše lutaju u pokladnoj noći i zato se na Poklade nije smjelo izlaziti kad bi pao mrak. Demonološka predaja o đavlu nalazi se u poglavlju o Pokladama, a još jednu ispričala mi je Ivanka Bartulović:

*Bio neki čovik i baca' u jamu kamenja. Prvi put baci, ono ga upozorava od doli da ne baca jer razbi mu unutra ditetu glavu. Drugi put čovik opet baci, a glas iz jame upozorava da mu razbi ditetu zdilu. Treći put opet baci i u dite pogodi. Kad najedanput ovan od doli izađe i počupa mu svu kosu s glave. Ovan 'oće da ga ubije, čovik potrči i kako je potrča', od trave mu se na opanku stvori slučajno križ. Unda mu ovan kaza' da mu nije trava prikrižila se, ne bi ga ni kuća vidila, ubio bi ga, a ovako da se spasio.*²⁶⁵

Sljedeću je predaju zapisao Ivan Šuvar i govori o đavolskoj metarmofozi zmijskog oblika. Predaja se zove *Pastir i zmije u Biokovi*:

Čuvao pastir stoku u Biokovu, i to u blizini Lančirevca, kad odjednom niz padinu prema docu se spusti jedna ogromna zmijska. Spustila se nasrid doca, a u ustima je imala svirak poput kamiša. Počela svirati pa su se s okolnih brjegov počele spuštati zmijske svih mogućih vrsta i veličina. Pastir je čuo od starijih da se to može dogoditi, zato se uspio pribitati. Sve su se zmijske skupile oko velike i na nju naslonile glavu. Pastir se dosjeti što je od starijih čuo pa skine opanak s noge i baci ga među zmijske te luđački počne trčati prema suncu pa ga zmijske nisu uspjele slijediti. Kažu da su u tim trenutcima zmijske izrazito opasne te bi čovjeka nasmrtili.

²⁶² Zapisala sam u studenom 2019. godine. Kazao mi je spomenuti Marinko Lovrinčević.

²⁶³ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:441.

²⁶⁴ Isto.

²⁶⁵ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

*izujedale. Sutradan, kad je pastir došao nasred doca, našao je svirak na kojem piše šta će se u Beču dogoditi u bliskoj budućnosti.*²⁶⁶

18.2. Etiološke predaje

Etiološke su predaje vrsta predaja koja otkriva pozadinu naziva ljudi i mjesta. Tako ih Dragić definira sljedećim riječima: „Etiološke predaje nastaju na temelju povijesnih događaja i osoba i iz ljudske potrebe za objašnjenjem uzroka i podrijetla nastanka naziva pokrajina, mjesta, lokaliteta, grobova, grobalja, prezimena; nastanka i nestanka jezera, vrela, bunara, čatrnja, virova, ponora te uzroka različitih pojava u prirodi i među ljudima“.²⁶⁷ Takva imena mogu nastati na temelju nečijeg pozitivnog iskustva s osobom. Također, brojni povijesni događaji motiviraju nazive. Dragić motivaciju sažima u pet inspirativnih razina, a to su povijesna, mitska, eshatološka, demonološka i legendna razina. Stručnjaci su, provjeravajući istinitost razine na kojoj su nastali nazivi, dolazili do važnih povijesnih otkrića. Uzmimo za primjer Ćiru Truhelku (Osijek, 1865. – Zagreb, 1942.) koji je htio znati zašto se *Kraljev greb* zove tako i otkrio je kosti posljednjeg bosanskog kralja, Stipana Tomaševića.²⁶⁸

Izvor vode Betina

*Kojon bi god ženi bilo teško u kući, svaka bi bižala u Betinu da će se utopiti. Jedna bolesna bila, muž je maltretira' i sila na kamen, stopila noge u Betinu. A muž iza kamena sluša. Ona govori: „E, Gospe moja, lako ću ti se utopit', a di će mi dica moja,“ a on više iza kamena: „Utapaj se, ne brigaj se“. I ona se jadna bacila. Otada bi sve maltretirane žene u selu išle molit' na Betinu da in bude bolje, neke bi se bacale. Tada ti je bilo moderno mlatit' ženu bidnu.*²⁶⁹

²⁶⁶ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000:123.

²⁶⁷ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:415.

²⁶⁸ Isto:415-416.

²⁶⁹ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Nediljka Lovrinčević.

19. Vjerska usmena lirika

Vjerska usmena lirika spomenik je hrvatskog katoličkog puka i njegova nasljeđa. Još od trinaestog stoljeća mogu se pronaći tragovi vjerske usmene lirike u Hrvata. Vjersku usmenu liriku dijelimo na molitvene pjesme, prenja i versificirane legende. Prateći velike katoličke blagdane i razdoblje oko njih, Dragić predlaže podjelu molitvenih pjesama na adventske i božićne, korizmene i uskrsne te na svetačke molitvene pjesme. Ovakvoj podjeli prilaže i Molitvene pjesme Isusu, Molitvene pjesme Mariji, Jutarnje, Večernje, Obredne, Prigodne, Općinske (priporuke).²⁷⁰

19.1. Molitvene pjesme

Molitvene pjesme dijele se na adventske i božićne, korizmene i uskrsne te na svetačke molitvene pjesme. Kada govorimo o adventskim i božićnim pjesmama, važno je napomenuti da se tijekom adventa ne pjevaju vesele pjesme jer je razdoblje obilježeno postom i molitvom, a na svetim misama zornicama moli se i pjeva u čast Majke Božje.²⁷¹ Božićne su, pak, pjesme vedrog karaktera; u njima se „ogleda veselje jer se rodio Spasitelj i Otkupitelj svijeta, ali se iskazuje i briga jer je malom Isusu hladno“.²⁷² U Zagvozdu se najviše pjevala *U sve vrime godišća*, a najstariji se pisani trag vjerske usmene lirike pronalazi u božićnoj pjesmi *Narodil nam se kralj nebeski*. Ta se pjesma spominje već u trinaestom stoljeću.²⁷³ Pjesma ima jedanaest kitica i njome je opjevano cijelo božićno doba. Značajne svetkovine koje su opjevane jesu sveti Stjepan, sveti Ivan, Nevina dječica, sveti Silvestar te sveta tri kralja.

U sljedećoj podvrsti, korizmenim i uskrsnim pjesmama, valja spomenuti da su korizmene pjesme okarakterizirane tugom jer je to razdoblje spomen na muku Isusa Krista. Dragić ističe srednjovjekovne pjesme, *Gospin plač* (zapisana u poglavlju o Velikom petku) te *Muku Isusovu*. Na njih je utjecala *Šibenska molitva* koja potječe iz četrnaestog stoljeća.²⁷⁴ Sljedeću mi je molitvenu pjesmu izrecitala Iva Lovrinčević i objasnila kako se ona govorila za vrijeme korizme:

²⁷⁰ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:128.

²⁷¹ Isto:129.

²⁷² Isto:143.

²⁷³ Isto:130.

²⁷⁴ Isto:151.

*Zdravo, viro Isusova,
 tko te umije uzdržati,
 raju vrata otvoriti.
 Gospa svoga sinka moli:
 „Daj, pogledaj, Sinko, doli
 kako Boga narod moli.
 Prosti sine svome puku
 za Majčin trud i muku“.
 „Kako ću im, Majko, prostit',
 Židovi me jednom muče,
 dok Kršćani svaki dan.
 Ne bud' malo i veliko,
 ne bud' djeca i dječići.
 Ne znaju Majko ništa reći,
 da me u svem' neće preteći.
 O, da znadeš, mila Mati,
 kakvu ću im kaznu dati.
 Neće moći izgoriti,
 leteći noge polomiti“.
 Pomoga nas vječni znamen,
 Zdrav uvijeke, vjekov', amen.²⁷⁵*

Svetačkim molitvenim pjesmama zazivaju se sveci i svetice te im se molitve upućuju „kao molbe za zdravlje, sreću, uspjeh, blagoslov; kao zahvala za uslišane molitve te kao preporuka“.²⁷⁶ U Zagvozdu se molitva upućuje svetoj Luciji. Sveta Lucija bila je iz imućne obitelji. Svoje nasljedstvo odlučila je razdijeliti siromašnima. Zato je njezin mladić posumnjao da je kršćanka i prijavio je. Pred sudom je rekla da iz nje progovara Božji Duh pa su je stali izrugivati i ponižavati. Dosuđen joj je život u kući bludnica, ali je ni volovi ne mogaše pomaknuti s mjesta. To je razbjesnulo suca pa je zapovjedio da je poliju vrućim uljem, ali nju vatra nije opekla. Zatim su joj proboli vrat i izvadili oči, ali ona je i dalje uspjela vidjeti. Pred smrt je predvidjela smrt cara Dioklecijana. Umrla je mučeničkom smrću, 303. godine.²⁷⁷ Ovako joj se u Zagvozdu recitira:

*Di je sinoć zalazilo sunce,
 unde sidi sirotica Luce.
 Luce veze vezenu maramu,
 u marami svila je visila.
 Ona drži svog Deana sina
 pa ovako njemu govorila:*

*„O, Deane, drago dite moje,
 da je tebi dvan'est godina dana,
 što su tebi tri godine dana,
 otiša' bi caru,
 odnio bi caru carevinu,
 odnio bi banu banovinu,*

²⁷⁵ Zapisala sam u veljači 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Iva Lovrinčević.

²⁷⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:177.

²⁷⁷ Dragić, Helena, *Osobna imena motivirana imenima ranokršćanskih mučenica*, *Croatica et Slavica Iadertina*, Sveučilište u Mostaru Filozofski fakultet, 13 (2), Mostar, 2017:244.

drago dite, svoju očevinu“.
Misli jadna da ni'ko ne čuje,
a slušale je dvi careve sluge.
One trću caru gospodaru:
„O, naš care, mili gospodare,
da ti znadeš što mi sluge znamo,
hitre bi nam konje osedlao.
Di je sinoć zalazilo sunce,
unde sidi sirotica Luce.
Luce veze vezenu maramu,
u marami svila je visila.
Ona drži svog Deana sina
pa ovako njemu govorila:
„O, Deane, drago dite moje,
da je tebi dvan'est godina dana,
što su tebi tri godine dana,
otiša' bi caru,
odnio bi caru carevinu,
odnio bi banu banovinu,
drago dite, svoju očevinu“.
Car poslaše sluge svoje
da bace Deana u tamnicu,
nek' tamuje devet godina dana.

Kad je prošlo devet godina dana,
dode caru sirotica Luce.
Preklinje ona cara gospodara:
„O, moj care, mili gospodaru,
oš mi dati ključe od tamnice
da pokupim kosti Deanove?“
Car joj je se na to smilovao
pa joj dade od tamnice ključe.
Kad otvore tamenu tamnicu,
za stolon sidi momče mlado
i on piše knjigu šarovitu.
Poče plakat' sirotica luce:
„O, Deane drago dite moje,
'ko mi te je kruvon naranio,
'ko mi te je mlikon zadojio,
'ko mi te je knjizi naučio?“
Odgovara Dean, momče mlado:
„Isus me je kruhom nahranio,
Djevica me mlikon zadojila
i Isus me je pisat' naučio“.
Doletiše iz nebesa glave,
odnesoš Luciju i Deana
i otad posta sveta Lucija.²⁷⁸

19.2. Prenja

Prenja su također vrsta vjerske usmene lirike. Česti su primjeri razgovora duhovnog i tjelesnog, a zabilježen je i razgovor Isusa sa Sotonom. Kako bi se razumio koncept prenja, Dragić iznosi definiciju u kojoj kaže da su to „moralno-didaktička nadmetanja“. Najbolje znan primjer ove vrste književnosti nailazimo u staroegipatskoj književnosti i poznatom djelu *Razgovor čovjeka i njegove razočarane duše* (oko 2250. g. pr. Kr.). Koliko su prenja stara svjedoči i sumerska književnost. Tako je poznata sumerska pjesma *Čovjek i njegov bog*, a utjecaj se te pjesme može naći u biblijskoj knjizi o pravednom Jobu.²⁷⁹

(...) Poslušaj ovo, Jobe, umiri se
i promotri djela Božja čudesna.
Znaš li kako Bog njima zapovijeda,
kako munju iz oblaka svog pušta?
Znaš li o čem vise gore oblaci?
Čudesna to su znanja savršenog.
Kako ti gòrê od žege haljine

²⁷⁸ Zapisala sam 2015. godine. Kazala mi je spomenuta Ivanka Bartulović.

²⁷⁹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:179, 180.

*u južnom vjetru kad zemlja obamre?
Zar si nebesa s njim ti razapeo,
čvrsta poput ogledala livenog?
De naputi me što da mu kažemo:
zbog tmine se ne snalazimo više.
Zar ćeš mu reći: „Hoću govoriti?“
Ili na propast vlastitu pristati?
Tko, dakle, može u svjetlost gledati
na nebesima što se sja blistavo
kada oblake rastjeraju vjetri?
Sa sjevera k'o zlato je bljesnulo:
veličanstvom strašnim Bog se odjenu!
Da, Svesilnog doseći ne možemo,
neizmjeran je u moći i sudu,
velik u pravdi, nikog on ne tlači.
Zato ljudi svi neka ga se boje!
Na mudrost oholu on i ne gleda! (Job 37, 14).²⁸⁰*

U asirsko-babilonskoj književnosti ističe se *Pripovijest o siromahu iz Nipura*, a krasi je i naslov jedne od najstarijih humoristično-satiričnih pjesama u svijetu. Hrvatska baštini Osorsko-hvarsku pjesmaricu koja je nastala oko 1530. godine. U njoj se nalazi didaktična pjesma *Kako se tuži duša svrhu tila*. Dragić smatra da je ta pjesma nastala davno prije pjesmarice u koju je uvrštena. U pjesmi duša upozorava tijelo da je važnije duhovno i da treba imati čistu savjest prije smrti. Dijaloške se pjesme u Hrvata mogu pronaći i u Trogirskoj pjesmarici, Budljanskoj pjesmarici, Vrtalu Hanibala Lucića itd. Danas je najpoznatije i najživlje očuvano prenje koje se kanta na Veliki petak, *Muka Isusova*.²⁸¹

19.3. Versificirane legende

Kao što im samo ime kaže, versificirane su legende one zapisane u stihu. Dragić navodi dvije legende očuvane stoljećima u Hrvata, a to su *Sveti Jure i zmaj ognjeni* te *Sveta Kate, velevlasti*. Budući da je Zagvozd usko povezan sa svetim Jurom, slijedi prijepis spomenute legende. O svetom Juri već je govoreno u zasebnom poglavlju te mi je legendu recitirao spomenuti kazivač Luka Bikić, ali slijedi Dragićev potpuniji zapis:

²⁸⁰ <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=job> (pristupljeno 9. ožujka 2020. godine).

²⁸¹ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:179.

'Oćemo li jednu zapjevati,
 od staroga fakta i zemana.
 Veseli se Bosno slavna,
 koja si no na glasu odavna.
 Eto tebi lijepo proljeće,
 Jurjev danak ide
 i još će ti ljepša radost doći,
 koju će ti Jurjevdan donijeti.
 Tebi nosi ugodne darove,
 tiha rosa zeleni livada
 i još će ti ljepša radost doći,
 koju će ti Jurjevdan donijeti.
 Kod Širen grada bjeloga,
 tu zeleno jezero bijaše,
 tu nemili zmaj prebivaše.
 Od naglosti pram gradu idaše,
 iskakaše gradu na bedeme.
 Pa padaju mrtve na stotine,
 al' od tuge i nevolje one,
 grad mu dade mita i darove:
 Na dan ovcu i mladu djevojku,
 ne gledajuć ucviljenu majku.
 Ako njemu mita ne dadoše,
 on skakaše gradu na bedeme
 i padaju mrtve na stotine.
 Sav se Širen redom obredio,
 pa je redak kralju dolazio,
 da on dade ćercu jedinicu,
 koja tješe biti za kraljicu.
 30. Kad se kralj dobro naplakao,
 lijepo svoju ćercu obukao
 i dao joj širensku gospodu,
 da je vode preko bila grada.
 Djevojka je i od sebe lipa,
 mlađena je i visoka lipa.
 Kad su bili nasred polja ravna,
 tu se grozno skupa naplakaše
 pa gospoda natrag pobjegoše,
 a djevojku cvileć ostaviše.
 Buduć Jure, roda viteškoga,
 što pogubi zmaja ognjenoga.
 Božju je pomoć zazivao:
 „Božja pomoć, gizdava djevojko”.
 Ona njemu rukama odgovara:
 „Bjež odatle, neznani junače,
 sad će izać zmaj proždera,
 iz onog zelenog jezera,
 pa će t' sa mnom prožderat zajedno”.
 Govori joj vojvoda Jurko:
 „Muč', ne boj se, gizdava djevojko”.

I još joj reče vojvoda Jurko:
 „'Oćeš moju viru virovati,
 mojim se krstom pokrstiti,
 ja ću tvoga zmaya pogubiti,
 ja ću tebe od njeg' izbaviti.
 'Oćeš moju viru virovati
 i mojim se krstom pokrstiti”.
 „Kad su tebi to dala nebesa,
 kad moreš činiti takva čudesa,
 ja ću tvoju viru virovati
 i tvojim se krstom pokrstiti”.
 Istom oni u riječi biše,
 zmaj nemili jezero zamuti,
 u naglosti prema njima ide.
 A da vidiš vojvode Jurke,
 ne izmiče junačkoga oda,
 pa povika Isus i Marija.
 Bojnim kopljem zmaya ubio,
 pa je svilen pas otpasao
 pa je tude on zmaya svezao.
 Pojas dade gizdavoju djevojci,
 ljuta zmaya da vodi u ruci.
 Kad su preko polja išli,
 ranjen zmaj zviždi straovito,
 a Jure više tanko glasovito:
 „Pokrsti se, o Širen kralju
 i prevari akarona svoga,
 priznaj kripost Boga istinoga”.
 „Vidim Jure tvoje hrabrosti
 i da imaš nebeske kriposti”.
 I krsti se nasrid bila grada
 i s njim vojske dvadeset iljada.
 Sve se krsti što u gradu biše
 i pravom se Bogu pokloniše.
 Kralj ga vodi u svoje dvorove,
 da mu dadne velike darove.
 Al' mu Jure dara ne htjedoše.
 „Dajem ti prsten s ruke svoje,
 pristojan je te desnice tvoje.
 I evo ti draga 'ćerca moja,
 neka bude zaručnica tvoja.
 I evo ti pola kraljevstva moga,
 mala plaća dostojanstva tvoga”.
 Al' mu Jure dara ne htjedoše,
 već mu Jure vako govorio:
 „Ti obori, sve idole stare,
 pa sagradi crkve i oltare.
 A ja idem od mista do mista,
 propovidat viru Isukrsta”.

*Tere Jure u Perziju ode
i on mnoge obrati narode
i obrati gospoju kraljicu,
Aleksandru rimskom cesaricu
i krv proli za svog Isukrsta*

*i podnese vele muke dosta.
A mi da smo zdravo i veselo,
da pjevamo, da se veselimo,
sve u strahu Boga velikoga.²⁸²*

20. Rosanda i Mladen

Balade su pjesme čiji je završetak tragičan, a uglavnom su oblikovane uz pomoć ljubavnih motiva. One najčešće pjevaju o nesretnim ljubavima, ali u mnogobrojnim baladama tema nije povezana s ljubavlju. Takve balade opjevavaju: povijesne osobe i događaje, bolesti i sl.²⁸³ Jedna od najljepših i najpoznatijih hrvatskih ljubavnih balada jest ona o Rosandi Visković i Mladenu Andrijaškoviću. Oni su bili mladić i djevojka iz sela podno Biokova. Rosandu je majka htjela udati u grad, za poštara, ali ona je voljela Mladena. Mladen je otišao u vojsku i kada je nakon nekog vremena došao kući, Rosandi je rekao da će sebi oduzeti život ako nisu zajedno. Na kraju ubija i nju i sebe, a Rosandina se majka proklinje jer se miješala u osjećaje svoje kćerke. Tragični događaj zbio se 12. ožujka 1939. godine. U spomen njihove ljubavi, Dinko Bekavac zapisao je sljedeće stihove:²⁸⁴

*Divno brdo, Biokovo milo,
visoko se nad more izvilo.
S tebe divan pogled je na more,
kao sunce kad sja iza gore.
Od kada su te tvoje visine,
ispod tebe morske pučine
i po tebi te visoke gore,
niz tebe to Jadransko more,
naokolo gradovi i sela,
ne ostala majka nevesela,
kao što je ovoga vremena,
Viskovića Mara, Ante žena.
U Podocima, selu malenome,
Makarskom srezu velikome,
na dvanaesti ožujka mjeseca,
slušaj dobro golema udesa,
što se desi, dragi pobratime,
baš trideset devete godine.
Divnu 'čerku Mara je gojila,
a sad ju je majka izgubila.
Divnu 'čerku, Rosanda joj ime,
kad pomislim meni srce gine.*

*Rosi biše petn'est godinica,
imala je suviše mladića,
svima momcim' ona hvalu dala,
jednome se mlada obećala.
Nije stalno, već mu ona veli:
„Poslušaj me mladiću veseli,
ja sam dite od petn'est godina,
o ljubavi ne razumin ništa,
ako si ti mladić od riječi,
vjeruj meni neću ti pobjeći.
Ti ćeš, momče, poč' u vojsku sada,
dok se vratiš čekat' ću te mlada,
samo budi kao što sam i ja,
nemoj dati volju dušmanima.”
A mladiću ove riječi mile,
u srcu se momku usidrile.
Vjetrovi ih ne bi odnosili,
a kamoli ljudi omrzili.
Jer on misli to dite nevino
te mu tako govori ozbiljno.
A i on se ozbiljno držao,
te se nije često sastajao.*

²⁸² Isto:186.

²⁸³ Isto:108.

²⁸⁴ Isto:114.

*Prolazeći dani i sedmice,
momče primi pismo do vojnice,
sad drugoga razgovora nema,
mlado momče u vojsku se sprema.
Nema mira on u srcu svome,
pođe da se javi zlatu svome:
„Ti si Rose jedina za mene,
a za tobom moje srce vene,
ja ne mogu da pođem od kuće,
da se s tobom ne pozdravim vruće.
Nemoj dušo da ti srce pati,
iz vojske ću ja tebi pisati”.
Mlada cura simpatično zbori,
na rastanku mladiću govori:
„Što smo rekli, misli samo na to,
moj Mladene, i srebro i zlato”.
Jer mladiću Mladen ime bješe,
Andrijašković se zovijaše,
on bijaše rumenoga lica,
kao kita iz pitara cviča.
Rose prije neg' se s njim rastala,
divno ga je mlada darovala:
„Mi ćemo se dragi sad rastati,
samo ne znam što ću tebi dati.
Na ti dragi čarapa dva para,
ja ti drugog ne imadem dara.
Još evo ti maramice ove
te se sjeti ti Rosande svoje”.
„Rose draga, mnogo tebi hvala,
na darovim' koje si mi dala,
sada zbogom, s tobom se rastajem”.
Još mu Mare sto dinara daje.
„Evo dragi tebi sto dinara
te se sjeti kada sam ih dala”.
Mladen htjedne da neće primiti,
a Rosa stade govoriti:
„Primi, dragi, ovaj novac mali
te se sjeti kad smo se rastali.
Dugo imaš ti u vojsci stati,
novac dušo tebi će trebati”.
Za bijele se ruke uhvatiše,
srdačno se mladi pozdraviše.
„Kitu cvijeća još ćeš ti primiti,
koja će te, dragi, veseliti.
Ti ćeš, dragi, morem putovati,
ovo cvijeće moraš pogledati.
Ako, dragi, ti za menom patiš,
utjehu će tebi cvijeće dati”.
Od kuće se hladan uputio,
u carevu vojsku odlazio.*

*U svom srcu nema mira više,
on Rosandi sitno pismo piše:
„Oj, Rosando, jutarnja danice,
za tobom mi vene moje lice,
sinoć, dušo, s tobom se rastao,
na rastanku desnu ruku dao.
Čini mi se ne vidim tvog lica,
da je prošla cijela godinica.
Ja sam išo preko sinjeg mora,
ti ostala kod majčina dvora.
Ali šta ću kada mora biti tako,
tebe neću ostavit nikako.
Primi pozdrav od odlaska moga,
tebe ljubim i više nikoga”.
Iz vojnice Mladen Rosi piše,
Rose ima osjećaj još više.
Na pismo mu cura odgovara:
„Moj Mladene srce iz nidara,
ja sam našu tajnu ljubav krila.
Ni dan danas nisam je otkrila,
ti znaš dušo da sam prenejaka.
Ali mi je to doznala majka
da ti meni sitno pismo pišeš,
s dana u dan na ljubav pristaješ.
Ja sam majci odgovore dala,
naša ljubav da ostaje šala.
Ali majka nije vjerovala,
već nad menom nadzora imala
i jednoga me dana preobašla
i sakrita pisma mi je našla,
draga dušo, kojeg si mi pisa,
u vojnici kada si otiša
te mi kaže:
„Nesretnice mila, otkrila
se ljubav šta si krila.
Rađe će te majka pokopati,
nego ću te ja Mladenu dati.
Zašto sam te odgojila majka,
da ti ljubiš jednoga težaka.
Ti se možeš za suca udati,
a nećeš se težakinja zvati.
Ako hoćeš kćeri da se vjeraš,
ti imadeš mladoga poštijera
koji želi tebe oženiti
i s njim će ti, 'ćeri, dobro biti.
Ti ćeš sa njim u gradu živiti,
sa knjižicom u dućan hoditi.
Bolje ti je u dućan sa knjižicom,
neg' u polje da ideš sa britvicom.
Ako hoćeš Mladenu pisati,*

ti se moja 'čerka nećeš zvati“.
Još suviše mene majka psuje,
sve ne mogu da ti opisujem,
već oprostaj ja ti šaljem mili,
kad od tebe moram da se dilim.
Ja sam tvoja, al' mi ne da majka,
a ti dušo imaš djevojaka,
Kada tvoja ne mogu ostati,
ja se mlada neću udavati.
Ali, zlato, ne izgubi sreće,
a moje će uvenuti cvijeće,
Još mi srce u grudima preda,
ja te ljubim a majka mi ne da.
Ja imadem dosta da ti pišem,
na te mislim te ne mogu više.
Nemoj dušo više mi pisati,
da me više ne napada mati.
Ja se moram od tebe rastati,
proklet bio 'ko nam ljubav krati,
Moj Mladene, željo srca moga,
Rosanda te ljubi sve do groba".
Kad Rosanda pismo napisala,
sa poštom ga mlada opremila,
pismo ode, Rosanda ostane,
al' na srcu ona nosi rane.
Pa se misli cura svakog dana,
Boga moli za svoga dragana:
„Bože vidiš s velike visine,
kako moje mlado srce gine..."
Pismo Mladen kada je primio,
hitno ga je mladić otvorio,
on ne misli tako ništa više,
već on prati šta mu Rose piše.
Do pola ga nije pročitao,
suzama ga Mladen okupao.
„Dragi Bože, šta ću činiti,
kad ne mogu, šta volim ljubiti?
Oj, Rosando, srce iz nidara,
šta će od nas, tvoja majka Mara?
Bog jedini neka majci plati,
zašto ona našu ljubav krati.
Al' ću isto prvo poginuti,
nego poći drugu ja ljubiti!"
Tako Mladen sam sobom govori,
pismo čita te ga on zatvori.
Na Rosandu on misli sve više,
uze pero te rođaku piše:
„Poslušaj me, Slavko, rodijače,
moje srce bez prestanka plače.
Od kada sam od kuće pošao,

ja radosti još nisam imao,
niti ću ja veselja imati
dok ti meni odgovor ne vratiš.
Kada pišeš, javi mi kako je
i što mi je od Rosande moje.
Zadnje pismo meni Rose piše
da ja ne smim da je ljubim više.,
da od majke napadaj imade
i da mene ljubiti' joj ne daje,
a da ona mene isto ljubi,
sve na veće da svoj život gubi.
Zato Rosi neću pisati' sada,
nek' je majka više ne napada.
Slavko, rode, Rosu mi pozdravi
i opširno pismo meni javi".
Slavko pismo kada je primio,
u sakrito Rosi ga odnio,
vidi Rose što u njemu piše,
iz sveg srca žalosno uzdiše.
Već ne može da stoji od jada,
Slavku mlada progovori tada:
„Slavko, moga Mladena pozdravi,
da ga neću mlada zaboravit.
Nek' on meni ne piše nikako,
kad on dođe da ćemo mi lako".
Slavko mladu djevu poslušao,
svom rođaku odgovor je dao.
I u pismu ovako mu piše:
„Rode mili, ne misli se više.
Rosanda te od srca pozdravlja,
najmiliji pozdrav tebi dava,
slavnog kralja da ti služiš virno,
mlada će te Rosa čekat mirno.
Ako Bog da da se zdravo vratiš,
tvoja ljubav Rose će se zvati.
Jer mi kaže Rose da ti javim,
da ti paziš da ne zaboraviš,
kada bi ti drugu oženio,
a Rosandu mladu ostavio,
da nju neće drugi uživati,
sama sebi smrt će zadati.
Dragi rode, sve sam ti pisao
jer ja znadem da ti nije žao".
Kada Mladen ovo pismo primi,
mlado srce malo mu se smiri.
On je vazda živio u nadi,
Bože šta mi sada Rosanda radi.
Dan za danom, prođe godinica
te i druge prođe polovica.
Mladen kralja vjerno oslužio

*i zdravo se kući povratio.
Istog dana kada kući dođe,
nema mira, on do Rose pođe.
Samu djevu u kući zateče:
„Kako si mi golubice?,“ reče.
„Prve riječi ti ćeš meni dati,
psuje li te veće draga mati?“
Suzicama Rose okupana
te mladiću odgovor je dala:
„Ima dušo nekoliko dana,
da je meni rekla stara nona:“
„Rose draga, ti otvori oči,
iz vojske će brzo Mladen doći.
S njim se nemoj često sastajati,
ako majci želiš život dati.
Ti si Rose krasan život stekla,
pazi dobro što je majka rekla!“
Rose mlada momku progovara,
dok evo ti njena majka Mara.
Kada ih je skupa ugledala,
svojoj 'ćeri Mara progovara:
„Kćeri mila, nesrećo nekoga,
ti ne slušaš šta ti kaže majka.
Sa Mladenom ti si se sastala,
šta si svojoj majci obećala?
Rose draga, kad ti 'oćeš tako,
s njim se nećeš sastajat' nikako!“
„Majko draga, ti mi slabo veliš,
ja ću ljubiti' što mi srce želi.
Na stranu mi ostavi svakoga,
samo ljubim ja Mladena moga.
Rado bi se majko utopila,
nego ja drugoga ljubila
i najprije da će se desiti
ne budem li moći ja njega ljubiti“.
Stara dragu ćerku razumila,
Mladenu je tada govorila:
„Moj mladiću, Rosu mi ostavi,
drugu nađi te se s njom zabavi.
Moja Rose još je prenejaka,
ja joj ne dam da postane majka.
Vrijeme svoje kad bude imati,
tada će je majka udavati“.
Progovara sad Mladen polako:
„Slušaj mene, od Rosande majko,
što mi kažeš to nije istina,
tvoja kćerka da je prenevina.
Svršila je sedamnest godina,
a krasan je život odgojila,
k'o da joj je dvadeset godina*

*i Rosa je za mene sudbina.
Srce naše ne može da pati,
sami sebi mi ćemo smrt dati,
već našega neće biti lica,
crna će nas uživat zemljica!“
Na to se je Mare nasmijala
i Mladenu odgovor je dala:
„To su, momče, stare poslovice,
da će vaše uvenuti lice,
da vam vaša mladost tako pati
i da će te sami smrt zadati.
I mnogi su tako govorili,
ali nisu ništa učinili.
Nemoj, momče, o tom govoriti,
moju Rosu ti nećeš ljubiti!
Već te molim i to bi ti mora,
da ti pođeš iz mogega dvora.
Tvoje srce nemoj da ti pati,
ja Rosandu neću udavati.
Rose slike napraviti mora,
otplovit' će preko sinjeg mora!
Dragi otac Rosi piše sada,
da do njega ona dođe mlada,
da se ona ostrani od svega,
u Americi da dođe do njega“.
Kad je Mladen staru razumio,
ovako je njoj govorio:
„Kad si znala da mi je neš dati,
zašto si me pošla darivati?
Znadeš kad sam u vojsku išao,
od tebe sam ja novac primio
i rekla si ti, gospođo, tada,
da će moja biti Rose mlada.
Što si rekla to nosim u glavi,
nikad neću ono zaboraviti.
Rađe ću se smrti odlučiti,
neg' će drugi Rosandu ljubiti!“
Sa majkom je razgovor svršio,
Rosandi je mladić govorio:
„Rose draga, bolno srce moje,
ja odlazim sad od kuće tvoje.
Ovi dani brzo će nam proći,
nedjeljica, sveti dan, će doći.
Kada svane danak nediljice,
dođi draga do bijele crkvice“.
Rose momku odgovara na to:
„Poslušaj me, milo moje zlato,
moj Mladene, crne moje oči,
ja ću doći ako budem moći“.
Ove riječi Rose momku dala*

te se mlada od njega rastala.
Mladen ode polako kroz selo
te zapjeva on pjesmu veselo:
„Tužni dani, kad ćete mi proći,
nediljica sveta kad će doći?
Ljubav moju s Rosom da sastavi,
koja neće nikad nas rastaviti”.
Iz džepova revolver trgao,
pjevujući iz njega je pucao,
Pet hitaca u zrak upalio,
u tome se mladić veselio.
Tu pucnjavu 'ko je učutio,
prosto je se pucanju čudio,
al' se je isto doznalo,
da je mladić te noći pucao.
Mladić dođe kući polagano
te sutradan, on se digno rano.
Ode svoje prijatelje zvati,
neku zemlju da idu kopati
koju jesu bili pogodili,
a nisu je jošte dovršili.
Cijelog dana oni zemlju rade,
povedoše razgovore razne.
Dan prolazi, noć se približava,
radnik posa' mora da ostavlja,
tako oni rađu ostaviše
i svojoj se kući uputiše.
Putujući njima Mladen veli:
„Čujte me, dobri prijatelji,
ove tamne noći kada prođe,
ponedjeljak sretni dan će doći.
Vi tad posa' nastavite
te čovjeku rađu uredite,
tako kao što smo pogodili,
uredite prijatelji mili.
Ja taj dan neću s vama biti,
važan posa' moram opremiti.
Na kog mislim imadem vremena
i baš sutra taj posao opremam.
Ne mogu vam taj posao kazati,
Bože zdravlja vi će te ga znati.
Sad zbogom s vama se rastajem
i srdačno pozdrav vama dajem”.
Sa Mladenom tu se rastadoše,
odgovore ovome dadoše:
„Prijatelju, Bog ti sreću dao,
ti ne misli, radi svoj posao”.
U pameti jer ni jedan nema,
na koji se on posao sprema,
da su znali o čemu se radi,

oni bi ga umirili mladi.
Noćca tamna to je prolazila
i bijela zora zarudila,
sunce sine s visoki planina,
obasjava brda i doline.
Obasjava ona plavo more,
obasjava mlade Rose dvore.
Po maslinam propjevale ptice,
dan osvane svete nediljice.
Mlada Rose rano se ustala,
svoju kuću opremat' je stala,
Potpuno je kuću uredila,
tad u svoju sobu ulazila.
Uze Rose studene vodice
pa umiva svoje bijelo lice,
Pramen kose mlada raščješjava,
ide cura te se ogledava.
Sjajno lice Rosi je ostalo,
bolje nego sjajno ogledalo.
Divnu svoju robu uzimala
te se mlada oblačiti stala.
Da vidite moja braćo mila,
obukla se kao gorska vila,
Uz brda bi vodu okretala,
kamo l' ne bi momka prevarila.
Što suviše ugodna bijaše,
zato momci za njoj ludovaše.
Stara majka za njoj istrčala
te Rosandi govorit stala:
„Rose draga šta si odredila,
kad si mi se tako uredila?”
„Majko, nemoj ništa govoriti,
danas Mladen može me ubiti.
I ja ću mu mlada dozvoliti,
kad ne mogu ja njega ljubiti!”
„Rose draga, materino zlato,
ajd' u crkvu te ne misli na to,
Majci Božjoj ti molitvu obrati,
nije priša, ti ćeš se udati.
Ovako je kako majka zbori,
ti ne slušaj što Mladen govori!”
Rose prije neg' u crkvu dođe,
do rodice ona svoje pođe:
„Oj, Katice, drugarice mila,
jesi l' mi se mlada opremila?”
„Jesam Rose, al' čekam na tebe,
jer ne mogu da pođem bez tebe.”
Djeve mlade, dvije drugarice,
otiđoše do bijele crkvice.
Katica je Rosi govorila:

„Rose draga, drugarice mila,
znam da ti je dosadno živiti,
kad ne možeš šta voliš ljubiti.
Sve tajnosti tvoje Rose znadem,
ne mogu ti ja pomoći mlada."
Tako cure mlade putovaše,
razgovore velike imaše.
Razgovore cure prekiniše
te u svetu crkvu uniđoše,
kad se poče misa govoriti,
cure Bogu stale se moliti.
Misa svrši po svom običaju,
narod ode svome zavičaju.
Dvi rodice skupa su hodale,
pod ruku se mlade uhvatile.
U putu ih Mladen dočeka
i lijepi pozdrav njima dao.
Putujući njih troje polako,
dokle mladić govori ovako:
„Rose draga, malo ćeš ostati,
imam tebi nešto kazivati.
Ti Katicice, možeš doma poći,
Bože zdravlja i mi ćemo doći."
Katica je naprid odlazila,
njih dvoje je mladih ostavila.
Njih dvoje tu sami biše tada,
Mladen reče:
„Slušaj, Rose, sada,
rad' ljubavi koju, dušo, nosim,
već ne mogu dalje da podnosim.
Put ne vidim po kojem putujem,
ne razumim šta mi to kazuješ.
Ima dušo već nekoliko dana,
dolaze mi pisma sa svih strana.
U svakome pismu meni piše
da ti mene nećeš ljubiti više.
Svako pismo bez marke je bilo,
pojedino sam pismo otkupio.
'Ko mi piše, to sam Bog znade,
jer ni jedno potpisa nemade.
Zato Rose, ja ću se ubiti,
ako nećeš ti mene ljubiti!
Staru majku ti nemoj slušati,
a sa mnom ćeš mlada uživati.
Zaboravi sve u kući svojoj,
hodi sa mnom, milo dobro moje!"
Rosandi se od srca uzdane
te mladiću govorit stade:
„Moj Mladene, za mene suđeni,
sve je dobro što govoriš meni.

Kad bi ja sa tobom ostala,
dozvolu mi majka ne bi dala.
To bi bilo od Boga grehota,
a od ljudi golema sramota.
Te bi rekli vidi cure nejake,
jer ne sluša riječi svoje majke.
I još, dragi, govorim ti milo
i meni bi to sramota bilo
kad bi s tobom sada pobjegnula,
a majka mi nije dozvolila.
Čini dragi, kako god i znadeš,
samo mene ne ostavljaj mlade.
Moj Mladene, tebe ću ljubiti,
za tobom ću život izgubiti!"
Kad je Mladen djevu saslušao,
odgovor je ovaj njome dao:
„Dan za danom smrt se približava,
naša ljubav vazda se sprečava.
Ne može se dalje podnositi,
danas ćemo skupa poginuti.
Revolver ćeš, dušo, sad vidjeti,
koji će nas ovdje pogubiti.
Cijelom svijetu da mi ugodimo
i da našu ljubav sastavimo,
koju ćemo danas sastaviti
i narodu sjenu ostaviti
širom svijeta neka se spominje,
nas dvoje mladi kad pogine!"
Mlada Rose momka razumila,
a uz to mu odgovor vratila:
„Uživanja ja bez tebe nemam,
dragovoljno se u smrt spremam!"
Još odgovor Rosanda ne vrati,
od Rosande preteče ih mati,
ona dođe da Rosandu traži:
„Di si, Rose, majka tebe traži,
hoćeš, dite, da majka obolim,
jer ne slušaš što ja govorim".
Htjede majka da još nešto reče,
al' joj Mladen riječ preteče:
„Nemoj dalje na nas napadati,
već ti možeš malo pričekati.
Ako želiš našu smrt vidjeti,
kako ćemo sada poginuti!"
Na to se je stara nasmijala,
vazda misli da ja ono šala.
Ali majka, mira ne imade,
već mladića obilazit' stane.
Obilazi mladiću džepove
te i dalje Rosu kući zove:

„Rose draga, nemoj mi se strašiti,
nema su čim tebe pogubiti'.
On oružja ništa ne imade,
on te neće pogubiti mlade.
Već on hoće silom napadati,
da se moraš ti njegovu zvati.
Nemoj Rose, činit svoju mati
da se budem vraćat' tebe zvati".
Al' pozadi jedan džep je stao,
u kojem revolver počivao,
te džepove majka ne obašla,
da je znala bila bi ga našla.
Majka pođe njih dvoje ostane,
obojica od srca uzdahne.
Okolo vrata rukom se sklopiše,
nebrojno se puta poljubiše.
Tad revolver Mladen izvadio,
ma Rosandu on ga je pružio,
ubojito oružje okači,
prisloni ga njoj na slipe oči.
On oružju živi oganj dade,
hitac puče, djevojke nestade.
Krasna djeva na zemljicu kleče.
„Moj Mladene, mene nema", reče.
Milog glasa djevojci nestade,
to izusti, Bogu dušu dade.
Bez pameti Mladen je ostao,
mrtvu djevu kraj sebe je gledao,
On revolver upotrebi tada
da i sebe on pogubi mlada.
Hitac puče i drugoga puta,
ukaza se momku rana ljuta.
Ranjen Mladen sruši se na travu,
na Rosandu naslonio glavu.
Iz Mladena crna krv se lije,
mrtvo lice Rosandi umije.
Ranjen mladić gledati ne može,
čudne smrti, milostivi Bože.
Ne može se perom opisati,
cijeli slučaj o ovom kazati.
Tu doleti njihova rodbina,
sestre, braća i majka im mila.
Neprestano tu oni plakali,
prolivenu krvcu cjelivali.
Majka Mara u afan je pala,
mrtvu Rosu kad je ugledala.
„Rose draga, moja 'ćeri mila,
kako si mi danas poginila?"
Ovdje mnogi ljudi dolazili,
događaju vele se čudili,

njih dvoje su mladi preobašli
i kod njih su jedno pismo našli.
U tom pismu dobro se vidilo,
jedno s drugim da se je volilo.
„Mrtvu djevu sa mnom uslikajte,
preko štampe naše slike dajte.
Skupa nismo mogli ljubovati,
skupa će nas zemlja uživati".
Bože dragi, strašna mi je miso,
kad pomislim ja na ovo pismo.
Na petog su datuma pisali,
dvan'estoga su se na smrt dali.
Što mislili, tako učinili,
dvoje mladi nema više živi.
Divna Rose mrtva na ulici,
žalost dođe cijeloj porodici,
petn'est sati mrtva je ležala,
cijelu noć je kod njih straža stala.
Mrtvu djevu sutradan digoše,
njezinoj je kući odnesoše.
Moj narode, žalosti odviše
kad djevojku u kuću uniše,
majka Mara, na krilo joj pala,
krvavo joj lice ljubiti stala:
„Rose draga, srce majke svoje,
ozovi se, tebe majka zove!"
Mrtva joj se Rose ne oziva,
u vječnome ona snu počiva,
ljubi majka rane joj na glavi,
„Rose draga, moj cvit ubavi,
prvo sam se ja smrti nadala,
nego da ću te ja mrtvu ljubiti' sada!"
Te u plaču Mare progovara:
„Oj, prokleta bila svaka mati,
koja djeci u ljubavi krati!
Sad ne mogu ništa učiniti,
već ću ja života izgubiti!"
Od Rosande dođu drugarice,
naplakano njihovo je lice,
što dolaze sve stada plakati,
zadnju posjet drugarici dati.
Cure nose studene vodice,
umivaju od Rosande lice.
Krvca smrznula, umit se ne može,
ah, žalosti, milostivi Bože.
Mrtvo lice kad su okupali
te je mrtvu preoblačit stali,
u čistu je preobukli svilu,
kao bijelu nagorkinju vilu.
Sine lica od mrtve djevice

*kao perje bijele golubice.
Krunu stavu na glavu joj mladu,
kao da je vjenčati imadu.
Ispod krune vel bijeli stavljaše,
mrtvu djevu u vel obaviše.
„Seko, Rose“ - neprestano cvile-
„Seko, Rose, moj anđele mili!
Ljubim sada tvoje crne oči,
ja bez tebe živjet neću moći.*

*Oči tvoje sjajnije su bile,
sad su žarku sjajnost izgubile.
I na glavi te strašne ranice,
mene vode do crne zemljice.
Šta ću tužna, seko, učiniti,
za tobom ću život izgubiti.
Bog Mladenu grijeha oprostio,
zašto te je mladu pogubio!“²⁸⁵*

21. Ganga

Dvostihova koji se pjevaju kao ganga postoji u nedogled. Naizgled prosti stihovi bez estetizma zapravo imaju iznimnu „umjetničku i životnu funkciju“.²⁸⁶ Ganga je još jedan kulturni simbol Zagvozda. Iako ćemo u Anićevu rječniku naći kako je ganga „pjevanje u okviru priprostoga lokalnog melosa,“²⁸⁷ danas definicije imaju širokogrudnije obzore te vide gangu kao spomenik stoljetne tradicije natpjevavanja i glavno oružje svakog derneka. Postoji nekoliko različitih teorija o postanku gange, a smatra se kako je ganga nastala u Imotskoj krajini te se proširila u Hercegovinu. Nikola Buble smatra da se s područja Dalmatinske Zagore i zapadne Hercegovine naslijedila i u sjevernoj Dalmaciji, istočnoj Hercegovini, Bosni i Srbiji.²⁸⁸ Kasnije teorije smatraju da je nastala glasom koji je oponašao zvuk gusala. Oporba tvrdi kako je nastala na temeljima putničkog *kantanja*.²⁸⁹ Mijo Milas, prema tvrdnjama djeda i starijih mještana Imotske krajine, tvrdi da je ganga nastala tek na početku dvadesetog stoljeća. On kaže sljedeće: „Tako npr. moj djed i njegovih nekoliko rođaka nisu pjevali gangu dok su je generacije iza 1890. redovito pjevale pa iz toga zaključujem da se ganga u Imotskoj krajini počela pjevati u današnjem značenju oko 1900. godine ili koju godinu ranije“.²⁹⁰ Ivan Glibotić također tvrdi kako je ganga nastala početkom dvadesetog stoljeća govoreći da se gangati počelo tek nekoliko godina pred rat, oko 1910. godine. Tada je drugi glas umjesto teksta počeo pjevati *gan, gan*, odnosno *ga, ga*. Netko je to započeo imitirajući gusle i rodila se ganga.²⁹¹ Gangom

²⁸⁵ Spomenuta Marija Batinić zapisala je na jednom derneku u Slivnu pjesmu o Rosandi i Mladenu.

²⁸⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008:132.

²⁸⁷ Lorgjer, Srećko, *Ganga: priprasto (polifono) skupno pjevanje*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

u Dubrovniku, 51 (2), Dubrovnik, 2013., str. 501-539.

²⁸⁸ Buble, 1992:143, u: isto.

²⁸⁹ Lorgjer, Srećko, *Ganga: priprasto (polifono) skupno pjevanje*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 51 (2), Dubrovnik, 2013., str. 501-539.

²⁹⁰ Milas, 1981:23, u: isto.

²⁹¹ Glibotić, 1978, u: isto.

se danas smatra netempirano petoglasje pomaknutog takta. Najčešći stil izbedbe je dvoglasno pjevanje u tijesnim intervalima u deseteračkim dvostihovima koji se rimuju. Ta rima je većinom ženska, parna rima, rjeđe daktilska.²⁹² Iako grubo i oštro izvedena, starom je stanovništvu ganga najmilozvučniji zvuk. Joško Čaleta zato kaže da je ganga „jedan od najmarkantnijih simbola regionalnog identiteta”.²⁹³ Zapisani su stihovi ganga koje je skupljala Mila Bikić na zagvoškim dernećima, a zapisani su 1988. godine:

*Moj galantar, i srce i duša,
neću momka koji grm čemuša.*

*'Ko je kaza' u Belgiju pute,
klela bi mu čase i minute.*

*Vlak putuje, vlakovođa svira,
s Bogom ostaj, Dalmacijo mila.*

*Nije moja zaplakala mala,
dok mi nije kuver spakovala.*

*Ameriko, nestalo ti novca,
zbog tvog novca odoh za udovca.*

*Dalmacijo, mirisava vodo,
žao mi je što iz tebe odo'.*

*Gango moja, 'ko te izmislio,
škutor Mate, đava' ga odnio.*

*Oj, Njemačko, odnili te vragi,
dosta li si rastavila dragi.*

*Otkad mene i kolege nesta',
u mom srcu narasla je cesta.*

*Volin tebe zapivati, gango,
neg' zaplesat' valcer i tango.*

*Da znaš, majko, kako ti je sinu,
teška srca ići u tuđinu.*

*Svaka drača rodila rogača,
mene moja mati za pivača.*

*Đava' odnio Ameriku Južnu,
ode dragi, ostavi me tužnu.*

*Mala moja, ako misliš za me,
štap u ruke, zovnicu na rame.²⁹⁴*

Ovaj odlomak i njegovu povezanost sa Zagvozdom najbolje je opisao Ante Čagalj sljedećim riječima: *Život u teškim uvjetima, u kraju škrtim zemljom, a bogatim kamenjem, od pamtivijeka je oblikovao čovjeka u oporu, tvrdu i izvana grubu osobu koja nema vremena za lijepo, već samo razmišlja kako u borbi s prirodom i životnim nedaćama preživjeti. (...) Takav način života utjecao je na razvoj običaja pa tako i na glazbene i plesne forme (...) gdje slušatelj u prvom kontaktu može osjetiti oštrinu i oporost, ruganje i šalu, a kroz priče današnjih ili prošlih vremena i jednostavnu narodnu mudrost.*²⁹⁵

²⁹² <http://www.ganga.hr/index.php/pisani-radovi/item/277-uporaba-stiha-u-gangi> (pristupljeno 10. ožujka 2020.).

²⁹³ Čaleta, Joško 2007:552, u: Lorger, Srećko, *Ganga: priprosto (polifono) skupno pjevanje*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 51 (2), Dubrovnik, 2013., str. 501-539.

²⁹⁴ Preuzela sam 2015. godine. Zapisala je spomenuta Mila Bikić.

²⁹⁵ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 5, Dugi Rat, 1999:67.

21. Toponimija

Toponimija je grana jezikoslovne discipline koja se naziva onomastika (grč. *onoma* - ime). Onomastika, hrvatskim nazivom imenoslovlje, bavi se svime što se tiče „popisivanja, tumačenja i istraživanja vlastitih imena“.²⁹⁶ U dosadašnjim podjelama, onomastika se grana u dva smjera. Jedan od njih, toponimija, već je spomenut. Taj se sloj bavi imenima lokaliteta. Drugi je smjer antroponimija, a bavi se imenima ljudi. Vuković predlaže dodatni sloj, etnonimiju, a taj se sloj bavi imenima stanovnika gradova ili kontinenata.²⁹⁷

Stoljetno istraživanje discipline započelo je s Petrom Skokom, znanim ocem hrvatske onomastike. Zahvaljujući radu i zalaganju jezikoslovaca utemeljeni su i časopisi *Onomastica Jugoslavica* od 1969. godine, a *Folia onomastica Croatica* od 1992. godine.²⁹⁸ Onomastika je relativno mlada disciplina, a detaljnija istraživanja nailazimo u početku dvadesetog stoljeća pa Božidara Finku ne čudi nerazrađena stratifikacija onomastike: „Trebalo priznati da mi nemamo konačno utvrđene terminologije ni za mnoge druge naučne discipline pa nikakva čuda što stručna terminologija nije definitivno fiksirana ni u našoj onomastici“.²⁹⁹ Mišljenju se priklanja i Vuković te piše: „Istinabog, određeni pomaci jesu evidentni, ali to je još uvijek daleko od pozicije u kojoj bi se onomastika trebala nalaziti kao samostalna, specijalizirana disciplina“.³⁰⁰ Stručnjak nastavlja ovako: „Budući da unutar onomastike uvijek podrazumijevamo „vlastito ime“; dakle, onu jezičnu instancu koja - desaussurovski rečeno - ne označava i ne opojmljuje, nego onu koja imenuje, koja udjeljuje vlastito ime nečemu, nužno je uvesti reda u terminološki košmar znanosti o jeziku“.³⁰¹

Nadalje, bitnom se odrednicom toponomastike smatra interdisciplinarnost, a Crljenko smatra da se „jezikoslovna disciplina koja se dijakronijski i/ili sinkronijski bavi proučavanjem pojedinačnih ili grupnih geografskih imena, odnosno toponimijom (ukupnošću toponima) nekoga područja ili jezika,“ treba činiti upravo to, odnosno surađivati s mnogobrojnim

²⁹⁶ Vuković, Siniša, *Onomastička terminologija*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, 35 (1), Split, 2007:140.

²⁹⁷ Isto.

²⁹⁸ Crljenko, Ivana, *Obrada toponima u hrvatskim leksikografskim izdanjima*, Studia lexicographica : časopis za leksikografiju i enciklopedistiku, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 72 (13), Zagreb, 2014:59.

²⁹⁹ Vuković, Siniša, *Onomastička terminologija*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, 35 (1), Split, 2007:141.

³⁰⁰ Isto.

³⁰¹ Isto:144.

disciplinama pri donošenju zaključaka“.³⁰² Ipak, toponomijom se najduže i najdetaljnije bave jezikoslovci, kao što zdrav razum nalaže. Naime, toponimi su dio jezika, a toponomastika je jezikoslovna grana.

Kako bi se kvalitetno obrazložila toponimija Zagvozda, valja krenuti od dosadašnjih podjela. Vuković toponimiju dijeli na primarnu i sekundarnu. Primarnima naziva one toponime čije je podrijetlo utemeljeno, znanstveno dokumentirano i znano na širim područjima. Sekundarnima naziva one toponime čije je podrijetlo novijeg nastanka, koji se pojavljuju nastankom novih zemljišta. Sljedeća podjela toponima je po vrsti. Toponimi mogu biti ojkonomi ili ekonimi (naseljena mjesta), čija su podvrsta odonimi (dijelovi gradova ili sela). Slijede geonimi (imena kontinentalnih dijelova), a oni se granaju na oronime (vrhovi i ispupčenja), pedionime (polja i doline), hidronime (vode, rijeke i jezera) te petronime (stijene i litice). Sljedeći su talasonimi (mora i oceani) koji se dijele na nesonime (otoci), litionime (obalni) te bentonime (podvodna imena).³⁰³ Iz priložene literature zaključuje se da „toponomastička istraživanja analiziraju i tumače jezična obilježja toponima, klasificiraju ih (prema semantičkim obilježjima), ubiciraju, tj. smještaju u prostor i analiziraju njihov razmještaj“.³⁰⁴ Toponimi na taj način jesu svojevrsni tragovi u mnogobrojnim disciplinama, za njih, kao i za predaje, vrijedi da pomažu u otkrićima. Dovode do saznanja na području etnologije, povijesti, arheologije, geografije i sl. To Skračić izriče na zanimljiv način, nazivajući toponomastiku njihovom „znanosti pomoćnicom“.³⁰⁵ U daljnjim poglavljima nudit će se uvriježene definicije pojedinih vrsta toponima, a citirat će se i definicije potvrđene i utemeljene u sklopu Međunarodnog vijeća za onomastičke znanosti (International Council of Onomastic Sciences – ICOS) koje je osnovano na temelju inicijative českog onomastičara Milana Harvalika. Hrvatski je predstavnik u radnoj skupini bio akademik Petar Šimunović koji je prema dogovorenim načelima oblikovao hrvatsko onomastičko nazivlje. Druga je važna međunarodna skupina onomastičara UNGEGN-ova radna skupina za terminologiju (United Nations Group of Experts on Geographical Names Working Group on Terminology). Nudit će se i definicija s geodetsko-geografskog projekta Strune.³⁰⁶ Time što je nedovoljno istražena

³⁰² Crljenko, Ivana, *Obrada toponima u hrvatskim leksikografskim izdanjima*, Studia lexicographica : časopis za leksikografiju i enciklopedistiku, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 72 (13), Zagreb, 2014:57.

³⁰³ Isto:156,157.

³⁰⁴ Crljenko, Ivana, *Obrada toponima u hrvatskim leksikografskim izdanjima*, Studia lexicographica : časopis za leksikografiju i enciklopedistiku, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 72 (13), Zagreb, 2014:62.

³⁰⁵ Skračić, Vladimir. *Toponomastička početnica*. Sveučilište u Zadru, Zadar, 2011:59.

³⁰⁶ Brozović Rončević, Dunja, Toponomastičko nazivlje između jezikoslovlja i zemljopisa, Folia onomastica Croatica, 19, Zagreb, 2010:43.

disciplina, kako u terminologiji i stratifikaciji, tako i u konkretnim primjerima, posebna pozornost rada pridana je toponimiji Zagvozda. Analiza je odrađena na temelju dosadašnjih znanja u onomastici.

21.1. Ekonimi

Ekonimi ili ojkonimi (grč. oiko, oikos - dom, kuća, obitavalište) podrazumijevaju naziv za naseljeno mjesto, odnosno imena gradova, sela i zaselaka.³⁰⁷ ICOS ih definira kao „ime bilo koje vrste ljudskih naselja (gradova, sela, zaselaka),“ Struna kao „ime naselja ili dijela naselja,“ a Šimunović kao „vlastito ime naseljenog (ili raseljenog) mjesta“.³⁰⁸

Zagvozd

Ivica Šušić, profesor hrvatskog jezika i književnosti koji mi je predavao u srednjoj školi, bilježi sljedeće: Naziv Zagvozd sastavljen je od prijedloga „za“ i prastare hrvatske imenice „gvozd“. Općina Zagvozd smjestila se iza gvozda, iza planine, iza Biokova. Gvozd je staroslavenska, odnosno starohrvatska riječ za nešto tvrdo, za brdo, za planinu. Sam naziv svjedoči o dugotrajnoj povijesti naselja. Zagvozd se prvi put spominje 533. godine, za vrijeme Drugog crkvenog sabora u Solinu, ali latinskim imenom *Montanese*. Pripadao je biskupiji Mucrumu, a to je današnji Makar, mjesto koje se nalazi iznad Makarske. Danas se župa Zagvozd dijeli na sljedeće zaseoke: Rašac, Rastovac, Butige, Bunje, Srednje selo te Dobro Selo. Zaseoci se dalje mogu dijeliti na manja sela koja narod naziva *komšiluci*.³⁰⁹

Rastovac je dobio ime po bogatoj šumi hrastovine, kojom je nekad obilovao, kako kaže Ante Ujević.³¹⁰ U Zagvozdu govor starijih mještana teži izbacivati glas h s početka riječi. Tako je i *rast* zapravo hrast.

³⁰⁷ Vuković, Siniša, *Onomastička terminologija*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, 35 (1), Split, 2007:157.

³⁰⁸ Brozović Rončević, Dunja, Toponomastičko nazivlje između jezikoslovlja i zemljopisa, *Folia onomastica Croatica*, 19, Zagreb, 2010:44.

³⁰⁹ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:7-9.

³¹⁰ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000:57.

hrast, gen. *hrasta m* (14. v., Vuk), sveslav. i praslav. **hvorstb*, »sinonimi: *dub, quercus, srč* (v.)«. Između *hir* ispaao je srednji suglasnik *v*, upor. stoslav. kol. *hvrastije, stčes. chvrast, rus. hvorost*. Deminutivi na *-ič*: *hrastić* (14. v.); sa dvostrukim sufiksom na *-äc*: *rošćić* (Lika, Slavonija); na *-ičak*: *hrastićak*, gen. *-ika* (Lika, ŽK), kol. *hraste* (16. v.); na *-ik*: *hrastik*, gen. *-ika* »*hrastova šuma*«. Pridjev na *-ov*: *hrastov*, poimeničen s pomoću *-ača krastavaca* »1° *batina*, 2° *lađa od hrastovine*«, s pomoću *-ina hrastovina* (Vuk), s pomoću *-ka hrastovka f* »*žuta gljiva*«. Postoje i specijalna značenja: »*drvo uopće, stablo*« (Krasica): *smokve rastu na hrastu*. Upor. takvo značenje za *dub* u Zoranića: *jabuke rastu na dubu*. Iz Hrvatskog primprja ima šulek *naresac*, gen. *naresca m* »*ilex aquifolium*« < *na + hrast + -ьc* s promjenom *a > e* kao u *resti* < *rasti*. Specijalizacija značenja »*dub, Eiche, quercus*« nalazi se samo u slov. i hrv.-srp. U bug. znači »*grm*«, odatle s turskim sufiksom *-luk hrastaläk*, kao i u madž. slavizmu *haraszt*, ali *horozsth*, *haraszt* znači i »*hrast, Eiche*«. U ostalim slavinama postoji značenje »*grm*«: rus. *hvorost* »*granje, grm*«. U nekima i »*suho granje*«, kao i u rum. slavizmu: *hreast* (Moldavija) > *hreasc* pored *vrasc* »*suho granje uopće, Reisig*«. Riječ *hrast* je veoma star i raširen toponim, sam i u izvedenicama, među kojima zagorska *Hrašćinaj-šći*- < *hrast + -ski + -ina*, nekada *župa de Hrosno, Hrastom, hrast 685* (h)rblna *Hrastovica* itd. Nema jedinstvenosti u tumačenju postanja. Izvjesno je da je naziv samo slavenski. Prema Miklošiču je onomatopejskoga postanja kao i *šuma* (v.), od slav. onomatopejskog glagola češ. *chrastěti, -iti*, polj. *ehr ostać* »*šumiti*«. U hrv.-srp. se ta onomatopeja nalazi u *hrustiti se* (v.). Petersson tumači iz ie. složenice **qsu-orsto* »*granata raslina*«. Prvi se dio složenice nalazi u *hvoja, habat*, a drugi u *rasti* (v.), sanskr. *Tahati*. Machek upoređuje sa stvnjem. *horst, sard, colostri, galestri, bask. korosti, khorostii, gorosti* »*ilex aquifolium*«, dopuštajući unakrštenje sa *hvoja*, da bi objasnio v. Po njegovu mišljenju *hrast* pripada pred-ie. supstratu. Za *Hirta* je posudenica iz got. *horst*, a za *Mladenova* u prasrodstvu s tom riječi. Za *Sütterlina* **kwereis* u stvnjem., staronord. i nvnjem. Sve puste kombinacije. Glede *hrast* (Vodice) »*grčevita bolest kod djece*« v. *fräs*. Ime biljke »*helminthia echioides*« (K)rastelj (Dubrovnik), koje se nalazi i u češ. *chrastěl*, treba još obavještenja. Primijetiti još treba da su hrv.-srp. nazivi za vrste *hrasta*, kao *crnika* »*ilex*«, *gorun, sladun, štedun, gorskać, domaćeg podrijetla*.³¹¹

Butiga je bio centar Zagvozda. Naziv vjerojatno dolazi od riječi *butiga*, što znači trgovina. Nedjeljko Šuvar tako zapisuje da je *Butiga* bila ispunjena trgovinama, ljudi su tamo

³¹¹ Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I-IV*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971:684.

odlazili sređeni i pokazivali svoje najbolje manire. Voljeli su promatrati i one koje stižu iz Splita u Zagvozd.³¹²

bùtiga f (Perast, 17. v., Cavtat, Zore) = bütiga (Dubrovnik) = butīga (Rab, Kućište) = butīga (Božava) »(trgovački termin) dućan, staćun, štacun (ŽK)«. Radna imenica na -ir < mlet. -er ' < lat. -arius butigîr, gen. -īrā (Rab, Božava) »dućandžija, štacunár (ŽK)«. Od tal. bottega, mlet., tršć. botegher, od gr. αποθήκη od ἀποτίθημι »postavljam«. U slov. također betéiga (Notranjsko), beŕie ga (Režija), butocha, betegár = bedgar, botegar < furl, butegar pored botegher. Ista grčka riječ služi kao farmaceutski termin apoteka f (danas i neologizmi ljekarna, ljekarnica), apotekar, gen. -ara, apotekarovj-ev, apotekarski, apotekarija = (hrv.-kajk. sa o > a, asimilacija nenaglašanih samoglasnika) apatéka (Vuk, Belostenec, Jambrešić s istim izvedenicama) = (s aferezom α- kao u grecizmima) pateka (Lika), patekar (Belostenec), patekarija (Belostenec) = (zatvoreno e > i) patika (ŽK), patikār (ŽK), patikarija (Jambrešić) iz madž. patika »farmacija«.³¹³

Dobro Selo naziva se tako jer se epitetom „dobro“ označava kvalitetna zemlja, navodi Petar Skok.

dobar, dobra (Vuk), sveslavenski i praslavenski pridjev, određeni dobri = dobri (Kosmet) »bonus«. Opozicija: zao (v.), rđav (v.), loš, zločest, opak (y.). Tvori komparativ i superlativ od druge osnove: bolji (v.) koja je nekada značila »velik«. Upor. rus. bolšoj. Riječ dobar je čest toponomastički pridjev u vezi s raznim imeničkim toponimima, najčešće u određenom vidu kao Dobri do, Dobro polje, Dub itd., Dobra Voda.³¹⁴

21.2. Oronimi

Oronimi (grč. oros- brdo, gora) podrazumijevaju ime vrha ili uzvisine, brda ili gore, a rjeđe se može pronaći i naziv horonim.³¹⁵ ICOS ih definira kao „vertikalno oblikovane strukture zemljine površine (imena gora, gorskih lanaca, visoravni, brda, stijena i dr.),“ Struna

³¹² List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 8, Dugi Rat, 2002:73.

³¹³ Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I-IV*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971:245.

³¹⁴ Isto:421

³¹⁵ Vuković, Siniša, *Onomastička terminologija*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, 35 (1), Split, 2007:162.

kao „ime reljefnog oblika,“ UNGEGN kao „ime koje se odnosi na uzvišene objekte, kao gora ili brdo,“ a Šimunović kao „vlastito ime reljefnog objekta na zemljinoj površini (gore, vrhovi, klanci, gudure)“.³¹⁶ Zagvozd se ponosi veličanstvenom, poznatom planinom Biokovom, smjestio se u njezinom krilu. Biokovo u svom krilu čuva još brojna brda.

*Veliko joj ime, velika Bijakova. Duboka jezera, duboke rane. (...) Bijakova za glavu viša od svih hrvatskih planina. Sva imotska brda samo su nabori njezine kamene haljine. Bosim nogama ugazila u Sredozemlje, s kamenom kosom u nebesima, u oblacima...*³¹⁷

Etimološki je značenje vrlo teško objasniti, smatra Mate Dedić, ali prema tumačenju u rječniku HAZU, potječe od imena Bijelika koje simbolizira nešto čisto, bijelo, a Biokovo upravo to i jest, naročito zimi kad padne snijeg.³¹⁸ Šušić je objasnio značenje njezina vrha Sveti Jure ovako:

*Nad Zagvozdom, s njegove južne strane, raskririla se Bijakova. Okovala ga svojim kršom, svojim kamenom. Narod niknuo iz tog kamena koji popi svu vodu što mu nebo posla i ostavi ga vječito žednim. Bijakova je Zagvožđanima zaklonila vidik, zaklonila more. (...) Kada se hodočasti Svetom Juri, sastanu se gore na vrhu dva svijeta, onaj podgorski, primorski i ovaj naš zagvoški, gorštački. I jedni i drugi osjećaju kako su tu, na uzvisini, tako blizu Bogu i kako mu mogu došapnuti svoje patnje, svoje molitve. Crkvice svetog Jure potječe još iz dvanaestog stoljeća, a šezdesetih se godina pred komunističkim olujama sklonila istočnije, desetak metara. Naziv je vrh dobio jer se vjeruje da je sveti Jure kopljem ubio zmaja na tom mjestu. Bijakovu su razgovarale razne vojske, ona ostaje uzvišena i dostojanstvena u svojoj ljepoti opominjući nas svojim potresima, svojim munjama i gromovima s vrha Svetog Ilije (...).*³¹⁹ Tako je vrh i dobio ime, vjeruje se da sveti Ilija kažnjava grešnike bacajući gromove s neba, a tako i iz tog smjera Biokova dolazi najviše gromova.³²⁰ Vošac je vrh koji je dobio ime prema voši, udubljenju koje se radilo na selima među njivama da može protjecati voda. Tako se i iza tog vrha nalazi procjep koji podsjeća na vošu.³²¹

Ako se u iskapanu udubinu, jarak, prokop, rov i sl. napusti voda, utvrda je bila još sigurnija od neželjenih posjetilaca, ali su zato vlasnici imali silnih muka s vlagom u svojem (ne

³¹⁶ Brozović Rončević, Dunja, *Toponomastičko nazivlje između jezikoslovlja i zemljopisa*, Folia onomastica Croatica, 19, Zagreb, 2010:44.

³¹⁷ Gudelj, Petar, *Moja Imota*, Privredni vjesnik, Zagreb, 1991:11.

³¹⁸ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (4), Dugi Rat, 1998:8.

³¹⁹ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:7-9.

³²⁰ Marija Stojić u: *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:91.

³²¹ Zapisala sam u veljači 2020. godine. Kazao mi je Petar Tomičić.

baš toplom) domu, a kasnijim konzervatorima, zbog skupoće održavanja, to se pretvorilo u vreću bez dna. Takav opkop s vodom zvao se foša (tal. fossa).³²²

Brda

Zagvozd jest stalna izmjena brda i dolina. Mnogobrojna brda u svojim nazivima nose dašak povijesti. Tako za brdašce Turija usmena predaja, koju bilježi Šušić, kaže da je dobilo ime u vrijeme francuske vladavine, kada su Francuzi Zagvožđanima dovikivali: „Tour!“. Ta je riječ domaćinima imala prizvuk turanja, guranja teškog kamenja po provalijama. Kako su stari ljudi pričali, tadašnjem kuriru kod francuskih rukovodioca, nekom Gudelju, uzvikivali su Francuzi u svako doba dana i noći „tour“ i „retour,“ a on je trčao na sve strane. Osim Turije, poznato je i brdo Šilobad. To se brdo nalazi blizu zaseoka Kurtovići, a ime je dobilo po starom zaseoku Šilobadovići koji više ne postoji. Šilobadoviće su naseljavale vrsne zanatlije i ljudi koji su znali dobro šilom badati.³²³ Brdo Orljača također veže zanimljivu priču za sebe. Ovako govori Petar Tomičić:

*U nas se orljat' govorilo kad nešto jako buči, k'o kad stine guraš. A za Tomičiće se uvik kazivalo da su kršni i da mogu dignit' stine šta ni'ko ne more. More bit' da je dobilo ime brdo jer je iznad nas Tomičića smišteno, a mi vazda s ničin orljamo.*³²⁴

òrljati nesvrš. prez. òrljām, pril. sad. -ajūći, gl. im. –ānje – proizvoditi jaku buku³²⁵

Golo brdo naziva se tako jer je jedno od rijetkih brda koje je oskudno vegetacijom.³²⁶

Podnožja i visoravni

Kada govorimo o ovoj temi, Zagvozd je bogat gajevima koji se nalaze u podnožju brda i od kojih se izdvaja podrijetlo naziva gaja Ružica. O njegovom nazivu govori Šušić. Nekada je to bila samo krška golet. Onda je na sastanku učitelja odlučeno da se djeca uključe u pošumljavanje goleti. Odnosilo se to na učenike u dobi od deset do dvanaest godina. Dječaci su tako u tri vesela dana kopali rupe, a djevojčice stavljale sjeme i niknuo je prekrasan gaj. Gaj

³²² <http://www.matica.hr/vijenac/329/Jara%C4%8Da%20i%20jarma%C4%8Da%20/> (pristupljeno 11. ožujka 2020.).

³²³ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:17-23.

³²⁴ Zapisala sam u veljači 2020. godine. Kazao mi je spomenuti Petar Tomičić.

³²⁵ http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f15kWBV7 (pristupljeno 11. ožujka 2020.).

³²⁶ Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Nediljka Lovrinčević.

su nazvali Ružica. U središtu nekada golog terena, a danas prekrasnog gaja, bila je mala vrtača, kao stvorena za budući šumski rasadnik. Mještani su tu stvorili vrt i najprije posadili ruže koje su uskoro narasle i procvjetale.³²⁷

21.3. Mikrotoponimi

Mikrotoponim je, prema definiciji koju izriče ICOS, „vlastito ime važnijega poljoprivrednog objekta (imena polja, pašnjaka); toponim koji rabi manja skupina ljudi;“ prema Struni „vlastito ime prirodnoga fiziogeografskog objekta s malim radijusom prepoznatljivosti,“ a prema Šimunoviću su to „toponimi jedne katastarske općine i drugih manjih definiranih površina“.³²⁸

Fra Vjeko Vrčić navodi popis nekih njiva i dolaca. Tako je Šuvar pod nazivom dobio jer su starosjedioci prezimena Šuvar naseljavali područja prekrivena šuvarom, odnosno suhim stablima. Ta je riječ starohrvatska i izvorno ju je zapisao Bogoslav Šulek.³²⁹ Čagalja njiva također nosi ime prema zaseoku i nositeljima prezimena Čagalj. Nada Čagalj i Antonela Kosor otkrivaju da je naziv starohrvatskog podrijetla i ime je nastalo po životinji čaglju koji je nekada obitavao na sjevernoj strani Biokova. Po predaji nositelje prezimena karakterizira sve ono što karakterizira čaglja, a to su hrabrost, plemenitost i vjernost.³³⁰ Mušura dolina ime je dobila prema prezimenu Mušura, odnosno stanovnicima koji je naseljavaju. Vjeruje se da su Mušure potekle od Čelana, tako se Ante Čelan preselio na prostore današnjeg zaseoka u mušu i dobio nadimak, kako kaže Ljubomir Serdarević.³³¹ Piskov krč nalazi se u zaseoku Lovrinčevići. Tu se nalazilo puno pijeska, a zemlja je bila iskrčena. Zato se njiva tako nazivala.³³² Dublje je dio koji se nalazi u zaseoku Glavice i tako se naziva jer je okruženo hrastovinom.³³³

³²⁷ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (5), Dugi Rat, 1999:64.

³²⁸ Brozović Rončević, Dunja, *Toponomastičko nazivlje između jezikoslovlja i zemljopisa*, Folia onomastica Croatica, 19, Zagreb, 2010:44.

³²⁹ Vrčić, Vjeko, *Plemena imotske krajine*, Tiskara Franjo Kluz, Omiš, 2015:330.

³³⁰ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:119.

³³¹ Isto:130.

³³² Zapisala sam u siječnju 2020. godine. Kazala mi je spomenuta Nediljka Lovrinčević.

³³³ Isto.

21.4. Hidronimi

Hidronim je, kako tvrdi ICOS, „ime vodnoga objekta; npr. ime mora, uvale, tjesnaca, jezera, močvare, ribnjaka, vodnog spremišta, cisterne, vrela, rijeke, potoka, vodopada i sl.“ „ime za različite pojave voda (more, jezera, rijeke, močvare, ledene površine i dr.)“ ili „vlastito ime vodnog objekta,“ prema Šimunoviću.³³⁴ Perislav Petrić hidronimima smatra toponime „koji su motivirani vodom i mokrinom tla,“ odnosno sve one toponime koji nužno nisu imena rijeka, potoka, jezera isl.³³⁵ Zagvozd je malo mjesto i njime ne protječu velike rijeke i tu se ne nalaze velika jezera, ali pitka voda dostupna je bila u čatrnjama i kamenicama, dok se u bunarima većinom napajala stoka i kupala su se ljeti djeca.

Kamenice

Zagvoški krš obiluje kamenjima između kojih su jame. Tako Josip Lovrinčević govori sljedeće: „Kamenice su dobile ime po kamenu. Naime, između dva kamena, bile su jame, duboke i po nekoliko metara. U njima bi se voda zadržavala i koristila se za piće“.³³⁶ Nema sela gdje nema takve kamenice, ali najveća je bila Betina. Marinko Lovrinčević ispričao je kako se govorilo da je ime dobila po keltskoj riječi *bet*, što znači usta, zato što je oblikom podsjećala na usta. Postojao je kamen na sredini koji je podsjećao na gornju usnu. Nažalost, izgradnjom ceste, uništena je, nestao je dio mladosti mnogobrojnih generacija, a bila je jako velika i svi su se u njoj naučili plivati.³³⁷

Čatrnje

Vuković kaže da je čatrnja hungarizam i nosi značenje „močvara, lokva ili bara,“ ali i „cisterna, gustirna ili zdenac“. Stručnjak upozorava da toponim čatrnja može biti hidronim „samo onda ako se odnosi na (trajnu) lokvu ili baru, a nikako ne može biti hidronim ako se šire područje - uokolo mjesta gdje se sama lokva ili bara nalazi - po njemu tako i zove“.³³⁸ Marija Batinić ispričala mi je o čatrnji Državna voda. Državna voda bila je najveća i najbolja čatrnja, bila je javna, zato se je zvala državna, nije bila ni u čijem vlasništvu. Kad bi nestalo vode u

³³⁴ Brozović Rončević, Dunja, *Toponomastičko nazivlje između jezikoslovlja i zemljopisa*, Folia onomastica Croatica, 19, Zagreb, 2010:44.

³³⁵ Vuković, Siniša, *Onomastička terminologija*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, 35 (1), Split, 2007:163.

³³⁶ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000:59.

³³⁷ Zapisala sam 2016. godine. Kazao mi je spomenuti Marinko Lovrinčević.

³³⁸ Vuković, Siniša, *Onomastička terminologija*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, 35 (1), Split, 2007:163.

bunarima, svi su odlazili na spomenutu čatrnju i uzimali vodu za svoje potrebe jer je tamo uvijek bilo dovoljno.³³⁹

21.5. Petronimi

Pojmom petronim (grč. i lat. petra- stijena, kamen) obuhvaća se sva „imena koja se daju stijenama, kamenima, vrletima te liticama“.³⁴⁰ O špiljama i jamama ispričao mi je Ante Bartulović. U Kosovici jami vjeruje se da su živjele predivne, dugokose vile. Najpoznatija je jama bila Ledenica. U toj špilji ljudi su vadili led koji bi pješke odnosili iz Zagvozda preko Biokova u slastičarne za novac jer nije bilo hladnjaka. Ljudi su, uključujući i moju baku, dobavljali led riskirajući vlastiti život.³⁴¹

21.6. Krematonimi

ICOS krematonimima naziva „vlastito ime nekog proizvoda“. Petar Šimunović ih definira kao „imena predmeta, proizvoda, pojava, objekata, građevina, ustanova, organizacija, udruga i dr. nastalih ljudskom djelatnošću“.³⁴² Najpoznatiji je Napoleonov put. Ovaj put nam je ostao iz kratkog vremena francuske vladavine. Šušić otkriva da se ponekad se zove i Marmontova cesta jer se o radovima brinuo vojni zapovjednik, maršal Marmont. Svi su Zagvoždani bili prisiljeni pomagati u izgradnji, a radili su uglavnom za hranu i piće.³⁴³ Za Napoleonov put Josip Lovrinčević veže priču o Matinom pristaništu. Napoleonovom cestom nije bilo puno prometa, ali zalutao bi ponekad trgovački kamion. To se dogodilo i jednom talijanskom trgovcu Bepu. Bepo je izgubljen i prepadnut istrčao vičući: „Kaputo, kaputo“! Žene su se rastrčale misleći da dijeli besplatne kapute. Tako je nastala strka i zbrka, nitko nikoga razumio nije. Naide tada pokojni Mate i shvati o čemu se radi. Gleda oko kamiona i pravi se da zna u čemu je kvar. Talijan ga stade moliti i zaklinjati jer je ostao bez puno robe u naletu žena. Mate samo odmahne rukom i ode svojim poslom.³⁴⁴

³³⁹ Zapisala sam 2016. godine. Kazala mi je spomenuta Marija Batinić.

³⁴⁰ Vuković, Siniša, *Onomastička terminologija*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, 35 (1), Split, 2007:164.

³⁴¹ Zapisala sam u veljači 2020. godine. Kazao mi je spomenuti Ante Bartulović.

³⁴² Brozović Rončević, Dunja, *Toponomastičko nazivlje između jezikoslovlja i zemljopisa*, Folia onomastica Croatica, 19, Zagreb, 2010:42.

³⁴³ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:21,22.

³⁴⁴ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000:134.

Gomile

Gomila u Zagvozdu ima puno, a potječu još iz predhrvatskog doba, iz vremena Ilira i Rimljana. Ivica Šušić navodi kako su Iliri gomile štovali, nadograđivali i svoje kosti ostavljali u njima. Po gomilama su pronađene brojne vrijedne i osobne stvari (nakit, oklopi, kacige, koplja, strijele). U Zagvozdu gomila ima desetak, ali stariji narod ih ne dira jer smatraju da kosti trebaju počivati, čije god bile. Vjeruje se da je u prošlosti, poslije svakog diranja u gomile, Bog slao nevrijeme, krupu veliku kao orasi, a noću bi sve sjalo i gorjele bi vatre. Najpoznatija je gomila Zaranč ploča. Šušić piše da naziv dolazi od glagola *sahraniti*, *saraniti*. Pod pločom je grob koji su otvorili seljaci prije stotinjak godina i navodno pronašli kosti. Uz ovu se ploču veže legenda o lijepoj Vidosavi koja je preko brda prenosila ploče. Kada je htjela prenijeti posljednju, na putu je posustala i na tom je mjesto ona i ukopana.³⁴⁵ Na zapadnoj strani Zagvozda nalazile su se tri gomile, poredane jedna pored druge, nazivale su se Trogomile, ali više ih nema. Milan Glibota otkriva kako se taj kamen odnosio i koristio za gradnje cesta te se time ovaj povijesni lokalitet isušio.³⁴⁶

Gradine i spomenici

Ogromne kamene gromade ostatci su utvrđenih naselja. Navaljene su gromade jedna na drugu i kriju brojna blaga. Tako Šušić navodi da je na brdu Gradac u Rastovcu pronađen oklop, dvije kacige, koplja i mač. O tim se pronalascima pisalo puno kasnije, ali razlog nije znan te je daljnje istraživanje zanemareno. U Rastovcu, kod Dedića kuća, nalazi se jedna zidina, zove se Jurasovina. Ime je dobila u čast velikome Jurasu Veiću. On je pobjegao od hajdučije i nakon dugog niza godina, vratio se mirisu kadulje, mirisu vrijeska, svome Zagvozdu. Njegov mač čuva se i dan danas u franjevačkom samostanu. U uvali zvanoj Trnova, nalaze se zidine koje narod naziva Manastirine. Nekoliko je teorija o postanku imena, ali drži se da je tu nekada bio franjevački samostan koji je izgrađen u nevolji, skriven od turskih razarajućih pogleda, a monasterium na latinskom znači samostan.³⁴⁷ Ivan Šuvar navodi kako je Samograd kod Mišjena nazvan tako jer bi ljudi čupali travu po Biokovu i nosili je u staje, a ujesen bi je nosili kući. Pošto je bilo puno onih koji su čupali, teško bi se nalazila, pa su ljudi odlazili na svakojaka zavučena mjesta. Jedno od takvih mjesta bio je Samograd. Tako je nazvan jer su dvojica pastira, tražeći travu na tom mjestu, ostali zarobljeni, a oko njih su se počele

³⁴⁵ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:9-12.

³⁴⁶ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:43.

³⁴⁷ Isto:10-16.

podizati litice. Taj dio bio je rezerviran samo za vile i njihove konje, nitko drugi nije bio dobrodošao. Spomenik na Rudini nosi priču kako je tu poginuo jedan mladić, kad se vraćao s mobilizacije konja na kojemu je jahao kada se natjecao s ostalim mladićima tko će prvi stići do Grabovca. Konj je uginuo, a tako je preminuo i mladić. Mobiliziran je bio još jedan konj. U ratu je bio jednu godinu pa se iznenada, jedne noći, vratio i umro s dvije mješine vina na sebi.³⁴⁸ Asanagini dvori poznati su iz narodne pjesme čija je radnja smještena na Biokovu.

*Što se bijeli u gori zelenoj?
Al' su snijezi, al' su labudovi?
Da su snijezi, već bi okopnuli,
labudovi već bi poletjeli.
Nit' su snijezi nit' su labudovi,
nego šator age Asan-age.
On boluje u ranami ljut'mi.
Oblazi ga mater i sestrice,
a ljubovca od stida ne mogla.
Kad li mu je ranam bolje bilo,
on poruča vjernoj ljubi svojoj:
„Ne čekaj me u dvoru bijelomu.
ni u dvoru, ni u rodu momu!“*

Stećci

Šušić navodi kako zagvoški stećci nemaju natpisa, govore jezikom znakova i simbola. Zagvoždani tvrde da onome tko otvori srce stećcima, oni ispovijedaju da su davno legli i da im je dugo ležati. Stoje postojani (otuda im i naziv) i iz svog kamenog sna uče nas živjeti. Najveličanstveniji zagvoški stećak je Vukov greb. Iz legende doznajemo kako se nesuđeni vojnik Vuk doselio iz Bosne, pobjegao je od vladara koji ga je silio u rat i nastanio se u Zagvozd. Po tomu je nastala i pjesma Ive Mlikote:

*Kada je Napoleon moćan vladar bio
i Marmont vojsci put ovdje odredio,
inženjeri tu su trasu provodili,
u blizini hrasta stećak opazili,
odatle ga putu premjestili.
Sačuvan je i sad čitav na čistini,
na ponos i diku Imotskoj krajini.³⁴⁹*

³⁴⁸ *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000:124, 130.

³⁴⁹ *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:13.

Rječnik

Berićet – blagoslov

Bičve – čarape

Bigunac – velika drvena posuda

Bocun – boca

Brecati – zvoniti

Brime – breme

Briškula – kartaška igra

Bršćan – bršljan

Buganci – ozeblina na stopalima

Bukara – drvena čaša iz koje se pije vino

Buzavci – vunene čarape u različitim bojama i s različitim motivima

Cima – zeleni dio krumpira, iznad zemlje

Ciniti – pregovarati

Čemušati – brati grm jasena

Čevrtati – okretati čegrtaljke

Ćoknit' – ugristi

Dalamit – dinamit

Divenica – svinjska kobasica

Diver – neoženjeni muškarac

Feta – kriška

Galantar – trgovac galanterijskom robom

Izmladicat – išibati

Jačerma – dugi prsluk od sukna

Jenga – djevojka koja se nije udala

Juparina – ljuska jajeta

Kain – lavor

Kantati – pjevati Muku Gospodinovu na Veliki petak

Kašnje – kasnije

Komin – kamin

Kušin – jastuk

Kužina – kuhinja

Listi na kolinima – puzati na koljenima

Mačkare – maškare

Maća – sitna kiša

Makaruni – tjestenina

Manistra – tjestenina

Mašklin – kramp

Oditi – ići

Odrišit – odvezati

Ozgara – odozgo

Pivac – pijetao

Pojata – štala

Prsten – društvena igra

Raščika – raštika, vrsta kupusa

Razobadati – rastrčati

Rozarje – sveta krunica

Sić – kanta

Silo – sijelo, seosko večernje okupljanje djevojaka i mladića

Spuži – puževi

Sukljene – suknene

Šamatorje – groblje

Šćapina – veliki štap

Šijavica – društvena igra

Škropiti – blagosloviti

Škutor – Hercegovac

Špaker – štednjak

Šudar – marama

Šugoman – ručnik

Takuin – novčanik	Vuštan – suknja
Teća – lonac	Zaprećati – ostaviti žeravu ispod luga
Traverša – pregača	Zeždaliya – vrsta divlje šljive
Trešet – kartaška igra	Zovnica – torba od vune
Utrniti – ugasiti (svijeću)	Zvižđak – pištaljka
Vele- puno	Žežinjati – postiti na kruhu i vodi
Vrancuzica – kapa francuzica	Živina – domaće životinje

22. Zaključak

Prvenstveni cilj ovog diplomskog rada bio je osvještavanje o bogatstvu nematerijalne kulturne baštine jednog poviješću okupanog kraja. Brojni zaseoci koji su odisali životom danas su prazni, a s odlaskom mještana, odlazi i kulturni identitet. Zato je od iznimne vrijednosti čuvati ono nematerijalno, ono što su sagradili naši djedovi i bake i time oblikovali subjektivitet svojih potomaka. Životne mudrosti i duh religije u kojoj je zagvoški puk odrastao valja oteti zaboravu i predati ga u ruke očuvanja i shvaćanja vrijednosti koje oni nose. Upirući se od narodnu posloviću: „Nije dovoljno posaditi, treba i polijevati,“ ovaj je rad budio sjećanja petnaest kazivača, ujedno i stupova usmene tradicije. Dočarano je kako je stoljećima unazad izgledao tijekom godine u Zagvoždana koji su živjeli skromno, prema suverenitetu predaka i po kršćanskoj vjeri.

Naglašena je priprava i poniznost u vrijeme najvećih katoličkih blagdana, Božića i Uskrsa, te eksplozija radosti kada se blagdani napokon dočekaju. Najočuvaniji i najsvetčaniji običaj Zagvoždana jest Križni put na Veliki petak. I danas se na taj dan slijeva more ljudi koji su došli održati tradiciju živom i svečano se pripremiti za Uskrs. Nadalje, u radu je prikazano slavlje prilikom obilježavanja dana velikih svetaca, ali i bol pri spomenu na pokojnike na Dušni dan. Rad preslikava i izgled večernjih razgovora uz vatru koji su se sastojali od prepričavanja različitih predaja, uključujući obrađene demonološke i etiološke predaje. Vjerska usmena lirika Zagvozda posebno se diči pjevom *Muke gorke Gospodinove* koja je obilježavala cijelo razdoblje pred Uskrs. Danju su planine odjekivale *kantanjem* spomenute pjesme, a navečer se okupljao narod koji je usklađeno ispjevavao pjesmu i prisjećao se žrtve koju je Krist podnio. Prikazano je kako je glazba, osim u vjerskim prilikama, zvukovno ocrtavanje karaktera zagvoških ljudi te je tako ganga još jedan kulturološki spomenik života i prilika prošlosti u Zagvozdu. Gdjekad grubopotezni zvuk nota jest dika oštine i jakosti ljudi poteklih s krša.

Česta je pratnja guslama bila pjesma o ljubavi Rosande i Mladena. Naposljetku, obrađena je i toponimija koja iza svojih obrazloženja krije pravu riznicu nematerijalne baštine.

Zagvoški se običaji čuvaju zahvaljujući predanosti njegovih mještana i potomaka. Iako je, prema riječima Josipa Daucha, općinskog poglavara u Imotskom iz 1877. godine „Zagvozd nepoznato selo Imotske krajine (...), rastrkano tamo-amo po brežuljcima i po dolinama,“³⁵⁰ ono što je nadišlo rastrkanost jest sloga Zagvožđana. Mogu se itekako ponositi svojom ostavštinom koju su zajedno izgradili i ostavili da predstavlja malo mjesto odakle potječu. Ovaj je rad, pisan s ljubavlju i poštivanjem, još jedno svjedočanstvo o spomenutim vrijednostima zagvoškog kraja, a zaključujem ga pjesmom Ivica Šušića. Pjesma djeluje kao škrinja bez dna koja je sinonim za tradicijsku ostavštinu njegova rodnog kraja. Tradiciju samo treba oslušivati i njegovati, ona je uvijek tu, prisutna je da objasni i pojasni identitet te ojača integritet:

KAMEN NA KAMENU

*Treba znati ući u njegovu šutnju
U tu sjetnu malu katedralu
I dirnut će te kamen srebrnim rukama
Pokazat će ti pratilicu zvijezdu
I znat ćeš kamo treba poći
Kad jednom sve nestane
Kad više ne ostane
Ni kamen na kamenu*

(...)

*Dogodih se kamenom
Svaki dan
Suncem tkan
Noću kišom oplakivan
Snivam svoj kameni san
Kameno sretan
Kameno postojan
Na meni će dograditi Šutnju Svoju³⁵¹*

³⁵⁰ Milan Glibota u: *List župe Gospe od Karmela*, Tiskara Poljica, 1 (5), Dugi Rat, 1999:18.

³⁵¹ Izabrane pjesme, Zadar, 1985. u: *List župe Gospe od Karmela*, Pečat, 1, Omiš, 1995:229.

Izvori

Popis kazivača

1. Marija Batinić, rođena Lovrinčević, 1969. godine.
2. Ivanka Bartulović, rođena Lovrinčević, 1955. godine.
3. Petar Drlje, rođen 1952. godine.
4. Nediljka Lovrinčević, rođena 1957. godine.
5. Petar Tomičić, rođen 1939. godine.
6. Ivan Drlje, rođen 1955. godine.
7. Marinko Lovrinčević, rođen 1964. godine.
8. Marija Drlje, rođena Rako, 1958. godine.
9. Rajko Radić, rođen 1957. godine.
10. Luka Bikić, rođen 1957. godine.
11. Mila Bikić, rođena Radić, 1929. godine.
12. Iva Lovrinčević, rođena Bikić, 1932. godine.
13. Ivica Lovrinčević, rođen 1956. godine.
14. Ante Bartulović, rođen 1950. godine
15. Mara Lendić, rođena Čagalj, 1944. godine u Zagvozdu.

Literatura

1. A. A. Čarolije, vještice i vukodlaci, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 10 (5), Zagreb, 1929., str. 280-285.
2. Babić, Marko. *Ekumenizam i liturgija*. Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija, 58 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2018., str. 89-94.
3. Baćac, Robert i Demonja, Damir, *Ruralna graditeljska baština u funkciji turističke ponude Hrvatske*, Podravina : časopis za multidisciplinarna istraživanja, 12 (23), Koprivnica, 2013., str. 133-149.
4. Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Braica, Silvio, Božićni običaji. *Ethnologica Dalmatica*, Split, 2004., str. 5-26.
6. Brozović Rončević, Dunja, *Toponomastičko nazivlje između jezikoslovlja i zemljopisa*, *Folia onomastica Croatica*, 19, Zagreb, 2010., str. 37-46.
7. Buljubašić, Andrijana, *Andrijanine riči*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 8, Dugi Rat, 2002., str. 106-107.

8. Carek, Rut, *Nematerijalna kulturna baština: UNESCO i njegova uloga*, Ministarstvo kulture RH, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, 35 (3-4), Zagreb, 2004., str. 69-71.
9. Crljenko, Ivana, *Obrada toponima u hrvatskim leksikografskim izdanjima*, *Studia lexicographica* : časopis za leksikografiju i enciklopedistiku, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 72 (13), Zagreb, 2013., str. 57-88.
10. Čagalj, Neda i Kosor, Antonela, *Gornji Čagljci*, List župe Gospe od Karmela, Pečat, 1, Omiš, 1995., str. 118-119.
11. Dedić, Mate, *Mogućnost razvoja turizma na Biokovu i Zabiokovlju*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (4), Dugi Rat, 1998., str. 7-21.
12. Dragić, Helena, *Osobna imena motivirana imenima ranokršćanskih mučenica*, *Croatica et Slavica Iadertina*, Sveučilište u Mostaru Filozofski fakultet, 13 (2), Mostar, 2017., str. 235-252.
13. Dragić, Marko; Dragić, Helena, *Sveti Ivan Krstitelj u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, *Croatica et Slavica Iadertina* 15 (1). Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019. 275-329.
14. Dragić, Marko, *Štovanje sv. Josipa u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XIII (2), Kršćanski akademski krug (KRAK). Zagreb, 2020., 145-170.
15. Dragić, Marko, *Štovanje sv. Antuna Padovanskoga u hrvatskoj crkveno-pučkoj baštini*, *Ethnologica Dalmatica* 25 (1), Etnografski muzej Split, 2018. 37-66.
16. Dragić, Marko, *Tijelovo u hrvatskoj katoličkoj crkveno-pučkoj kulturnoj baštini*, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 54 (1), Split, 2018., str. 59-81.
17. Dragić, Marko, *Sveti Marko evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja* 14 (2), Zagreb, 2016. 259.-281.
18. Dragić, Marko, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske*, *Croatica et Slavica Iadertina* 12 (1), Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2016., 153-177.
19. Dragić, Marko, *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, *Crkva u svijetu*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 50 (2), Split, 2015., str. 303-323.
20. Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, *Croatica et Slavica Iadertina*, 10 (2), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 399.

21. Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Titius, 8, Filozofski fakultet Split, Split, 2015., str. 155-183.
22. Dragić, Marko, *Sveti Juraj u tradicijskoj baštini Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 9 (1), Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 269-272.
23. Dragić, Marko, *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, *Obnovljeni život*, časopis za filozofiju i religijske znanosti, 68 (3), Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013., str. 417.- 426.
24. Dragić, Marko, *Svi sveti u hrvatskoj kulturnoj baštini*, Radovi Hrvatskoga društva za znanost i umjetnost, XIV-XV, Sarajevo, 2012.-2013., sr. 71.-80.
25. Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina, 8 (1), Zadar, 2013., str. 156-158.
26. Dragić, Marko; Sunara, Nikola, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, 5, Split, 2012., str. 155-174.
27. Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229-230.
28. Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010., str. 484.
29. Dragić, Marko, *Spasovo u hrvatskoj tradicijskoj baštini*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 44 (3), Split, 2009., str. 305.-306.
30. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
31. Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, 69-72.
32. Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split, 2008., str. 419-439.
33. Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 42 (1), Split, 2007., str. 96-117.
34. Dujmović, Marija, *Odsjaji prošlosti*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (3), Dugi Rat, 1997., str. 7-47.
35. Glibota, Milan, *Gomila u Zagvozdu*, List župe Gospe od Karmela, Pečat, 1, Omiš, 1995., str. 41-47.
36. Glibota, Milan, *Izgradnja ceste u Zagvozdu u 19. stoljeću*. List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (5), Dugi Rat, 1999., str. 15-21.

37. Jurilj, Zorica, *Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*, Ethnologica Dalmatica, 25, Široki Brijeg, 2018., str. 5-35.
38. Lorger, Srećko, *Ganga: priprosto (polifono) skupno pjevanje*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 51 (2), Dubrovnik, 2013., str. 501-539.
39. Lovrinčević, Josip, *Priče uz bukaru i dobro raspoloženje (II.dio)*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000., str. 133-139.
40. Lovrinčević, Josip, *Priroda – ljudi i voda u Zabiokovlju*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000., str. 59-69.
41. Luetić, Tomislav. *Župa biokovska s rodoslovljima*. Vlastita naknada, Zagreb, 2000.
42. Maslić, Jozo, *Hodočašće svetom Juri na Biokovo*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 5, Dugi Rat, 1999., str. 135-141.
43. Maslić, Jozo, *Župna crkva Gospe od Karmela*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000., str. 69-81.
44. Pažin, Zvonko, *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*, Bogoslovska smotra, 70 (3-4), Đakovo, 2000., str. 811-827.
45. Rihtman-Auguštin, Dunja *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb 1995.
46. Serdarević, Ljubomir, *Mušure*, List župe Gospe od Karmela, Pečat, 1, Omiš, 1995., str. 129-130.
47. Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I-IV*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971.
48. Skok, Petar, *Vazam*, Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 4-5, Zagreb, 1955, str. 64 - 70.
49. Skračić, Vladimir. *Toponomastička početnica*. Sveučilište u Zadru, Zadar, 2011.
50. Stojić, Marija, *Crkve i kapele u župi Zagvozd*, List župe Gospe od Karmela, Pečat, 1, Omiš, 1995., str. 81-95.
51. Šimundža, Drago, *Duh vjere i značenje župskih blagdana*, List župe Gospe od Karmela, Pečat, 1, Omiš, 1995., str. 105-109.
52. Šušić, Ivica, *Kamen na kamenu*, List župe Gospe od Karmela, Pečat, 1, Omiš, 1995., str. 229.
53. Šušić, Ivica, *Moj Zagvozd – nekad i sad*, List župe Gospe od Karmela, Pečat, 1, Omiš, 1995., str. 7-23.

54. Šušić, Ivica, *Zagvoški gaji*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (5), Dugi Rat, 1999., str. 59-65.
55. Šuvar, Ivan, *Priče – legende Zagvozda*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 6, Dugi Rat, 2000., str. 121-139.
56. Šuvar, Nedjeljko, *Butiga, centar Zagvozda*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (8), Dugi Rat, 2002., str. 71-75.
57. Šuvar, Vedrana, *Zapisi iz djetinjstva*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 3, Dugi Rat, 1997., str. 53-56.
58. Ujević, Ante, *Naselja imotske krajine*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (6), Dugi Rat, 2000., str. 51-59.
59. Vrčić, Vjeko, *Plemena imotske krajine*, Tiskara Franjo Kluz, Omiš, 2015.
60. Vuković, Siniša, *Onomastička terminologija*, Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi, 35 (1), Split, 2007., str. 139-184.
61. *Zvona u Zagvozdu*, List župe Gospe od Karmela, Tiskara Poljica, 1 (7), Dugi Rat, 2001., str. 76-79.
62. Gudelj, Petar, *Moja imota*, Privredni vjesnik, Zagreb, 1991.

Izvori s interneta:

- <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=4642> (pristupljeno 1. ožujka 2020.)
- <http://www.zagvozd.hr/index.php> (pristupljeno 1. ožujka 2020.)
- <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=četdeset> (pristupljeno 17. ožujka 2020.)
- <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (pristupljeno 1. ožujka 2020.)
- <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63412> (pristupljeno 12. ožujka 2020.)
- <http://www.hpd-sveti-jure.com/index.php/hpd/> (pristupljeno 6. ožujka 2020.)
- <http://www.hpd-sveti-jure.com/index.php/hpd/novosti/202-hodocasce-svetom-juri-na-biokovu-2016.html> (pristupljeno 7. ožujka 2020.)
- http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fF5mXRk%3D (pristupljeno 17. ožujka 2020.)
- <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=marija%20magdalena> (pristupljeno 3. ožujka 2020.)
- <https://biblija.ks.hr/search.aspx?k=51&p=1> (pristupljeno 3. ožujka 2020.)
- <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=elizabetha> (pristupljeno 4. ožujka 2020.)
- <https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=ivan%20krstitelj> (pristupljeno 5. ožujka 2020.)

<http://www.laudato.hr/Duhovnost/Zelite-li-znati-vise/Karmelska-Gospa.aspx> (pristupljeno 6. ožujka 2020.)

<https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=ilija> (pristupljeno 7. ožujka 2020.)

<https://mycroatia-mp.blogspot.com/2013/09/zagvozd.html> (pristupljeno 8. ožujka 2020. godine)

<https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=mihael> (pristupljeno 9. ožujka 2020.)

<https://zagvozd-rastovac.jimdofree.com/župa/crkve-i-kapele/> (pristupljeno 9. ožujka 2020.)

<https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=job> (pristupljeno 9. ožujka 2020. godine)

<http://www.ganga.hr/index.php/pisani-radovi/item/277-uporaba-stiha-u-gangi> (pristupljeno 10. ožujka 2020.)

<http://www.matica.hr/vijenac/329/Jara%C4%8Da%20i%20jarma%C4%8Da%20/> (pristupljeno 11. ožujka 2020.)

<https://biblija.ks.hr/search.aspx?pojam=josip> (pristupljeno 25. travnja, 2020.).

Sažetak

NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA U ZAGVOZDU

Zagvozd se prvi put spominje 533. godine. O starini ovog mjesta svjedoči i sam naziv Zagvozd koji je nastao od starohrvatske riječi *gvozd*. Uz sami naziv mjesta, različiti ekonimi, mikrotoponimi, hidronimi, oronimi, petronimi i krematonimi jesu blago kulturne baštine. Od davnih vremena zagvoški je puk svoju tradiciju kroz godinu temeljio na kršćanskoj vjeri. Tako se kroz godinu svetkuje spomen na različite svece, a najviše se običaja sačuvalo iz božićnog i uskrasnog vremena. Među vjerskim običajima kroz godinu ističe se tradicija procesije *Za križen* koja se održava na Veliki petak. Pečat i dokaz o utemeljenosti zagvoškog puka u vjeri jest i raskoš vjerske usmene lirike. Ističe se *Pjesma o svetoj Luciji* i *Gospin plač*. Osim religijski utemeljene ostavštine, u zagvoškoj glazbenoj sceni ističe se *ganga*. Narod se, uz *gangu*, zabavljao pričajući predaje, a zanimljivo je da je najveći broj predaja demonološkog tipa. Tako se svatko pribojavao vještica, mora, vukodlaka i vraga. Vjerovalo se da su spomenuti demoni najaktivniji tijekom pokladne noći.

Ključne riječi: kulturna baština, Zagvozd, predaje, toponimija, pučki običaji

Abstract

INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN ZAGVOZD

Zagvozd was first mentioned in 533. The very name of Zagvozd, which comes from the Old Croatian word *gvozd*, also bears record of its oldness. Together with the very name of the place, there are different exonyms that represent cultural treasure. People of Zagvozd have built their traditions throughout a year upon Christianity. Thus, they celebrate different saints throughout a year and most customs come from Christmas and Easter time. The tradition of procession *Za križen* is distinguished between these customs. The grandeur of religious lyric poetry is another proof of Zagvozd customs being grounded in religion. Songs that are distinguished are *A song about saint Lucija* and *Weeping of the Lady*. Apart from customs grounded in religion, *ganga* stands out in the musical scene of Zagvozd. People also had fun telling ancient stories. It is interesting that the main type of ancient stories is of a demonic nature. Everybody was scared of witches, *more* and werewolves. It was believed that demonic creatures are most active during the Carnival night.

Key words: cultural heritage, Zagvozd, traditions, toponymy, folk customs

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Katarina Batinić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice Hrvatskoga jezika i književnosti i ^{anglistike}, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 15. ožujka 2020.

Potpis

Katarina Batinić

Obrazac I.P.

**Izjava o pohrani završnog/diplomskog rada (podrtajte odgovarajuće) u Digitalni repozitorij
Filozofskog fakulteta u Splitu**

Student/ica: Katarina Batinić

Naslov rada: Nematerijalna kulturna baština u Zagvozdu

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Kroatistika

Vrsta rada: Diplomski rad

Mentor/ica rada: prof. dr. sc. Marko Dragić

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva: prof. dr. sc. Marko Dragić, doc. dr. sc. Lucijana Armanda Šundov,
dr. sc. Nikola Sunara

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

- a) rad u otvorenom pristupu
 - b) rad dostupan studentima i djelatnicima FFST
 - c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
- (zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: Split, 16. 5. 2020.

Potpis studenta/studentice:

